



بنك ملکه ایران

سازی تاریخی و امارت همراهی

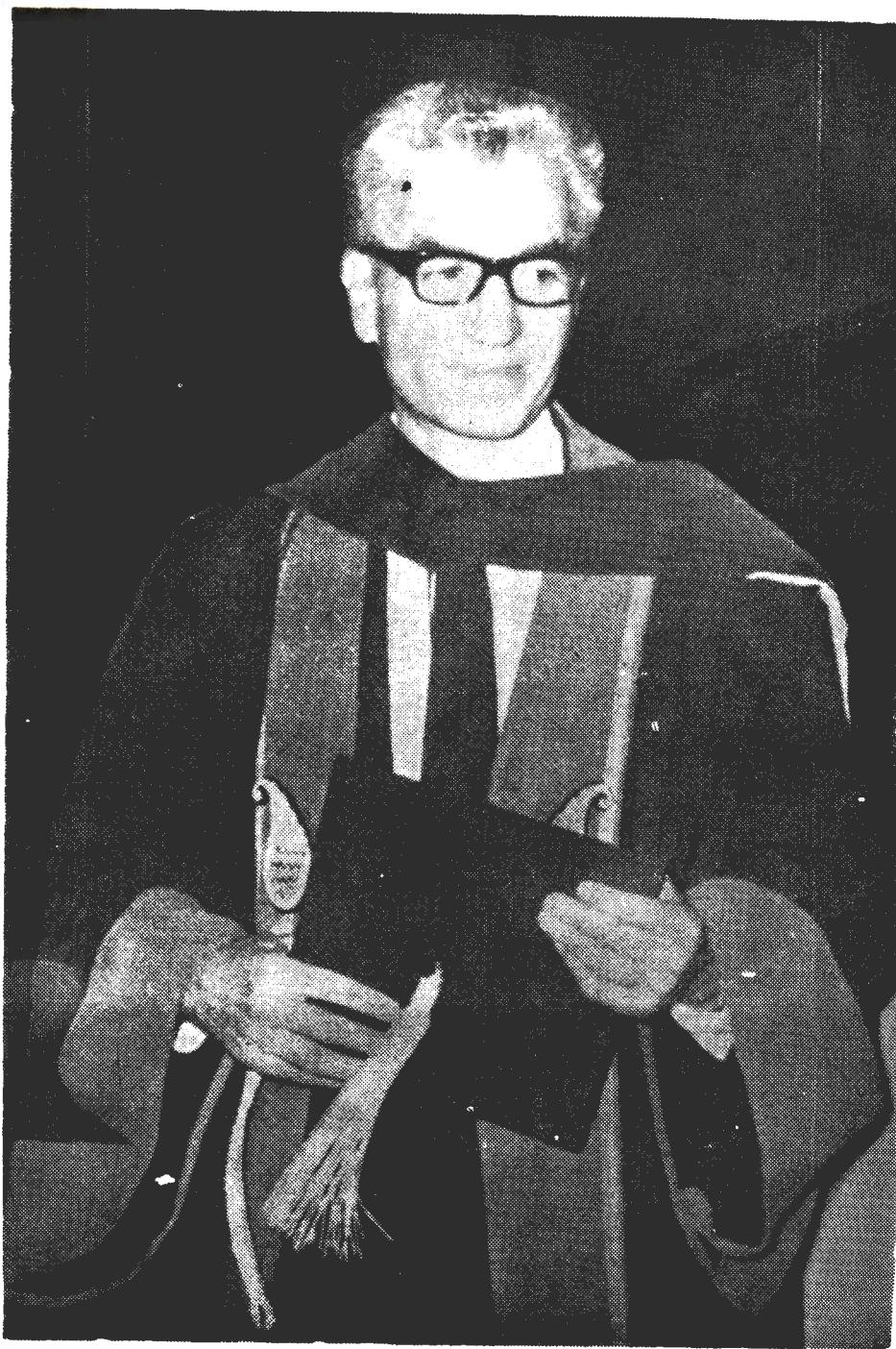
حلک سرماز

چاپ اوام - با تجدید نظر کن

نگارش

علی نقی - جهان وزیری

سازمان اسناد و کتابخانه ملی ایران



بنای تاریخی و آثار هنری

چلکه شیراز

چاپ دوم - با تجدید نظر کنی

نگارش

علی نقی - بجهه وزیر

۱ . . . بکوشیم آنچه ،
ه را از گذشته فرهنگ ،
ه ایران برای مان باقیمانده ،
ه است حفظ کنیم و فرد ،
ه فرد افراد این مملکت ،
ه با مظاهر فرهنگ ایران ،
ه و روح ایرانی آن ،
ه آشنائی داشته باشند ،
ه تا بتوانند از راههای ،
ه گوناگون، آنرا حراست ،
ه و حفظ نمایند . . .

از فرمایشات

اعلیحضرت

شاهنشاه آریامهر

به اعضاء شورای عالی

فرهنگ و هنر

پنجم شهریور ماه ۱۳۴۷

مُهَمَّة مُهَمَّة

در اجرای برنامه‌های عمومی وزارت فرهنگ و هنر و سازمان ملی حفاظت آثار باستانی ایران، اداره کل فرهنگ و هنر فارس و شورای حفاظت آثار باستانی شیراز کوشش میکند تا هم با تعمیر و مرمت آثار باستانی و تاریخی در حفظ و نگهداری آنها اقدام کند و هم با چاپ و نشر کتب و رسالات، آثار تاریخی و باستانی را، آنطوریکه شایسته است معرفی نماید تا طبقات مختلف مردم بسوابق تاریخی و اهمیت معماری و هنری آنها بخوبی آگاه گردند - باشد که با پی بردن به اهمیت بنایها و آثار تاریخی، در حفظ و حراست و مساعدة در تعمیر آنها، با سازمانهایی که در این راه تلاش میکنند اشتراک مساعی نمایند.

چون آقای علی نقی بهروزی عضو شورای حفاظت آثار باستانی شیراز که یکی از مؤلفین دانشمند میباشدند کتاب جامعی درخصوص سابقه آثار باستانی و تاریخی جلدی شیراز نگاشته بودند، بمناسبت جشن فرهنگ و هنر سال ۱۳۶۹ بچاپ آن اقدام شد امید آنکه مورد توجه علاقه‌مندان قرار گیرد.

ناصر کجوری

شیه شیه شیه

درباره شیراز و آثار تاریخی و بقایع متبرکه و سایر بناهای آن کتابهای متعددی نوشته شده و در هر یک از آنها، کم و بیش، راجع به آن آثار شرحی، که غالباً هم مختصر است، نگاشته‌اند ولی چون آن نوشته‌ها اغلب جویندگان حقایق و پژوهندگان جزئیات آثار تاریخی و هنری را قانع و راضی نمی‌کرد، مؤلف که وجود چنین کتابی را لازم و ضروری میدید با مطالعات و مخصوصاً مشاهدات شخصی برای هریک از آنها شرحی مشبع (در سطح بالاتری از آنچه تاکنون نسبت بهریک از آن آثار نگاشته شده است) تهیه کرد و اینک بمحضر خوانندگان محترم و عاشقان اینگونه تحقیقات تقدیم مینماید.

نکته مهمی که ذکر شود واجب است، این است که مؤلف در این کتاب سبک خاصی را اختیار کرده و علاوه بر شرح و تفصیل هراثری و چاپ عکس‌های جالب و زنده و دقیق آنها، در هرجا مناسب دیده است، دامستانی تاریخی هم ذکر نموده تا مطالب مفصل کتاب موجب خستگی خوانندگان نگردد.

برای آنکه مطالب کتاب بهتر درک شود، آنرا به بخش تقسیم کردیم - بدینسان:

بخش نخست - حصار جلگه شیراز و آثار تاریخی در آن.

بخش دوم - بناهای تاریخی و آثار هنری داخل شهر شیراز.

بخش سوم - وضع بناهای تاریخی و آثار هنری در عصر پهلوی

امید است که این خدمت فرهنگی که با تحمل زحمات بسیار صورت گرفته،

در نظر خوانندگان محترم ارج و بهائی یابد.

شیراز - آبانماه ۱۳۴۹

علی نقی بهروزی

د س ا ح ه

چاپ دوم

چون کتاب «بناهای تاریخی و آثار هنری جلگه شیراز»
مورد عنایت و توجه خاص علاقه مندان به شهر شیراز قرار
گرفت و در اندک مدتی نسخ چاپ اول آن ناباب گردید،
به تقاضای دوستداران این کتاب که از اطراف واکناف کشور
خواهش ارسال آنرا داشتند، بمناسبت هشتمین جشن
فرهنگ و هنر، به تجدید چاپ آن اقدام میگردد.

پیش از چاپ دوم، در مطالب و مندرجات کتاب
تجدیدنظر کلی بعمل آمد و بر مطالب آن افزوده گشت. امید
آنکه مندرجات این کتاب کنجکاوی علاقه مندان به آثار
تاریخی و هنری این شهر زیبا را ارضاء نماید.

اداره کل فرهنگ و هنر فارس

آبانماه ۱۳۵۴

بُحْشَنْت

حصارِ جگله شیراز

و

آمار تاریخی و باستانی در آن

حصار جلگه شیراز

و آثار تاریخی در آن

مُقْدَمَه

جلگه خرم و مصفای شیراز بطول تقریبی ۴۰ کیلومتر و عرض ۱۵ کیلومتر بشکل مستطیل بوده و درازی آن «شرقی- غربی» است. شب این جلگه از مغرب به مشرق است و به مین جهت قسمت غربی آن منابع چشمه‌ها و قنوات متعددی است که جلگه را از مغرب به مشرق مشروب می‌سازد. آبهای زائد و سیلا بهای کوههای اطراف و خود جلگه در منتها ایله شرقی جلگه انشسته شده و بشکل دریاچه‌ای درآمده است که آنرا دریاچه همارلو با دریاچه نمک گویند. این دریاچه که در ۲۴ کیلومتری مشرق شیراز واقع شده به ابعاد تقریبی ۶ در ۱۰ کیلومتر است و وسعت آن به نسبت باران زمستان کم و زیاد نمی‌شود. آب آن فوق العاده شور است و در نتیجه تبخیر زیاد آب بهنگام گرمی‌ها، مقدار زیادی نمک طعام در اطراف آن بر جای می‌ماند که بمصرف اهالی شیراز و دهات اطراف مبرسرد و هیچ نوع ماهی در آن رشد و نمو نمی‌کند.

در زمستانها، آبهای زائد جدولها و قناتها و همچنین آبهای بارانهای کوهها و جلگه و مخصوصاً سیلابها توسط رودخانه‌های دو طرف شیراز همه بطرف این دریاچه سرازیر می‌گرد و بهمین جهت وسعت سطح آن در زستان بمراتب بیشتر از تابستان است. وسط جلگه، مخصوصاً حول وحوش شهر شیراز صاف و هموار است اما چنانکه از تاریخ استنباط می‌شود سابقاً پستی و بلندی بسیاری داشته که مرحوم گریمخان ذند پادشاه عمران طلب، آنرا صاف و هموار ساخته است.

مؤلف تاریخ گیتی گشای در این خصوص چنین نگاشته است: (۱)

«... چون اطراف اربعه شهر مشتمل بر فراز و نشیب بسیار واراضی اکناف حصار بغايت ناهموار بود فرمان اقدس شرف نفاذ یافت که مردان توانا و جوانان کارآزما از جمیع ممالک جمعیت نموده و موجب تسطیع اطراف شهر گردند و احکام قضا نظام درین خصوص بعده بیگلر بیگیان و حکام هر مملکت و هر ولایت شرف صدور یافت که دوازده هزار نفر دبوهیکل، پیل پیکر، بیلدار، استوار، روانه در بارفلک اقتدار سازند که در مدت گرمی هوای تابستان بانجام امر مذکور پردازند. حسب الامر معلى عمله مذکور وارد گرداد که شهر گردیدند»

دور تا دور این جلگه دل انگیز را کوههای نسبتاً مرتفعی بشکل حصاری استوار احاطه کرده است. این کوهها علاوه بر اینکه حکم حصار مستحکمی دارد که از لحاظ سوق الجیشی و حفظ شهر اهمیت زیادی دارد، از همان قدیم الایام مورد توجه سلاطین و امراء، علماء و زهاد، شعراء و عرفاء بوده و هر طبقه و صنفی بطريقی از آنها استفاده کرده است.

سلاطین و امراء، کوشیده‌اند که قلاع مرتفع و عمارت شامخی را در قلل و یادمانه آنها بسازند و از مزایای سوق الجیشی و یا مناظر جالب آنها بهره بر گیرند. علماء و

زهاد، عرفاء و صوفیه از نقاط خلوت و مخلی بالطبع و غارهای سکوت آمیز آنها استفاده کرده، بعبادت و ریاضت و تزکیه نفس پرداخته‌اند.

شعراء، مناظر بهجت خیز و دورنمای دل انگیز آنها را وسیله الهام قرار داده، آثار گرانبهائی را بوجود آورده‌اند. «**گلستان و بوستان سعدی**» در دامنه همین کوه‌های بود آمده و **غزلیات آسمانی حافظ** در کنار همین تپه‌ها و کوه‌ها، در آئینه خاطر شاعر شیرین سخن «حافظه» نقش بسته است.

کوه‌هایی که حصار طبیعی شیراز را تشکیل میدهند، در مشرق و مغرب در شمال و جنوب، بشکل رشته‌های متوازی قرار گرفته‌اند.

کوه شرقی : این کوه که ارتفاع زیادی ندارد و بر دریاچه «مهارلو» مشرف است، کوه منفردی است که فاقد آثاری می‌باشد. در دامنه این کوه یک غار طبیعی بچشم می‌خورد که اطراف آن مقداری سنگ چخماق دیده می‌شود و در کنار دریاچه چند تپه باستانی مشاهده می‌گردد که ممکن است آثاری از دورانهای مختلف پیش از اسلام و بعد از آن در برداشته باشد.

کوه شمالی : این کوه که از همه مهمتر است از کنار دریاچه مهارلو (در مشرق) شروع می‌شود و بکوههای قلات (در مغرب) می‌پیوندد و بر اثر شکافهایی که در آن احداث گردیده بچهار قسم تقسیم شده است. این شکافها که «تنگ TANG» (بفتح اول و سکون دوم و سوم) نامیده می‌شوند، بر ترتیب از مشرق به غرب عبارتند از:

- ۱- تنگ سعدی.
- ۲- تنگ الله‌اکبر .
- ۳- تنگ منصورآباد (تنگ کوشک بیجه).

واز این رو کوه شمالی بچهار قسم عمده تقسیم شده است بدینقرار:

۱- کوهی که از کنار دریاچه مهارلو شروع و بتنگ سعدی خاتمه می‌یابد و در هرجایی بنامی موسوم است .

۲- کوهیکه بین «تنگ سعدی» و «تنگ الله اکبر» است و آنرا «کوه رحمت» و «کوه چهل مقام» نامند.

۳- کوهیکه بین «تنگ الله اکبر» و «تنگ منصورآباد» است و آنرا «کوه باباکوهی» و «کوه صبوی SABAVI بفتح اول و دوم و کسر سوم» نامند.

۴- کوهیکه از «تنگ منصورآباد» تازدیک «گویم GOOYOM کشیده شده و بکوههای قلات منتهی میشود.

کوه غربی : درمغرب جلگه شیراز کوه «در آک DERAK» (بکسر اول) واقع است که آنرا «کوه برفی» هم گویند و با «تنگ سرخ» و کوه قلات «کوه مستسقی» را تشکیل میدهد. (۱)

کوه جنوبی : این کوه که برخلاف کوه شمالی یک پارچه و متصل است از نزدیکی کوه در آک (چنان راهدار) شروع و تا آخر جلگه امتداد یافته و در حوالی «خرف» بیان میباشد.

کوه بمو : (بفتح اول و ضم کشیده دوم بروزن سبو) کوهی است که در پشت کوه شمالی و درست در مقابل «تنگ الله اکبر» واقع است و اگرچه خارج از جلگه شیراز قرار دارد ولی چون جلو آن باز است و مثل این است که جزء حصار جلگه شیراز قرار دارد، از آن ذکری میشود.

اهمیت این کوه در اینستکه منبع و سرچشمہ چند قنات و آب است که معروف ترین آنها دو قنات «رکن آباد» و «آب زنگی» است و ما شرح این دو قنات را بتفصیل در قسمت «تنگ الله اکبر» ذکر خواهیم کرد.

علاوه بر این دو چشمہ، چشمہ های دیگری هم در وسط و دره های کوه بمو جاری است که آنها را «چشمہ بیدی» و «چشمہ صادقی» و «چشمہ فیلی» و «چشمہ گردو» نامند و گویا

۱- وجه تسمیه آن در شرح این کوه ذکر میشود.

بنجآب «باچگاه» هم همین کوه می‌باشد. در این کوه با غها و درختان زیادی است و شکارهای بسیاری هم دارد و بهمین سبب فرجگاه اهالی شیراز است.

وقتی از طرف شاهزاده «نصرت‌السلطنه» حاکم فارس، ضیافتی در اینکوه برپا گردیده و از مرحوم حاج فصیح‌الملک «شوریده شیرازی» هم دعوت می‌شود که به آنجا برود اما او بعللی نمی‌تواند در آن ضیافت شرکت کند ولذا این غزل شیوا را سروده و برای شاهزاده می‌فرستد.

ایدل شوریده همچون چشمۀ کوه بمو (۱)

از فراق همدمان مشکمو لخنی بمو (۲)

من پریشان مانده ویاران من در کوه جمع

تشنه اینجا مانده و آنجا آب صافی در سبو

آشنایان در بی آهوی کوهی میدونند

من شهر اندر پی آهوشان ماهرو

گوی راگوئی که‌ای بیچاره سرگردان مباش

گوی مسکین راخطائی نیست، جو گانه‌ای بگو

بی فصیح‌الملک بزم دوستان دانی که‌چیست؟

چون طعام بی‌نمک یا چون نماز بی‌وضو

حضرت شهزاده آزاده والا که باد

«نصوت» حق نا ابد چون نام او همراه او

چند روزی شد که محروم زفیض حضرتش

از حضورش دورم اما در غیابش مددگو

۱- به فتح اول - نام کوه است

۲- به کسر اول - فعل امر است از موئیدن یعنی گریه کن

کو چو گیسوی بستان عمری مرا تاشانهوار

شرح محرومی خود را بازگویم مو بمو

آه سرد و روزگرم و راه سخت و پای سست

علر من بپذیر هان ای میزبان نیکخو

لیک اینها راستی عذر است یعنی کز شما

مقصد من کوه بی مو هست، نی کوه بمو (۱)

کوه بمو باداشتن غارهای سکوت آمیزو روحانیت خاص، محل عبادت و
ریاضت بعضی از عرفاء و صوفیه بوده است که از آن جمله است، عارف بزرگوار
«شیخ ابو محمد روزبهان بن ابی نصر بقلی» که آرامگاهش هنوز در محله
«درب شیخ» شیراز باقی است.

دانشمند محترم آقای حاج صدرالدین محلاتی در شماره اول مجله دانشکده
ادبیات شیراز نوشته است که:

«...چون شیخ روزبهان بشیراز بازمیگردد خرقه از دست قدوه اهل عرفان

۱- مرحوم حاج میرزا احمد نقیب المالک شیرازی هم قصیده‌ای راجع باین کوه
داورده چند بیت آن چنین است:

ای صباگر بکذری بر ساحت کوه بمو
دم غنیمت دان، بچم در آن فضای خرمو
نرم نرمک، آهوان دشت رافرمای رام
اندک‌اندک ده پلنگان راز کوهستان رمو
هم پیام ازمن باهوبر که «اقبل یاحبیب»
همانگ بر شیران بزن کامد اجل، ای، طرقوا

مژده بر مرغان بده کامد سلیمان، سلموا
الفرار ای اهرمن کامد سلیمان بر بساط
در حضورش دیو و دد، وحش و طیور و آهووا!

* خالو یعنی خرس.

شیخ سراج الدین محمود که از اعقب شیخ الشیوخ ابوالحسین احمد بن سالیه انصاری است میپوشد و سر بصر امیگنار در حال مستی بکوه «بندوی» شیراز اقامت مینماید و بریاضت سخت و شدید و مجاهدات و عبادات اشتغال میورزد و مدت هفت سال در این کوه اقامتش بطول میانجامد.

وی گاهگاهی میفرموده که : «ای کوه بموبسی انوار تجلی بو تو یافته ام.» در این بخش نویسنده سعی خواهد کرد که آثار تاریخی و نقاط مهم و تکایا و مقابری که در این کوهها و تنگها و یا دامنه آنها واقع است بتفصیل معرفی نماید و جزئیات هریک را باشعار و داستانهایی که بآنها مربوط است بنظر خوانندگان گرامی برساند . اینک بشرح آثار تاریخی و باستانی کوههای جلگه شیراز میپردازیم .

کوه شمالی

قسمت اول

۱- بوم دلک BARM-E- DELAK برم بفتح اول وسکون دوم وسوم-تالاب و آبگیر را گویند.

وجه تسمیه این برم به «دلک» (دل باضافه کاف نصفیر یا کاف تشییه) این است که شکل آن مانند «دل- قلب» است.

تقریباً در ۱۴ کیلومتری مشرق شیراز و چهار کیلومتری قصرابونصر، در ریشه کوه، آبگیر و تالابی است که آنرا «بوم دلک» گویند. آبهای این برم از چند شکاف کوه خارج شده و در ریشه کوه تالابی را تشکیل میدهد و بعد آبهای زائد آن که در جدولی جاری میشود به مصرف زراعت رسیده و هرچه باقی ماند بدریاچه مهارلو میریزد.

در اطراف این آبگیر نیزاری است که چندین درخت هم دور و بر آن دیده میشود و در کنار آن اطاق کوچکی است که اهالی آنرا امامزاده گویند و مورد احترام مردم است.

نقوش بورمدىك (نقل از کتاب آثار عجم)



در بندنه کوه، قریب پنج شش متر بالاتر و مشرف بر آب، سه طاقچه مانندی در کوه نفر شده و در آنها تصاویری متعلق بقبل از اسلام حجاری شده است که خصوصیات هریک بقرار زیراست :

در طاقچه اول شخصی ایستاده و دست چپش روی قبضه حربه کتاره مانندی است و دست راست را بجلود راز کرده است.

در طاقچه دوم شخص دیگری ایستاده که قامت او ازاولی بلندتر است و رویش بسمت شخص اولی است و در دست چپش خنجری است و با دست راستش بجلو اشاره میکند. با ملاحظه کلاه و لباس و سایر خصوصیات این شخص حدس زده میشود که این شخص بهرام پنجم (بهرام گور) پادشاه ساسانی باشد.

در مجلس سوم دونفر حجاری شده است. درست راست همان شخص اول است ولی در اینجا گلی را بنفر دیگر که زنی است تقدیم میکند.

مرحوم فرصن دوله که نقش مزبور را در کتاب نفیس خود موسوم به «آثار عجم» (۱) نقل کرده معتقد است که شخص دوم پادشاه وقت «گشتاسب» است که پادشاه کیانی بوده و نقوش مزبور در دوران او نقر شده است. احتمال داده میشود که شخص چهارم که بصورت زنی حجاری شده «ملکه ایران» باشد. از اینقرار در این سه مجلس، شخص واحدی، گاهی بحضور پادشاه و زمانی بحضور ملکه رسیده است. مرحوم «نیکلا - راست» دانشمند و محقق روسی که مطالعات زیادی در تاریخ و آثار باستانی ایران داشت ضمن مقاله مفصلی که در شماره ششم و هفتم سال سوم مجله یادگار چاپ تهران نگاشته با استدلال مفصلی معتقد است که حدس مرحوم فرصن دوله

۱- میرزا محمد نصیرالحسینی ملقب به «فرصن دوله» و مشهور به «میرزا آقا» و متخلص به «فرصن» در سال ۱۲۷۱ق در شیراز متولد شد و از فضلاء و شعراء و هنرمندان معروف قرن اخیر شیراز است که جامع فضائل و کمالات بسیاری بوده است. آندر حرم در سال ۱۳۳۹هـ در شیراز وفات یافت و در گوار قبر حافظ مدفون شد.

صاحب است و نفر چهارم «ملکه ناهید» زوجه گشتناسب میباشد. او میگوید که شخص اول «زردشت» پیغمبر است که در مجلس اول مأمور کشف چشم‌آب میشود و چون پس از کوشش بسیار، چشم‌آب «برم دلک» را کشف میکند، گلی را که در کنار آن روئیده است چیده، بملکه تقدیم میکند. راست در پایان مقاله خود میگوید که از اینقرار حجاریهای سه‌گانه برم‌دلک مربوط بزمان قبل از سلسله هخامنشی است و حجاری مزبور یادگاری است بمناسبت پیدا کردن آب چشم‌آب برم‌دلک.

دانشمند محترم آقای علی سامی باستان‌شناس معروف (۱) با مطالعه نقوش هخامنشی و سasanی عقیده تازه‌ای راجع باین نقوش دارد که عیناً از کتاب شیراز تألیف ایشان نقل میشود:

«مجلس اول (دست راست) ۱/۶ × ۲ متراندازه. یکی از شهریاران سasanی، که شاید «شاپور اول» باشد نمایانده شده. دستش بطرف چپ دراز و تاجی که رویان آن آویزان است، نظیر تاجی که شاپور در نقش رجب از مظہر خدا میگیرد، در دست گرفته. موهای پرپشت سرش نمایان و شمشیری حمایل دارد. طرز ایستادن و شمشیر کمر اونظیر نقش بهرام در نقش رستم میباشد.

۱/۵ متر آنطرفترا بن نقش، نقش دیگری است که ۱/۴۰ × ۲/۷۰ مترو سعت آنست و متحمل است که بهرام پنجم بوده. تاج این نقش گوی مانند و موها به پشت سر ریخته و خنجری در دست دارد و یکدست را بعلامت احترام بلند کرده.

سه متر آنطرفترا مجلس دیگری است بابعاد ۱/۵۰ × ۳/۵ متر. در این مجلس دونفر نقش گردیده. یکی از آن شکل زنی است و شیشی شبیه بگل از نقش دیگر میگیرد.

طرز لباس این نقوش نظیر لباس نرسی در نقش رستم میباشد.»

۱- آقای علی سامی از محققین و باستان‌شناسان صاحب نظر و معروف معاصر است و متجاوز از بیست جلد کتاب تألیف کرده‌اند.

آفای سامی معتقد است که بحدسیات مرحوم راست اعتباری نیست و نقوش برمدلك از شهریاران ساسانی است که مانند سایر نقوش آنها در کنار رودخانه ها با چشمۀ سارها کنده شده است.

۲- دست خضر: DAST-E-XEZR (بفتح دال و کسر خاء)

اگر از برمدلك سه چهار کیلومتر بسوی شیراز (بسمت مغرب) حرکت کنیم، بدشت هموار و سرسبزی میرسیم که اهالی آنرا «دست خضر» گویند و وجه تسمیه آنرا چنین توجیه میکنند که حضرت خضر (ع) از اینجا عبور کرده و دستی بزمین گذاردۀ است. وبهمنین مناسبت اطاقی در وسط آن دشت ساخته و آنرا زیارتگاه ساخته و برای آن نذر و نیاز میکنند ولی آنچه محقق است عنوان «دست خضر» ابتدا «دشت خضر» DASHT-E-XAZAR (بفتح دال و خاء و ضاد و سکون شین) بوده یعنی صحرای سبزو چون این صحرابواسطه داشتن چشمه ها و آب و هوای ملایم همیشه سبزو خرم است آنرا «دشت خضر» یعنی صحرای سبز نامیده اند ولی بعداً مردم آنرا تحریف کرده و بصورت «دست خضر» درآورده اند.

۳- قصرابونصر: درده کیلومتری مشرق شیراز، یعنی درست در مغرب «دست خضر» دماغه‌ای از کوه پیش آمده و تپه سنگی را تشکیل داده است که فقط از سمت شمال بکوه متصل است و در جنوب آن دماغه رودخانه خشک شیراز عبور میکند که در زمستانه‌اکم و بیش آب دارد.

از روی این تپه سنگی منظرۀ جلگۀ شیراز بخوبی دیده میشود و از همانجا آبهای برآق و صاف دریاچه مهارلو و باستانهای غربی و دهات جنوبی و شرقی جلگۀ شیراز بخوبی نمایان است.

بر بالای این پشته کم ارتفاع خرابه یک کاخ باستانی است که آنرا سابقاً «تحت سلیمان» و «مسجد سلیمان» مینامیده اند ولی از مدتی پیش باينطرف به

«قصرابونصر» معروف گردیده است والبته نه به سلیمان ارتباطی دارد و نه به ابونصر بلکه یکی از قصور سلاطین هخامنشی بوده است.

در اینجا شرح نسبتاً مبسوطی را که دانشمند محترم آقای علی سامی در کتاب

«شیراز» راجع به قصرابونصر نگاشته‌اند نقل می‌کنیم:

«... در روی تپه بک در گاه سنگی که دوننقش بر بدن آن منقوش است دیده می‌شود. حجاری این سنگها باحتمال قریب بیقین در دوره هخامنشی‌ها و با حجاری‌های تخت جمشید همان و شاید مربوط بعضی بوده که چند صباحی در عرض سال مقر سلاطین هخامنشی و بعداً مقر حکمرانی ولات و امرای محلی گردیده است و پاره‌ای معتقدند که سنگ‌های نامبرده را شاید از تخت جمشید آورده باشند.

«کاوشهای هیئت علمی موزه «متروپولیتن» و پیدایش چند شیشی هخامنشی در آنجا و در این اوخرخوانده شدن نام شیراز بین الواح گلی تخت جمشید ثابت نمود که در شیراز و باحتمال قوی زمان هخامنشیان (خشایارشا) قصر کوچکی در همین محل ساخته شده که کارگران و حجاران از خزانه شاهنشاهی دستمزد دریافت میداشته‌اند.

بر در گاه سنگی نامبرده، دو خدمتگزار، بهمان ظرافتی که در نقشه‌های تخت جمشید رعایت شده حجاری گردیده در دست یکی شمعدان و عوددان و در دست دیگری هوله و عطردانی نظیر نقوش کاخ «تپر» تخت جمشید می‌باشد.

«از سیاحان معروف قرون گذشته، «شوالیه ژان شاردن» فرانسوی ضمن سیاحت‌نامه خود در ایران، (۱) در قسمت شیراز، اشاره مختصری باین آثار نموده و متذکر شده است که هنگام سیاحت شیراز به «دست خضر» رسیده و در دامنه کوه، عمارتی دیده که آنجا را «تخت سلیمان» مینامیده‌اند.

۱- شاردن در سال ۱۶۷۱ میلادی در زمان سلطنت شاه عباس دوم و شاه سلیمان صفوی دونوبت با ایران آمده است.

ترجمه قسمتی از مشاهدات اوچنین است:

«دریک فرسخی قلعه فهندز برجی است که ۲۸ الی ۴۰ پامحیط دارد و درهای آن بطرف مشرق و شمال و جنوب باز میشود و مصالح این برج از سنگ مرمر است و بقدرتی محکم ساخته شده که خراب شدن آن بتصور نمی‌آید. برروی هر دری دو صورت برجسته دیده میشود و ایرانیان این برج را منسوب بهادر سلیمان میدانند.»

«نوشته‌های شاردن معلوم میدارد که در سیصد سال پیش قسمت‌هایی از درگاه‌های این قصر و نقوش آن بر جا بوده است.

«فلاندن که در سال ۱۸۶۱ میلادی آنجا را دیده بحث مفصلتری مینماید که مفاد قسمتی از مشاهدات اورا عیناً نقل مینماید، بدین منظور که در ۱۷۶۱ سال پیش که او این خرابه‌ها را ارزیدیک دیده آثار و نقوش بیشتری موجود بوده که متأسفانه در بن تاریخ وجود ندارد واز بین رفته است:

«پس از طی شش کیلومتر بپای تپه‌ای رسیدیم که بکوه‌های دشت متصل است. اندکی از بقایای معماری قدیم در آن باقی است که قابل توجه نیستند. در نوک نپه و بر روی وسعت کوچکی سه دره نوز برپاست و وجود بنائی را معین میدارند لیکن سخت مشکل است که وضع و طرز بنا را معین داشت. شیرازیها این بنا را تاخت مادر سلیمان یا مسجد مادر سلیمان مینمایند. از حقیقت این بنا و سرگذشتی در قدیم چیزی دانسته نمیشود زیرا مصالح و مواد ساختمانی قابل توجهی ندارد ولی عقیده شخصیم را در زیر شرح میدهم: ایرانیان دراز متنه مختلف بناهای قدیمی را استخراج کرده تا از آنها بنای جدید دیگری ساختمان نمایند. اکنون بخوبی میتوان از آثار یک دیوار فرو ریخته بطرز بنای یک نالار مربع پی برد. درین موادی که برای ساختمان بالاتر ترتیب داده‌اند تکه‌های سنگ سیاه متحجر است که شباهت تمام به ستونهای تخت جمشید دارند. وقتی در زمین حفاری شود بهرگونه‌ای تکه‌های کامل از این نوع ستونها و از همین جنس سنگها

یافت میشود.

«اگر در وضع سردر باقیمانده دقیق شویم می‌بینیم غالب سنگها که از پهنا بالای در گذارده‌اند هریک از حیث حجم بادیگران متفاوت است. آستانه درها از تکه‌های سنگهایی تشکیل شده و سنگهای جرزها بادرهای تخت جمشید شباهت دارند چه از یک نوع سنگ بوده و کارو حجاری‌شان تماماً یکیست. همان خدمتگزاران جوان را که آفتابه لگن میبرند و از آنها صحبت شد، نشان میدهند تنها تفاوتی که در نقش جرزاین درها و تخت جمشید است اینستکه در اینجا یک صورت میباشد در صورتیکه در جرزهای تخت جمشید دو صورت میباشد. بعلاوه بدان بزرگی نیست و این از برای آنستکه متعلق بتالاری بوده‌اند که تناسبش از هر حیث کوچکتر از تالار تخت جمشید میبوده.»
«از مطالعه مشهودات مورخین و باستانشناسان نامبرده چنین برمی‌آید که قسمتهایی از این آثار در قرون گذشته تاسی چهل سال پیش برپا بوده و بعلاوه براین دونقش در گاهی که امروز بر جای مانده، نقوش ظریف دیگری هم بوده که بتدریج از بین رفته و همه حاکی است که در گذشته‌های بسیار دور یک قصر زیبائی بر فراز این تپه خوش منظره ساخته شده که در زمان غلبۀ اعراب و سایر مهاجمین بسرنوشت ساختمانهای هخامنشی و ساسانی دچار گردیده و بعد آزمصالح آن در همانجا در چند نوبت ساخته شده است و بر حسب احتیاج بوجود آمده و بقایای دیوار آن تادوره ماکشیده شده است و سنگ همین در گاهی که امروز باقی مانده باز متعلق بخود اونیست و کوچکتر است و بعلاوه خود در گاه نیز متعلق بخود اونیست و کوچکتر است و بعلاوه خود در گاه نیز باریکتر از آنچه مرحوم فرستادلوه نوشته است میباشد یعنی عرض آن از سه متر کمتر و حتی بیک متر هم میرسد.

«کاوش‌های علمی در این محل در سال ۱۳۱۱ شمسی از طرف باستانشناسان «موزه متروپولیتن نیویورک» آغاز و مدت دو سال و نیم بطول انجامید و اگرچه

ظاهر اشیاء مهم و قابل ملاحظه‌ای آن‌طور یکه انتظار میرفت بدست نیامد ولی از روی همان قسمت‌ها و اشیاء مکشوفه مهم، تاریخی مربوط بموقعیت شهر شیراز در گذشته‌های دور معلوم گردید که از لحاظ تاریخی حائز اهمیت فراوانی است.

«جالبترین اشیائی که طی این حفاری بدست آمده عبارت است از تقریباً شصت سکه مربوط به زمان اسکندر تابعیه‌الله زیاد، قطعات یک بشقاب سنگی از سنگ پشم و یک سرپرندۀ از سنگ سبز متعلق بدورة هخامنشی، ظروف سفالین دوره اشکانی و ساسانی، چند مهره که روی آنها نام اردشیر خوره (کوره اردشیر) و بر دیگری نام شهری شبیه شیراز نوشته شده است.»

متأسفانه در ظرف بیست سال اخیر در محل قصر مزبور با ساختن خانه‌های روسانی مبادرت ورزیده و کلیه آثار آن قصر را در شالوده‌ها بکار برده‌اند و اخیراً فقط یک در گاه در وسط یکی از خانه‌های بر پا بود که آن‌هم برای محفوظ ماندن به تخت جمشید منتقل گردید.

۴- قلعه بندر: QALEH-BANDAR (بفتح باء و دال و سکون بقیه)

در انتهای غربی قسمت اول کوه شمالی، مشرف بر تنگ سعدی قلعه‌ای بوده که اکنون خراب شده است. این قلعه را بنام‌های «فهندز» و «قنهندز» و «بهندز» و «کهن دز» و «پهن دز» و «فهندز» نامیده‌اند ولی مردم شیراز آنرا «قلعه بندر» گویند.

این قلعه یکی از قلاع قدیمی است که برای حفظ تنگه سعدی و جاده آن و شهر شیراز، ساخته شده بوده است.

بامطالعه دقیق و مخصوصاً وجود چاه سنگی و خرد سفالهای که در اطراف آن جمع آوری شده، تشخیص داده شده که این قلعه مربوط بدورة هخامنشی است که در دوره ساسانی و بعد از اسلام هم، مخصوصاً در دوره دیلمیان از آن استفاده می‌شده است در اینجا لازم است این نکته را تذکر دهد که شهر فعلی شیراز باتنگ سعدی و این قلعه فاصله دارد ولی سابقاً شهر شیراز در حوالی همین قلعه بوده و آنرا «شی بازار» (مخفف

شیب بازاره مینامیده اند زیرا که زمین این قسمت از جلگه پائینتر از زمینهای غربی آن است.

بعضی از باستان شناسان و محققین حدس میزنند که بدلیل ساخته شدن قصر ابونصر، ممکن است شهر شیراز، در دوره هخامنشی، در حوالی قصر بوده و بتدریج رو بغرب امتداد یافته تا در اوائل اسلام بحدود تنگه سعدی رسیده بوده است. اگر این حدس درست باشد، باید دانست که شهر شیراز مانند حالا مجتمع نبوده بلکه خانه‌ها و منازل از هم فاصله زیادی داشته و بین آنها اراضی و مزارع پهناوری وجود داشته است. بعدها که از دوره دیلمیان نازندیده، خواستند از نظر نظامی و حفظ شهر برای آن «بارو» بسازند، شهر را جمع کردند و دور آنرا برج و بارو ساختند و از آن تاریخ منازلی که در حوالی تنگ سعدی و قلعه بندر و خارج از بارو قرار داشت از بین رفت. در نیم قرن اخیر هم که شهر شیراز توسعه یافته، شهر را بسمت مغرب جلگه پیش رفته بطوریکه اکنون نزدیک است که شهر به روستای قصر الدشت (مسجدبردی) متصل گردد.

از عجایب این قلعه، «چاه وسیع و عمیق» آن است که در دل کوه و در پای قلعه حفر گردیده و دهن آن مربع است و از آب آن برای شرب ساکنین قلعه استفاده میشده است. اهالی شیراز آنرا «چاه قلعه بندر» نامند. چون این چاه با چاهیکه در دامنه شمالی صفه تخت جمشید حفر شده شبیه است احتمال داده می شود که این قلعه و این چاه در دوره هخامنشیان احداث شده باشد. طبق تحقیقات آقای علی سامی نظیر این چاه، علاوه بر چاه صفه تخت جمشید سه چاه دیگر هم در کوههای حوالی تخت جمشید حفر شده است.

علاوه بر چاه بزرگ قلعه بندر، دو چاه کوچکتر هم در آن قلعه بوده که اکنون اثری از آنها نیست. گویا در چند نقطه دیگر فارس هم چاه های نظیر آنها دیده شده

است (۱)

۵- سرسوک . (بضم هردوسین SORSORAK)

در پائین قلعه بندر، در دامنه کوه، فسمتی از صخره دامنه کوه را تراشیده و صاف کرده آنرا «سرسرک» مینامیدند و مردم شیر از هنگامیکه بزیارت آرامگاه سعدی میرفتند، برای تفریح سرسه (سرسرک) هم میخوردند و اینکار بیشتر در ایام عید نوروز که تعطیل عمومی بود و همه هم بسعده میرفتند، رواج بسزایی داشت ولی متوفانه اکنون در اثر کنند کوه برای استفاده از سنگ آن و توسعه جاده، سرسرک مذبور از بین رفته است .

مرحوم حاج فصیح‌الملک - شوریده شیرازی - در همین موضوع قطعه زیبائی دارد که ما برای تفنن چند بیت آنرا نقل میکنیم .

عید آمد و وقت سرسرک شد	سیل از برکه بشر شرک شد
شد باز جوان جهان فرتوت	این قحبه دوباره دخترک شد
از گریه ابر ، کبگث کهسار	زد خنده که وقت هر هر ک شد
دادند عصا بدست نرگس	مسکین دو سه روزه مهترک شد
پیش شه گل بنفسه گردن	کچ کرد که وقت قنبرک (۲) شد
هر جا که گرسنه پلاوی (۳) است	گو وقت برنج کفترک (۴) شد
در زیر سرگوزن و آهو	گل بالش و سبزه بسترک شد
نوروز بک گل از جنان تاخت	بهمن بگدی سوی درک (۵) شد

۱- کتاب آثار باستانی جلگه مرو دشت، ص ۴۹

۲- قنبرک برآمدگی کشاله ران است و بطور کنایه بکسی که جمع و برس پا نشسته باشد هم گویند قنبرک کرده است.

۳- پلو ۴- نام یکی از روستای نزدیک برمدک است که برنج آن در خوبی معروف است ۵- قسمت پائین و بدجهنم است

شوریده که در مدینه فارس ز اعجاز سخن پیمبرک شد
از نعره کوس و رعد هجوش
نه طاق فلك پرماز ترک شد !

تنگ سعدی

- ۱- آب خان - در وسط این تنگ (دو کیلومتری شمال آرامگاه سعدی) مظہر چشمہایست که آب مختصراً دارد و در اطراف جدول آن چند درخت روئیده و برای کسانیکه بخواهند روزهای تعطیلی برای تفریح در آنجا بسر برند سایه بانی شده است. این آب را آب خان (بسکون باء) گویند و بمصرف زراعت داخل تنگ میرسد و هیچ وقت آب آن از تنگ خارج نمیگردد.
- ۲- آرامگاه سعدی - درین تنگ بزرگترین و مهمترین زیارتگاه تاریخی یعنی آرامگاه شیخ اجل سعدی شیزارزی قرار دارد و به همین جهت هم این تنگ و قریه ایکه در آن واقع است بنام نامی او موسوم شده است .
بطوریکه معروف است در محل آرامگاه فعلی سعدی، خانقاہ او قرار داشته که در زمان حیات، یعنی ثلث آخر عمر خویش، در آن بسرمیبرده و پس از فوت در همانجا مدفون شده است .
وقتیکه شیخ اجل از سفر طولانی خود بشیراز مراجعت کرد مدتی در خانقاہ شیخ روز بھان معتکف گردید تا آنکه خواجه شمس الدین محمد-صاحب بیوان وزیر معروف آباقا آن مبلغی پول برای او فرستاد و او در کنار قنات گازران (محل کنونی آرامگاه شیخ) خانقاہی ساخت که در آن فقراء و مساکین اطعم میشدند .

ابن بطوطة سیاح مراکشی که در سال ۷۶۸ هجری قمری (یعنی ۵۷ سال بعد از وفات سعدی) بشیراز آمده، بزیارت قبر او رفته و نوشته است :

« از مشاهدیکه در بیرون شهر شیراز واقع شده قبر شیخ صالح معروف به سعدی است که در زبان فارسی سرآمد شاعران زمان خود بوده و گاهی در بین سخنان خویش شعر عربی سروده است - مقبره سعدی زاویه‌ای دارد نیکویا با غی نمکین که او خود در زمان حیات خویش بنادر کرده و شیخ در آنجا حوضچه‌هائی از مرمر برآورده که برای شستن لباس می‌باشد - مردمان از شهر بزیارت شیخ آمده، پس از خوردن غذای درسفره خانه شیخ و شستن لباسها مراجعت می‌کنند و من خود نیز چنین کردم - رحمت خدا براو باد. » (۱)

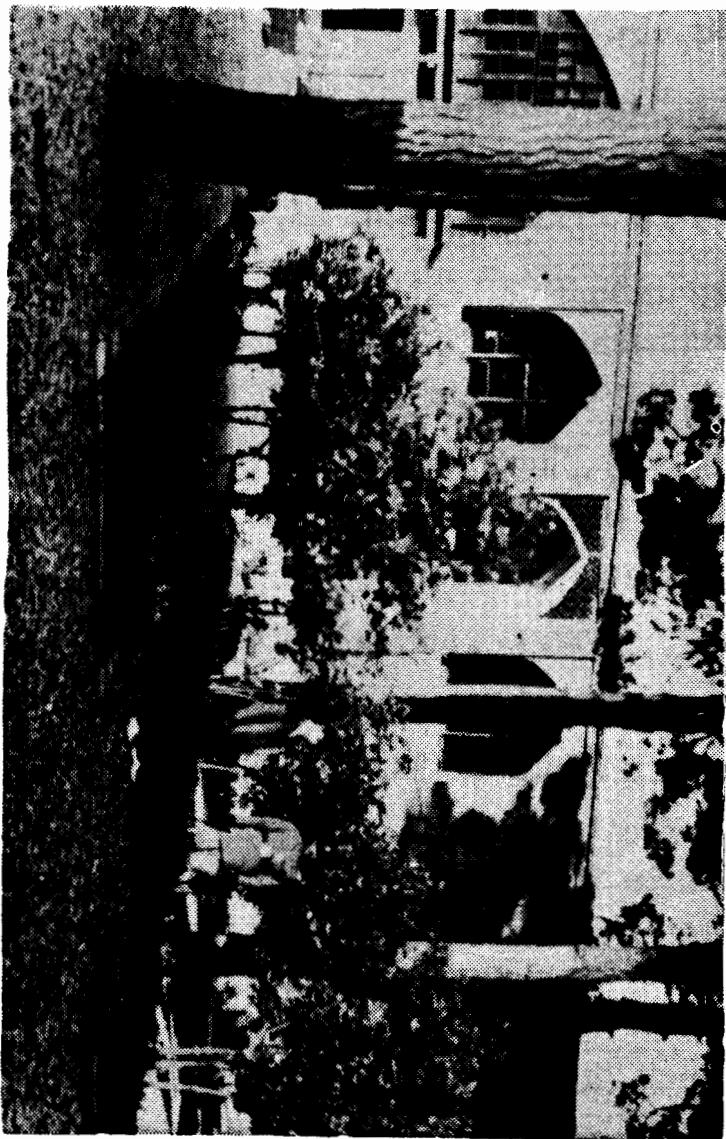
از سال ۶۹۱ هجری قمری که مرغ روح شیخ بزرگوار قالب تن را ترک و بقرب جوار حق پیوست و تن خاکیش را در خانقاہش دفن کردند، تربت پاکش مطاف اهل دل و هر روان حقیقت و صاحبان ذوق و عموم طبقات گردید .

مسلمان آرامگاه شیخ همیشه دارای بقعه و باغ و زیارتگاه عموم بوده است و امراء و سلاطین هر دوره‌ای، کم و بیش آنرا مرمت کرده‌اند. در زمان پادشاه عادل «کریمخان زند» چون آنمرد نیک نفس علاقه‌ای شدید بساختن ابنيه و عمارت و تکابا داشت، آرامگاه شیخ نیز بطرز آبرومندی ساخته شد که تا سال ۱۳۲۷ هجری شمسی پابرجا بود. (۲)

۱- نقل از سفرنامه ابن بطوطة ترجمه محمد علی موحد

۲- از بعد از کریمخان زند تا سال ۱۳۲۷ شمسی چندین مرتبه آرامگاه مزبور تعمیر و مرمت شده است چنانکه مرحوم محمد حسن خان اعتمادالسلطنه در کتاب مأثورو الاثار ضمن شرح تعمیرات ابنيه تاریخی که در زمان ناصرالدین شاه قاجار (۱۲۶۴-۱۳۱۳ ه.ق) صورت گرفته نوشته است که در سال ۱۳۰۱ ه.ق تعمیر بقعه شیخ مصلح الدین سعدی علیه الرحمه بدست جانب مستطاب میرزا فتحعلیخان صاحبدیوان صورت گرفته است. چند سال بعد هم مرحوم حبیب‌الله خان قوام‌الملک شیرازی آنرا تعمیر و مرمت کرده است.

آرامگاه سابق سعدی که از بناهای کریمخانی بود



عمارتی را که کریمخان از آجر ساخته بود دو طبقه داشت :

طبقه زیرین، در وسط راه روی داشت که پلکان طبقه دوم از آنجا شروع میشد - طرفین راه رو، هر طرفی دو اطاق کرسی دار بود - در قسمت شرقی، ابتدا اطاقی بود و سپس اطاق وسیع دیگری با اطاق مرتفعی قرار داشت که قبر سعدی در آن بود و محجری چوبی آنرا احاطه کرده بود، در قسمت غربی راه وهم دو اطاق، قرینه قسمت شرقی قرار داشت که بعدها مرحوم شوریده در اطاق غربی آن، مدفون گردید.

طبقه بالا نیز مانند طبقه زیرین بود جزاً اینکه روی اطاق شرقی که قبر شیخ در آن قرار داشت، به احترام او، اطاقی نساخته بودند و طاق آن به اندازه دو طبقه مرتفع بود - تمام اطاقها از جلوه دارای درک بود .

در این سال بنا بتصمیم انجمن آثار ملی، عمارت آرامگاه قدیم خراب گردید و بجای آن آرامگاه فعلی ساخته شد که در اردیبهشت ماه سال ۱۳۲۱ بدست مبارک اعلیحضرت همایون محمد رضا شاه پهلوی آریامهر رسمآ افتتاح گشت.

مارت جدید آرامگاه سعدی در وسط باغی مصفا واقع است که با چمن ها و گلها و درختها محصور است - بر روی در ورودی به محوطه آرامگاه این بیت شیخ با خط نستعلیق نوشته شده است .

زخاک سعدی شیراز بوی عشق آید

هزارصال پس از مرگ او گرش بونی

قبر سعدی در وسط عمارتی هشت ضلعی واقع است که سقف بلند آن با کاشی ها مزین است - بالای این هشتی گنبدی است که با کاشی های آبی پوشیده شده است .

در جنوب این هشتی که رو بروی در ورودی آرامگاه است ایوان زیبائی ساخته شده که دری به آرامگاه دارد و با کاشی مزین است .

در سمت مغرب آرامگاه ایوانی است که به اطاق کوچکی منتهی میگردد که



آرامگاه جدید سعدی

در آن قبرشوریده قرار دارد.

دراينجا عبن کتبه تاریخی آن که در داخل آرامگاه بخط زیبائی نگاشته شده

نقل ميکنيم :

ه به خجسته روزگار شهریاری اعلیحضرت محمد رضا شاه پهلوی
شاهنشاد سخن شناس و آبادگر ایران تجدید بناي اين بقعه که فرمان
همایوونش برآغاز آن شرفصور یافته بود انجام گرفت و در يازدهم
اردیبهشت هـ سال خورشیدی يکهزار و سیصد و سی و یك که برابر
با يازدهمین سال تاجداری آن شهریار است آرامگاه استاد سخن سعدی
بزرگوار هم بدست عنایت آن شاهنشاه گشوده گشت .



کتبه يادبود بنای جدید آرامگاه سعدی

در داخل آرامگاه واپوان آن، منتخبانی از دیوان شیخ اجل که روی کاشی نوشته شده بشرح زیر نصب گردیده است:

در ضلع غربی قصیده بمطلع زیر:

خوش است عمر دریغا که جاودانی نیست

پس اعتماد برین پنجره روز فانی نبست

و چهار کتیبه نیز بر چهار بدن اصلاح درونی آرامگاه نصب شده است:

در ضلع شمال شرقی نه بیت از بوستان با این مطلع:

الا ایکه بر خاک ما بگذری بخاک عزیزان که یاد آوری

در ضلع جنوب شرقی داستان معروف گلستان:

و یاد دارم که با کاروان همه شب رفته بودم

در ضلع جنوب غربی غزلی از بداع بدین مطلع:

ای صوفی سرگردان ، در بنده نکونامی

تسا درد ، نیاشامی ، زین درد ، نیارامی

و در ضلع شمال غربی غزلی از طبیبات بدین مطلع:

بجهان خرم از آنم که جهان خرم ازاوست

عاشق برهمه عالم که همه عالم از اوست

در ضلع غربی ایوان (مجاور آرامگاه مرحوم شوریده) ۱۲ بیت از قصیده بدین مطلع:

خاک من و توست که باد شمال می برد سوی یمین و شمال

و در ضلع شرقی ایوان ۱۲ بیت از قصیده بدین مطلع:

بسی صورت بگردیدست عالم وزین صورت بگردد عاقبت هم

سنگ هزار سعدی : از قدیم الایام روی قبر شیخ بزرگوار سنگ قبری انداخته

بودند که عکس آن در بعضی از سفرنامه‌های سیاحان خارجی نقش شده است ولی چند سال پیش یکی از مجتبیین شیراز بدان پندار که سعدی مذهب تسن داشته، سنگ قبر مزبور را که گویا در زمان سلطنت اتابکان روی قبر شیخ انداخته بودند، شکست^(۱) بعدها مرحوم علی اکبر خان قوام‌الملک شیرازی سنگ کنونی را که سماق سرخ کم رنگی است روی قبر شیخ انداخت و کتیبه زیر را که از اشعار بوستان است برآن نگاشت:

کل شیئی هالک وانت الباقي

کریم السجايا جمیل الشیم نبی البرایسا شفیع الاسم

۱- چندی پیش، هنگام تعمیر آرامگاه سعدی، در زیر خاک قطعه سنگ مزاری بدست آمد که از قرائی چنین پیداست که تکه همان سنگ سابق مزار سعدی است و اکنون در موزه پارس نگهداری می‌شود.

روی این سنگ کتیبه‌ای است بخط ثلث قدیمی که چنین است:
«مجمع الفضائل الملكية، ينبعو الحامدالسنیه ذوالمعانی الاحسان المشارالیه بالبان ابو عبدالله... السعدی».

در اطراف این کتیبه دور بدن آن نیز کتیبه‌هایی است که غالباً آیات قرآنی است و این کلمات آن خوانده شد:

«قالوا ربنا الله ثم استقاموا وتنزل عليهم الملائكة... اليقين مقتدى السالكين....
ان الله عليم خبير... صدق الله».

همچنین یک قطعه سنگ مکعب مستطیلی در آرامگاه سعدی فعلان نگهداری می‌شود که پیداست از عمارت سابق آرامگاه باقی مانده و گویا سردی بوده است. روی این سنگ این اشعار سعدی نوشته شده است.

ز شرم گه دیده برپشت پا
بظاعات پیران آراسته
واین بیت را با خط درشت در وسط آن نوشته‌اند:
خدا یا بعزت که خوارم مکن
بذل گه شرمسارم مکن

امام الہدی صدر دیوان حشر
امین خدا مهبط جبرئیل
قسیم جسم و سیم بسیم
که دارد چنین سیدی پیشو

شفیع الوری خواجه بعث و نشر
امام رسل پیشوای سبیل
شفیع مطاع نبی کریم
نماند بعضیان کسی در گرو



قسمتی از منگ قبر سعدی - کامه معبدی درزاویه آخر آن بخوبی دیده میشود

علیک الصلوٰۃ ای نبی الوری
برآل تو و پیروان تو باد
علی ولی صاحب ذوالفقار
که بر قولم ایمان کنی خاتمه

چه نعت پسندیده گویم ترا
دروド ملک بربوان تو باد
خصوصاً شهنشاه دلدل سوار
خدابا بحق بنی فاطمه

من و دست و دامان آل رسول
 ز قدر رفیعت بدرگاه حسی
 بمهمان دار السلام طفیل
 زمین بوس قدر تو جبریل کرد
 ثنای تو طه و یسین بس است
 فزون از قیاس است جاه و جلال

چه وصفت کند «سعدی» ناتمام
 علیک الصلوٰة ای نبی والسلام

اگر طاعتم رد کنی ور قبول
 چه کم گردد ای صدر فرخنده پی
 که باشند مشتی گدایان خیل
 خدایت ثنا گفت و تجلیل کرد
 تو را عزلولاً تمکین بس است
 بود اهل عالم بوصف تو لال



سنگ قبر سعدی

۲- حوض ماهی : قنات پرآبیکه درین تنگ جاری است، در کنار آرامگاه

سعدی نزدیک سطح زمین میرسد و در حیاط آرامگاه ۲۸ پله که پائین روند به آب آن قنات میرسند. در اینجا جدول مزبور را قدری توسعه داده و مانند سربینه حمام طاقهایی در اطراف آن ساخته بودند که برای آب‌تنی و شستشوی بدن مناسب بود و چون ماهی زیادی در آن شناور است آنرا حوض ماهی نامیده‌اند.

اخیراً بدستور اداره کل فرهنگ و هنر فارس محوطه دور جدول آب (زیر صحن آرامگاه) را توسعه داده و سقف آنرا با یمهای آهنی مستحکم کرده و بشکل «چای خانه» در آورده‌اند که زائران سعدی و سیاحان پس از زیارت قبر سعدی دمی در آنجا بیاسایند و چای بنوشند و «گذر عمر را بشکل آب روان بچشم خویش به بینند!»

این محوطه بشکل هشتی ساخته شده و طاقه‌هایی دارد که اطراف آنها با کاشی‌های معرق تزئین شده و داخل سه عدد آنها کاشی کاری شده که روی یکی از آنها غزل سعدی که بدین مطلع است:

بسیار سالها بسرخاک ما رود
کاین آب چشم‌ه آید و باد صبار و د!

نوشته شده است.

آب این قنات، پس از عبور از حوض ماهی بپرون آرامگاه بسطح زمین رسیده و بعد آباغ معروف «دلگشا» را که شرح آن داده می‌شود، مشروب کرده و بقیه آب بمصرف زراعت میرسد.

آب این قنات یک نوع آب معدنی است که شستشوی بدن در آن مفید است و شاید بهمین سبب بوده که از قدیم الایام، مردم شیراز معتقد بوده‌اند که شب چهارشنبه سوری (یعنی شب چهارشنبه آخر سال) باید حتماً در آب قنات سعدی آب‌تنی کنند و این رسم پسندیده هنوز هم مرسوم و متداول است.

سابقاً برای آب‌تنی در شب چهارشنبه سوری از دحام زیادی می‌شد و مناظری

در اطراف آن آب بوجود میآمد که خالی از لطف نبود! از قرائنه چنین استنباط میشود که این قنات خوبی قدیمی است و شاید علت اینکه شیخ اجل، در زمان حیات، خانقاہ خویش را در اینجا قرار داده بود، وجود همین قنات و آب بوده است.

مرحوم شوریده شیرازی قصیده غرائی در وصف آرامگاه سعدی و تاریخ وفات



کاشیکاری سابق اطراف حوض ماهی

اوسرده که چون نامی هم از حوض ماهی در آن برده شده و شعری است مهم و تاریخی
جنبد بیت آنرا نقل میکنیم :

تبارک الله ازین بقעה و ازین درگاه
که بر گذشته زناهید و سرکشیده بماه
مزار سعدی شیراز، مشرف الدین است
که می فراشده فروی از فرنج و فراه
فضای او چو فضای ارم نشاط افزا
هوای او چو هوای بهشت اندۀ کاه
بذكر نظمش کرو بیان کشیده نشید
بخاک پاکش استار گان نهاده جباء
به حوض ماہی او چون فلک کماهی دید
چو حوت خواست همی کاندرا او فتد بشناه
اول سخنور گیتی است، نک سخنش دلیل
اول محقق دینی است، هابیانش گواه
لطایفی که گلستان و بوستان داراست
ز بلبلان نشنیدم بهیج باع ، پگاه
ز بار فکرت سعدی خمیده پشت سپهر
بلی تحمل کوه گران ندارد کاه
کریمخان ملک زند این بنا چون بهاد
نماند و ماند از او نام نیک در افواه
شہان که سعدی از آثار شان سخن راندست
کجاست تربت شان؟ کونشان افسرو گاه؟
مقام فخر نگه کن که همچنان باقی است
زهی شہامت و شوکت، خسی جلالت وجاه

شمرد چون صدو ده سال واندی از ایام

ازین سر اچه بمینو گزید متزلگاه

شب مبارک آدبنه در مه شوال

به شصده نو دو يك گذشت ازین بنگاه

کس ارباحلت سعدی نگفته تاریخی

زعجز اهل زبان بد، که بد زمان کوتاه

در آن قضیه کجا بود بنده تا گو بد

«ز بلبل چمن اهل فارس سعدی، آه»

۶۹۱

۳- آرامگاه شوریده : در اطاقیکه در اننهای غربی ایوان آرامگاه کنوی

سعدی واقع است و فعلاً کتابخانه میباشد، مقبره شاعر معروف قرن اخیر شیراز مرحوم

حاج محمد تقی ملقب به «فصیح الملک» و مختلص به «شوریده» شیرازی قرار دارد.

آن رحوم که در سال ۱۲۷۴ ه.ق متولد شده در سال ۱۳۴۵ هجری قمری بر حمایت ایزدی

پیوسته است. مرحوم شوریده که خود را از اعقاب شاعر معروف «اهلی شیرازی»

میدانست در زمان حیات، متولی بقعه و بارگاه سعدی بود و بهمین جهت هم در جوار

مزار سعدی مدفن گردید. در اینجا چند بیت سنگ قبرش را که خود آن رحوم در

حیاتش سروده نقل میکنیم. بیت آخر آنرا که شامل ماده تاریخ وفات آن رحوم است

بوسیله فرزند برومندش آقای حسین فصیحی، مختلص به «شفته» سروده شده است:

چون برین در سروکار است بر حمن و رحیم

نه امیدم ببهمشت است و نه بیم ز جهیم

گر بود رحمتی از حق ز دو صد حشر چه باک؟

ور بود رأفتی از شه، ز دو صد شحنہ چه بیم؟

ای بسا روز که من خسبم و بس صبح دمد
 که همی بوی بهار آبد از انفاس نسبم
 گر یکی ژرف معنی نگری مینگری
 که کنون سعدی و من در چه مقامیم مقیم
 تو ز اخلاص بما فاتحه‌ای گرخوانی
 ما فتوح تو بخواهیم هم از رب رحیم
 شور شوریدگی و نطق فصیح الملکی
 هیچ اینجا نکند سود بجز عفو کریم

سال فوت‌بربیع دوم این مصرع گشت:
 «شده شوریده بجان جانب منان رحیم»

۱۳۴۵

۴- باخ دلگشا: در دهنه جنوبی تنگ سعدی و کاملا در زیر «قلعه بندر» با غ
 وسیعی واقع است که بواسیله آب قنات سعدی (حوض ماهی) مشروب می‌شود و آنرا
 «باغ دلگشا» نامیده‌اند و تعداد زیادی درخت نارنج کهنه دارد واز باغهای خوب و
 معروف شیراز است که مخصوصاً بواسطه کثرت و خوبی درختهای نارنج ممتاز آن
 شهرت و معروفیت زیادی دارد.

مرحوم حاج میرزا حسن فسائی (۱) در فارسنامه ناصری راجع باین باغ چنین

۱- حاج میرزا حسن شیرازی معروف به فسائی فرزند میرزا حسن بن میرزا محمد
 مجdal الدین بن سید علی صدرالدین معروف به سید علی خان مؤلف کتاب مشهور «فارسنامه
 ناصری» است. فارسنامه ناصری که در دو جلد تنظیم شده یکی از کتب مهم و منصلی است
 که در زمان ناصرالدین‌شاه قاجار راجع ب تاریخ و چغرافیا و رجال فارس و شیراز تألیف شده و
 در سال ۱۳۱۲ ه.ق چاپ سنگی شده است.

مرحوم حاج میرزا حسن در سال ۱۲۳۷ ه.ق در فسا متولد و در سال ۱۳۱۶ ه.ق در
 شیراز وفات یافته و در مدرسه منصوریه شیراز مدفون گردیده است.

نوشته است :

«... در دامنه کوه فهندز افتاده و آب قنات فهندز که در قدیم به «آب گازرون» گازران مشهور بوده و اکنون به «آب سعدی» شهرت یافته از میان باع جاری است. در سال ۱۱۵۰ ه.ق از حلیمه آبادی بیفتاد و حصار و عمارتش منهدم گشت و بصورت صحراء در آمد.

«... در سال هزار و دویست و انده (ه.ق) مرحوم حاج ابراهیم خان اعتماد الدوله شیرازی با غرا تعییر بلکه احداث کرده و چون کار او بدرجه هبوط رسید، باع نیز روی بخرا بی گذاشت. در سال ۱۲۳۶ ه.ق شاهزاده رضا قلی میرزا نایب الایاله قاجار، با غرا تعمیر نمود و عمارتی در آن ساخت و نامش را «فین و کلاه فرنگی» گذاشت. بعداً عمارت و باع از رونق بیفتاد و آنچه چوب و در و پنجره داشت دز دیدند. در سال ۱۲۶۰ واند مرحوم حاج قوام الملک، میرزا علی اکبر شیرازی آنرا خرید و حصار و عمارتش را تعمیر نمود و ایوانیکه بر دوستون سنگی و یک پارچه ببلندی پنج ذرع بیشتر است بر کلاه فرنگی بیفزود و چندین درخت نارنج در آن بکاشت. درازای این باع ۴۵۰ ذرع و پهنای آن ۱۵۰ ذرع است. در سال ۱۳۰۲ ه.ق درختهای نارنجش که ثمر میداد معادل ۱۳۰۰ درخت است و درختهایی که هنوز به ثمر نرسیده ۳۵۰۰ و در مغرب آن ۵۰۰ درخت نارنج است و چند اصله هم درخت خرمای شاهانی از جهرم آورده و در آن غرس نمودند.»

مرحوم فرصت الدوله در آثار عجم راجع باع چنین نگاشته است :

«... در پایه کوه فهندز بستانی است دلکش. فضایش دلگشا تر از باع ارم. اشجار لیمو و نارنجش از هزاران فرون - درختان بتاوی (۱) و ترنجش بر دیف و

۱- بتاوی BATAVI نوعی از مرکبات است که سر آن پهن میشود و قسمتی از آن که مفرش سرخ رنگ است «توسرخ» نامند. این میوه را از اینرو بتاوی گویند که اصلش از شهر بتاویا BATAVIA پایتخت سابق کشور اندونزی میباشد که امروز آنرا «جاکارتا» نامند.

موزون - جداولش پرازگلهای رنگارنگ - در وسطش عمارانی بطريق کلاه فرنگی که در میانش حوضی است و در آن آب روان است و تالاری شاهانه متصل با آن اطاقها و ایوانهای منقوشه و منازل مفروش ساخته و پرداخته‌اند. حوضی بزرگ در جلو آن تالار است و در هر سوی وجواب آبشارهای بیشمار. و آب این باغ از قنات بندر است که به «آب سعدی» مشهور است و در آن نخل هم بعمل مبارد. »



عمارت باغ دلگشا

وضع کنونی باغ دلگشا. باغ شامل محوطه بسیار وسیعی است که فعلا در کنار «خیابان بوستان» که به آرامگاه سعدی منتهی می‌شود قرار دارد - دیوارهای گلی و سر در آن به آجری تبدیل شده است - از درباغ تا عمارت که در وسط باغ واقع است

آب نمایی و خیابانی سیمانی احداث شده است. بطور کلی از اطراف عمارت چهار خیابان احداث شده که به دیوارهای با غ منتهی میشود و طرفین برخی از این خیابانها درختهای کاج و سرو کاشته شده - در بقیه با غ نارنج و گاهی نخل و گردو کاشته شده است.

جلوی عمارت حوض وسیعی است - عمارت کرسی دار است و ازاره آن از سنگهای گندمک بدون نقش و نگار پوشیده شده است .

عمارت سه طبقه است و در پیشانی آن مقداری کاشیکاری معرف دارد - بعضی اطاقهای آن در کهای قدیمی دارد .

در طبقه اوله یک هشتی است که وسط آن حوضی با کاشی آبی درست شده - سقف آن گنبدی ساده دارد که وسط آن هواکشی است - اطراف هشتی چهار شاهنشین و چهار زاویه دارد و بالای آنهم چهار گوشواره است.

در سال ۱۳۶۸ این با غ و عمارت آن بدستور «علیا حضرت شهبانو فرح پهلوی» خریداری شده و از طرف دفتر علیا حضرت تعمیراتی در آن بعمل آمد و اکنون مرکز سازمان جشنها هنراست که همه ساله در شهر یورماه در شهر از تشکیل میگردد.

۵- گازرگاه و شیب بازار: اراضی جلو تنگ سعدی که آب قنات سعدی از آن میگذسته به «گازرگاه» معروف بوده است زیرا که اهالی لباسهای خود را در این آب میشسته‌اند (اکنون هم این رسم متداول است) و بهمین جهت آب قنات سعدی را «آب گازران» میگفته‌اند. اراضی وسیعی که در مقابل تنگ سعدی واقع است و سابقاً منازلی در آن ساخته شده بود به «شیب بازار» موسوم بوده که عوام آنرا «شی بازار» مینامیده‌اند. (۱)

چون برای حفظ شهر از مهاجمه خواستند دور شهر را برج و بارو بسازند شهر

۱- زمینهای این قسمت، از اراضی غربی جله شهر از بست تر و پائین تر است .

را جمع کردند و دور آنرا حصار کشیدند و منازلیکه در شب بازار و خارج از حصار باقی ماند، بتدریج ویران شد و زمینهای آن بارا ضی زراعتی تبدیل گشت.

باروی شیراز - چون ذکری از حصار و باروی شیراز رفت، خوب است که

به تاریخچه آن نظری بینکنیم:

باروی شیراز یکی از باروهای مهم و مستحکم بوده که در حفظ شیراز از غارتها و قتلها مؤثر بوده است ولی بارو از قدیم وجود نداشته است. اصطخری در کتاب «مسالک وممالک» که در قرن چهارم هجری تألیف شده (۱) مینویسد:

«...شیراز بارو ندارد.»

لسترنیج در صفحه ۲۶۹ کتاب «سرزمینهای خلافت شرقی» مینویسد:

«...نخستین کسیکه باروی شیراز را ساخت و آنرا مستحکم کرد «صمصام الدله» پسر عضد الدله با «سلطان الدله» پسرزاده عضد الدله بود. طول این بارو دوازده هزار ذرع بود و یازده دروازه یابیشتر داشت. در نیمه قرن هشتم که آن بارو خراب شد « محمود شاه » (۲) انجو، رقیب سلاطین آل مظفر آنرا مرمت کرد و برجهایی بر آن افزود. »

مؤلف فارسنامه ناصری در صفحه ۲۰ جلد دوم آنکتاب چنین نوشته است:

«...در سال ۴۳۶ ه.ق ابوکالنجر دیلمی باروئی برگرد شهر شیراز کشید. بعد از خرابی آن در سال ۵۷۵ اتابک تکله پادشاه فارس تجدید باروی شیراز را فرمود. در کتاب تاریخ وصف فرموده است، در دولت غازان خان اهالی شیراز از درگاه خانی التماس باروئی کرده که پایتخت «ملک سلیمان» را محافظت کند. و حکم خانی شرف صدور یافته باروئی رفیع بساخت و برگردش خندقی بکند. پنج تومان زر

۱- اصطخری در سال ۳۴۶ ه.ق وفات یافته است.

۲- مقصود امیر شرف الدین محمود شاه - ۷۲۵-۷۳۶ ه.ق میباشد.

بعد از آن برفت و پنج تومان آنزمان از پنجاه هزار تومان (امروز) بگذرد. (۱) و صدور این حکم در سال ۷۰۱ گردید و انجامش در سال ۷۰۲ اتفاق افتاد. در سال ۷۲۵ که باروی شیراز از بی اهتمامی خراب شده بود بفرمان «شاه محمود انجو» والی فارس تجدید باروی شیراز را نمودند و بر سر هر بر جی خانه ای از آجر ساخته کوتولی را در آن بنشاندند و در سال ۷۶۷ برج و باروی شیراز را بفرمان «شاه شجاع» آل مظفر تعمیری لایق نمودند و در سال ۸۶۴ میرزا پیر بداق والی فارس پسر امیر جهان شاه قراقویونلوی ترکمان برج و باروی شیراز را احداث فرمود. و در سال ۱۱۶۲ که نواب صالح خان بیات از جانب نواب شاه رخ شاه نادری والی مملکت فارس بود بستور. العمل میرزا محمد حسین شریفی صاحب اختیار شیرازی بسیاری از بقاع و مساجد و مدارس و مساقن شیراز را از شهر جدا نموده باروئی مختصر برگرد شهر شیراز کشید. پس در سال ۱۱۸۰ که نواب و کبل، کریم خان زند، شهر شیراز را پایتخت ممالک خود فرمود بجای باروی صالح خانی، حصاری از گچ و سنگ و آجر، چون همت خود رفیع و بینانی مانند معدلت خود محکم و بدیع بنا نهاد. بر جها را مانند بروج فلکی برآراحت و خندقی چون اندیشه حکیمان عمیق بساخت و در سال ۱۲۰۷ بفرمان شهریار معدلت شعار اعلیحضرت آقا محمد شاه قاجار (یعنی آقا محمد خان سرسلسله قاجاریه) بمصلحت ملکی برج و باروی شیراز را خراب و خندق شر را از خاک و خاشاک انباشتند. پس نواب حسین قلی خان برادر اعلیحضرت خاقان صاحب قران «فتحعلیشاه» طاب ثراه در سال ۱۲۱۲ بر بنیان باروی خراب حصاری کشیده و در سال ۱۲۱۷ نواب حسین - علی میرزا قاجار فرمان نفرمای مملکت فارس آن حصار ناقابل حسین قلی خان را خراب نموده باروئی محکم از چینه و خشت خام بر بنیان و کیلی بساخت و در سال ۱۲۳۹ ق. ۱۲۳۹ از صدمه زلزله از هم ریخت و ناکنون (۱۳۱۱ ه. ق) بخرابی باقی است.

۱- ولی پیول امرفوز از پنج میلیون هم بگذرد

مؤلف تاریخ گیتی گشا در خصوص تجدید برج و باروی شیراز که با مرکزی میخان زند صورت گرفت چنین نگاشته است:

«...هر چند قلعه شیراز قبل ازین بمعماری همت والانهمت ببروج وباره متین مشحون و بخندق بسیار عمیق مفرون گردیده ونهایت انتظام وکمال استحکام داشت و در آن هنگام (۱۱۷۹ق.م) امر مقدس (یعنی امر کریمخان وکیل) مجدداً تالی امر قضا و حکم قدر گردید و در هر دروازه شهر دو شاه برج بسیار متین و بغايت عظیم که هر یك در وسعت با شهری برابر و در رفعت سر کوب سپهر اخضر بودند بنیاد نهادند و جمیع حصار و چهار رکن جدار قطعه قطعه منهدم ساخته و مجدداً به اتمامش پرداخته، مجموع را تجدید نموده و بروج و بارهایرا بنیاد فرمودند که بن آن در پشت گاو زمین و با مش پر فراز سپهر هفت مین میر سید و مسافت تیر پر نابی خارج هر دروازه ای بر جی چون محکم قلعه ای برآورده و بسنگهای لعلی رخام مستحکم کرد و بر فلك ذات البروج رسانیدند و در حفر خندق محیط چندان کوشیدند که بضرب تیشه مقیمان صنعت پیشه و قوت بازوی نقا بان قوی تیشه بازوی گاو زمین بستوه آمد.

بهمین جهت بود که برج و باروی شیراز بینظیر و در آن عصر غیر قابل تسخیر بود چنانکه بعد از خیانت حاج ابراهیم خان، لطفعلیخان شاهزاده دلاور زند با آنهمه شجاعت و شهامت نتوانست بر آن دست بابد.

مؤلف گیتی گشا شرح تخریب برج و باروی شیراز را که با مرآقا محمد خان - قاجار صورت گرفته چنین نگاشته است:

«...فوراً حکم بانهدام و تدمیر قلعه شیراز که از جمله قلاع محصنه روی زمین وابنیه مشیده محکم آئین بود بعده جان محمد خان که از امراء قاجار بود صورت جریان پذیرفت. در عرض سه ماه که چمن قصر زرد و اسپاس محل توقف اردو بود (یعنی اردوی آقا محمد خان قاجار) شیرازه اجزای شیراز را از هم ریخته، خاکریز و

وختندق و برج و باروی محکم و مستحکم آن دیار را که با حصار و بروج سپهر همسان بود، باسطع زمین یکسان نمودند. »

مرحوم فتحعلیخان صباکه پیش از آنکه در مسلک مذاحان سلاطین قاجاریه درآید، شاعر دربار زنده بود، ازویرانی برج و باروی شیراز متأثر گردیده و این رباعی را سروده است :

گردون بزمانه خاک غم بیخت، دریغ با شهد طرب، زهر غم آبیخت، دریغ
از کینه دور فلک جور سرست « شیرازه شیراز » زهم ریخت، دریغ
مقصود از « شیرازه شیراز » همان برج و باروی مستحکم شیراز است.

قسمت دوم

این قسمت کوه بین تنگ سعدی و تنگ قرآن (تنگ الله اکبر) است و آنرا بنامهای «کوه رحمت» و «کوه چهل مقام» نامیده‌اند و از مهمترین قسمتهای کوه‌های اطراف شیراز است که روحانیت خاصی دارد و بهمین جهت هم چه در داخل کوه و چه در دامنه آثار وابسته زیادی وجود دارد که ما در زیر بدانها اشاره می‌کنیم:

۱ - مقامات - عرفاء و مشایخ صوفیه و دراویش برای ریاضت کشیدن و عبادت کردن مخصوصاً چله نشستن غارها و شکفتها و نقاط خلوت این کوه را اختیار کرده بودند و بهمین جهت هم آنرا «کوه چهل مقام» یا «کوه چل مقام» نامیده‌اند. در دره‌ها و اطراف اینکوه غارها و شکفت‌های متعددی است که برکات ریاضتها و عبادتها زهاد و عرفای معروف را درک کرده است.

مرحوم فرصت الدوله در آثار عجم راجع باینکوه چنین نوشته است:

«...وجه تسمیه اینکه در این کوه شکفتها و غارهای بسیار است و در هر یک فقط محرابی ساخته‌اند از جهت تمیز قبله و در آنها ایام سابق مردمانی مرتاض مشغول عبادت و ریاضت بوده‌اند - هر یکی از آن مغاره‌ها را مقامی می‌خوانده‌اند و عده آنها

چهل بوده - این فقیر(یعنی فرصلت الدوله) اکثر آنها را دیده ام محرابشان هنوز باقی است.»

معروف است که «خواجه شمس الدین محمد - حافظ» نیز در زمانی که «چله داشته» در دامنه همین کوه بوده که بجمعی از اولیاء الله و با فرشتگان برخورده کرده و اورا بحقایق و اسراری چند آگاه ساخته اند که شأن نزول غزل معروفی شده که مطلع آن این است:

دوش وقت سحر از غصه نجاتم دادند

وندر آن ظلمت شب آب حباتم دادند

۲- چاه مرتاض علی - یکی از آن غارها که در قله این کوه واقع شده و گویا زمانی زاهدی بنام «مرتضاض علی» در آن مقیم بوده و بعداً روی آن چند اطاق و نزدیک آن آب انباری ساخته اند که از آب باران پرمیشود، در نزد عوام به «چاه مرتضی علی» معروف است.

مردم شیراز معتقدند که هر کس چهل شب جمعه یا شنبه (یعنی از غروب روز پنجشنبه تا بامداد جمعه یا از غروب جمعه تا صبح شنبه) در اینجا بماند و بعبادت پردازد و بعبارت دیگر «چله بگیرد» بعد از هفتنه چهل م خداوند مرادش را میدهد و بهمین جهت بسیاری از اهالی شیراز برای بمراد رسیدن غالباً «چله» میگیرند و چهل شب جمعه یا شنبه در اینجا بعبادت میپردازند.

مرحوم فرصلت الدوله درخصوص چاه مرتاض علی در کتاب آثار عجم چنین نوشته است :

«... و سعیت گاهی است که چند طاق از سنگ و گچ در آن ساخته و دو آب انبار بزرگ نیز پرداخته اند و اطاقی هم یک دربی دارد که اندرونی وسیع است. در آن اطاق روبروی درب، طاقی کاشی کاری شده و آیات و احادیثی بر آنها نوشته اند و در آن

چند پله است که چون پائین روند بصفه‌ای میرسند کوچک و تاریک که جز بمدد چراغ
نتوان رفت. بوریانی فرش آن صفة است و آن محل نماز و مقام نیاز است. مردم
میگویند قدمگاه حضرت مرتضی علی (ع) است. بعضی را گمان این است که آنجا در
قدیم دخمه و معبد پارسیها (زردشتیها) بوده. بهر صورت شباهی شنبه جماعتی کثیر
در آن مقام رفته و بیتوهه مینمایند و حاجتی که دارند از خدا طلب میدارند و بسیار
واقع شده که حاجتشان برآورده میشود.^۱

در پیشانی مدخل غار (چاه) کتبیه کاشیکاری از دوره صفویه باقی است که متن
آن چنین است :

قال البنتی صلی الله علیه وآلہ - انا مدینة العلم وعلی بابها - صدق الله
محمد عربی آبروی هردو سراست

کسی که چاکر در گاش نیست خاکی بر سراو

شنیده‌ام که نظلم نموده است مسیح

عجب حدیث است سنگ خجسته بر دراو

که در مدینه علم علی است در آدم

بدین حدیث لب لعل و روح پرور او

در بین این اشعار چند کتبیه کوچک نیز هست که از آن میان بکی سنه ۱۰۱۲ و

دبگری: عبدالله حافظ بن حسین خوانده شد.

بالای در ورودی بدخمه سنگ مرمری است که روی آن این عبارت نوشته
شده است : یا علی ادرکنی. قال النبي صلی الله علیه وآلہ وسلم وافضل الصلوات -
و اکمل التحیات. مثل اهل بیتی کمیل سفینة النوح من تمسک بهانجی و من تخلف -
عنها غرق. هـ ۱۳۲۸. دور آن اسمی دوازده امام نقرشده است .

۳- گهواره دیو : بر بالای نوک غربی این کوه ، مشرف بر تنگ الله اکبر ،

یک چار طاقی با چهار ستون ساخته شده است که مردم آنرا «گهواره دیو» گویند و در بعضی از کتب آنرا «گنبد عضد» نامند.

از قرار معلوم گهواره دیو تحریف «گهواره دید» بوده است زیرا که محل دیده‌بانان و قراولانی بوده که برای حفظ و حراست راهیکه از تنگ الله‌اکبر می‌گذشته، در آن مستقر بوده‌اند.



گهواره دیو (دید)
بر فراز قله شرقی تنگ الله اکبر

بطوریکه از تواریخ استنباط می‌شود، در زمان سلطنت دیالله راهی و پاسگاهی در وسط تنگ الله‌اکبر ساخته شده بود و امیر عضد‌الدوله دبلمی (۳۷۲-۳۴۷ق.) که در تنگ ساختمانی کرده است^(۱) (۱) بر بالای شرقی آن تنگ، محلی را برای دیده‌بانان

۱- رجوع شود به صفحه ۱۳۷ فارسname ابن بلغی بتصحیح علی نقی بهروزی
چاپ شیراز.

ساخت که بر تنگ و راه آمد و شد در آن مسلط بوده است و این محل همان است که عوام آنرا «گهواره دیو» گویند.

هم اکنون این بنای بالای آن گنبدی کوچک دارد بشکل طاقی که بر چهار ستون استوار است باقی مانده و در زیر گنبد و داخل چار طاقی جز مقداری سنگ و کلوخ چیزی وجود ندارد.

اینکه بعضی‌ها تصور کرده‌اند که قبر عضدالدوله دیلمی در زیر این گنبد بوده اساس صحیحی ندارد زیرا که جسد عضدالدوله را بنجف اشرف برده و در آن خاک پاک دفن کرده‌اند. (۱)

۴- تخت ضرابی: در کماینکوه، در زیر گنبد عضد و مشرف بر تکیه هفت تنان چند اطاق واپوانی و سکوئی و آب انباری از سنگ و گچ ساخته شده که آنرا (تخت - ضرابی) گویند مرحوم فرصلالدوله در کتاب آثار عجم نوشته است که: «...وجه تسمیه‌اش این است که شخصی بود از معاصرین آقانام ملقب به معیر که در ضرابخانه قدیم شیراز ریاست داشت، آن تخت را ساخت.»

در جرز غربی این بنای تکیه‌ای بخط ثلث از قرن هفتم هجری باقیمانده که تاریخ بنای آنرا میرساند و در زیر نقل می‌گردد:

«بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ وَمَا تَقْدِمُ مَا لَنْفَسَكُمْ مِنْ خَيْرٍ تَجْدُواهُ إِنَّ اللَّهَ هُوَ خَيْرٌ - وَاعظُمُ أَجْرًا وَاسْتَغْفِرُ اللَّهَ إِنَّ اللَّهَ غَفُورٌ رَحِيمٌ . تَقْرُبُ إِلَى اللَّهِ بِبَنَاءِ هَذِهِ الْبَقْعَةِ الْمُبَارَكَةِ وَوَقْفُهَا لِيَكُونَ كَفَافِهِ بِوَاجْبِ الْمُسْلِمِينَ عَبْدُ الرَّاجِي جَلَالِ اِنْعَامَهُ أَبُو مُحَمَّدِ بْنُ اِسْمَاعِيلَ بْنِ نِيكِرْ وَزَبِنْ فَضْلُ اللَّهِ بْنِ رِبَيعِ النَّاظِمِ بِتَوْفِيقِ اللَّهِ بِمَصَالِحِ الْمُسْلِمِينَ قَاضِيِ الْفَضَّاهِ فَارِسِ رَكْنِ الْحَقِّ وَالَّذِينَ اَنْارَهُ اللَّهُ زَلْفَى وَالسَّعَادَةُ لَى سَدَا الحُسَينِيِّ وَزِيَادَةً اِلَيْهَا فِي شَعْبَانَ سَنَهْ تَسْعَ وَسَتِينَ وَسَمَائِهِ .»

۱- رجوع شود به فارسنامه ناصری .

در بالای درآب انبار آن این رباعی بروی سنگی نقر گردیده که تاریخ احداث آنرا میرساند:

این بر که که فیض بخش خاص آمد و عام

چون چشمہ خضر است در این چال مقام

در سال هزار و چهل بتوفیق خدای

از همت «ناخدا علی» گشت تمام

چون تخت ضرابی روبرویی رفتہ بود آقای سید ابوالقاسم موسوی که از برادران سلسله ذهبی میباشد در سال ۱۳۳۰ ه.ش آنرا تعمیر و مرمت کرده است بطوریکه اکنون دارای چهار اطاق و ابوانی وسیع و صفو و حوضی است و آب انبار آنهم که شکسته بود تعمیر شده است.

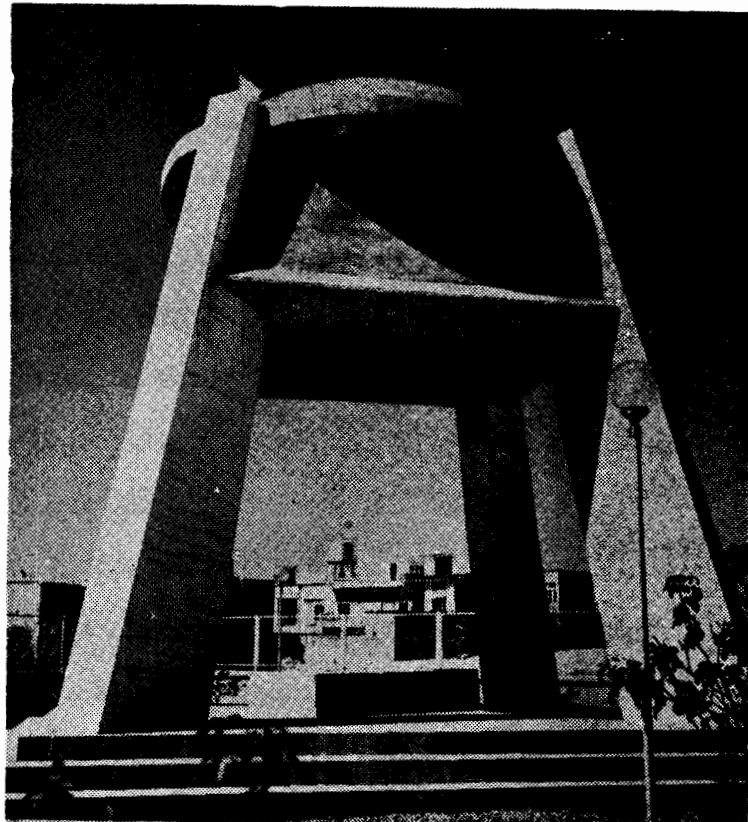
در کنار این ساختمان سرسره‌ای نظیر سرسره تنگ سعدی ساخته‌اند که سابقاً محل تفریح مردم بوده است.

۵- قبر شاه شجاع مظفری : در دامنه تخت ضرابی، درست در ریشه کوه و در مغرب تکیه هفت تنان، در محوطه بازی قبر بزرگترین پادشاه آل مظفر یعنی ابوالفوارس - شاه شجاع فرزند امیر مبارز الدین قرار دارد که مرحوم کریمخان زند پادشاه خوش قلب ایران سنگ بزرگی را بروی آن انداخته است و کتیبه زیر را بروی آن نقر کرده است :

«هوالى الذى لا يموت. هذا مدفن السلطان العادل الباذل مرحوم المغفور
شاه شجاع المظفرى. وفاته فى سنة ست وثمانين وسبعين من الهجرية كما قال العارف
الصالك شمس الدين محمد الحافظ عليه الرحمه حيف از شاه شجاع(۱) و تجدید

۱- این جمله که ماده تاریخ وفات شاه شجاع است از گفته حافظ نیست بلکه از ساخته دیگران است .

مزادهٔ فی شهر ربیع الثانی سنه ۱۳۹۱
این قبر آرامگاه همان پادشاهی است که مددوچ خواجه حافظ بوده و در ضمیمن
خزلی اوراچنین مدح کرده است:



آرامگاه جدید شاه شجاع

قسم بحشمت وجاه وجلال شاه شجاع
که نیست با کسم از بهر مال وجاه نزاع

همچنین:

بفر دولت گبئی فروز شاه شجاع
که هست در نظر من جهان حقیر متاع

در میان آنها پادشاهانی که در فارس و شیراز سلطنت کرده‌اند تنها قبر شاه شجاع مظفری در شیراز معلوم و مشخص است و بهمین جهت بود که « انجمن آثار ملی » برای تجلیل آن پادشاه ادب بساختن بقعه‌ای بر روی آن قبر مباردت ورزید.

در سال ۱۳۳۸ شمسی انجمن آثار ملی برای ساختن آرامگاه این پادشاه اعتباراتی تأمین کرد و تحت نظر آقای علی سامی نماینده انجمن بنایه‌ای در آنجا ساخته گردید که در سال ۱۳۵۰ پایان یافت.

علاوه بر گنبدی که بر روی قبر ساخته شد محوطه‌ای را هم دور آن احداث گردید که گل کاری شد و چند اطاق هم برای دفتر انجمن و کتابخانه و پذیرائی ساخته گردید. در زیر گنبدی که بر روی قبر است و بر روی چهار ستون استوار میباشد چند کتیبه بشرح زیر روی کاشی نوشته شده است.

کتیبه شمالی - بسمه تعالی شانه.

طره شاهد دنبی همه بند است و فریب

عارفان بر سر این رشته نجویند نزاع

عمر خسرو طلب از نفع جهان میطلبی

که وجودیست عطا بخش و کریم و نفاع

مظهر لطف ازل روشی چشم امل

جامع علم و عمل جان جهان شاه شجاع

« حافظ »

کتیبه سمت شرقی - بنام پروردگار بخششته مهریان - بروزگار شاهنشاهی اعلیحضرت همایون محمد رضا شاه پهلوی شاهنشاه آریامهر و به پیروی از خجسته فرمان همایونش مبنی بر پاس حرمت شهریاران در گذشته ایران، آرامگاه جلال الدین شاه شجاع مظفری مددوح خواجه حافظ که پس از برکناری پدرش

امیر مبارز الدین نخستین شهریار سلسله مظفریان (آل مظفر) به پادشاهی رسیده بود از طرف انجمن آثار ملی ساخته شد و در سال کورش بزرگ، هزار و سیصد و پنجماه خورشیدی پایان یافت - دوران شهریاری شاه شجاع بیست و شش سال (از هفتصد و شصت تا هفتصد و هشتاد و شش هجری بود)

کتبیه سمت غربی - بسمه تعالی شانه

گر بمث خون دل آید بجوش	شبوه عشا نباشد خروش
گر بگلستان بنشیند خموش	بلبل از آن خار جفا میخورد
ایدل برگشته سر سر بپوش	پیرهن صبر قبا کرد هجر
زهر هلاهل بودش همچو نوش	هر که چومن شربت دوری چشید
زان سخنم صبر بر فته است و هوش	نازه حدیثی بشنیدم ز عشق
پند خردمند نکردی بگوش	کای بغم دوست چنین مبتلا
سرکه فدا نیست مبادا بدش	دل که اسیر است مبادش خلاص

دلا ملک ما عالمی دیگر است
که بس مختصر آمدم این جهان
به آزار موری همه ملک جم
نیز زد بر همتم رایگان

(شاه شجاع)

کتبیه سمت جنوبی - بسمه تعالی شانه

ایدل صفائ عشق در این خاکدان مجوى

یك ذره کیمیای وفا زین جهان مجوى

بیزار شو ز مردم و آزاد شو ز خویش

و ز مرد و مردمی و مروت نشان مجوى

سیمرغ وار گوشه نشین باش زینهار

با زاغ و با زغن منشین و آستان مجوى

بنیاد چرخ بر سر آب است چون حباب
 بگذر زیاد و هیچ در اینجا مکان مجوى
 گر نیغ بر کشند سر تسلیم از او بکش
 ورنقد عمر میدهدت رایگان مجوى
 چون بافتند خرز وجود ترا ز خاک
 ترک کلاه اطلس خود ز آسمان مجوى
 در چاه وحشت است ترا یوسف ای عزیز
 بسوی قبص از گذر کاروان مجوى
 (شاه شجاع)

۶- تکیه هفت تنان - در ریشه کوه چهل مقام، درست در زیر تخت ضرابی
 با گچهایست که مرحوم کریمخان زند عمارت زیبائی در آن ساخته است. این عمارت
 شامل یک ایوان مرتفعی است که دوستون سنگی یکپارچه خیلی بلند در آن بکار رفته
 که روی آنها نقاشی شده و هنوز قسمتهایی از آن نقاشی‌ها باقی است.
 در طرفین ایوان، در طبقه زیرین ایوانی است و بعد از آن اطاقی و در طبقه بالا،
 دو گوشواره ساخته شده است. در جلو ایوان صفة‌ایست که حوض بزرگی در آن تعییه
 شده و سابقاً از آب رکن آباد پرمیشده است.
 در جلو صفة، محوطه‌ایست که هفت قبر در آن قرار گرفته و کریمخان زند روی
 هر کدام سنگی بزرگ، بدون کتیبه نصب کرده است و در جنوب آن نارنجستان خرم و
 باصفائی فرار دارد. بمناسبت وجود این هفت قبر است که آنجا را « هفت تنان » یا
 « هفت تن » نامیده‌اند.

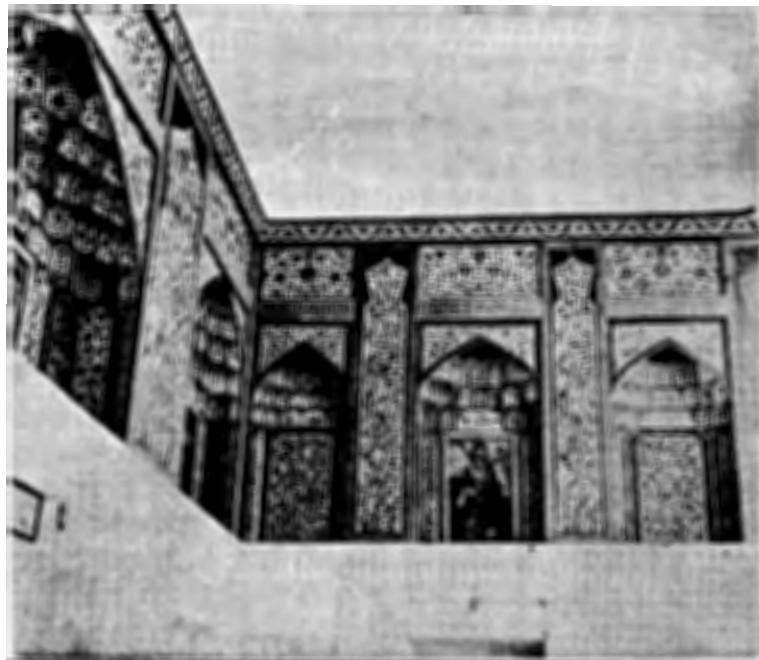
مرحوم فرصت‌الدوله در کتاب آثار عجم راجع باین تکیه چنین نوشته است:
 «... هفت تنان را پادشاه ارجمند کریمخان زند بنا نهاد و آن بنای باشکوه

در دامنه کوه چهل مقام است و در سمت رو بقبله اش (یعنی در قسمت شمال آن) چند اطاق است - مسکن فقراء و مساکین - تالاری رو بقبله دارد بسیار مرتفع و دوستون از سنگ بکپارچه در آن برپاست که در تمام ایران ستونی بدان باشکوهی دیده نمیشود. از اره تالار همه از سنگهای مرمر کوه پیکر است. ترنج انباشته، سرو و کاجش سربلک افراشته و پر از گلها رنگین است و قبور هفت تنان در وسط واقع است. شش مزار بقطار و یکی در کنار. ۱



گورهای هشتگانه هفت تنان

گویند وقتیکه کریمخان زند عمارت دیوانخانه (عمارت سابق پست و تلگراف شیراز) را ساخت چون از راه نیک نفسی میل داشت که عموم مردم شیراز در همه چیز با او شرکت داشته باشند و نمیشد که در دیوانخانه را بروی همه بگشاید تا از صفا و منظره نالار زیبای آن بهره مند شوند، عمارت هفت تنان را بهمان سبک و نقشه ساخت تا عموم مردم بتوانند در موقع فراغت و تفریح از آن استفاده کنند. رحمة الله عليه.



قسمتی از نقاشی‌های هفت تنان

اهمیت نالار هفت تنان علاوه بر دوستون پکارچه آن به پنج مجلس نقاشی داخل نالار است که گویا از کارهای آفاصادق نقاش مشهور دوره زندیه است و از نظر صنعت و قدمت اهمیت زیادی دارد و آن پنج مجلس از مغرب به مشرق عبارت است از:

- اول - درویشی باکشکول و تبرزین و محاسن سفید.
- دوم - حضرت موسی است در حال شبانی و تعدادی گوسفید در جلو او مشغول

چریدن میباشد.

سوم - (وسطی) منظره عشق هزاری شیخ صنعان است با دختر ترسا. دختر ترسا در غرفه ایستاده و شیخ در میان مریدان با هجزو نیاز بسوی معشوقه توجه دارد.
چهارم - منظره قربانی کردن حضرت ابراهیم فرزند خود اسماعیل را میباشد.
پنجم - شکل درویش دیگری است با سبیل چخماقی که بعضی‌ها او را



قسمتی از مقرنس کاری و نقاشی‌های ڈالار هفت تنان

شاه عباس کبیر صفوی میدانند.

درویش حمید و فرهاد میرزا - در جلو در ورودی تکیه هفت تنان (بیرون تکیه) هم اکنون سنگ قبری است که روی آن نوشته شده است: «با حمید فی ۱۳۰۹» این قبر درویش وارسته و عارف معروف زمان خود میباشد که میگویند در یکی از اطاقهای هفت تنان اقامت داشت و بریاضت مشغول بود و عده‌ای از بزرگان و

مردم شیراز مرید وی بودند و معتقد بودند که صاحب کرامت است.

گوبنده در قضیه فضلعلی گراشی که یاغی شده، فرهاد میرزا (معتمدالدوله) حاکم فارس به درویش حمید متولّ شده واو پیش از وقت به او خبرداده بود که در گرفتار ساختن آنمرد یاغی، فرهاد میرزا موفق نمیشود و همین طورهم شد.



قسمتی از نقاشی‌ها و بکی از مجالس پنج‌گانه تالار هفت تنان

قضیه سرفصلعلی - گوبنده هنگامیکه سرفصلعلی را بشیراز آوردند، چون

تصرف قلعه تبر، با اسلحه‌های آنروزگار کار بس مشکل و دشواری بود و آنمرد شریر مدت‌ها امنیت فارس را به‌مزده و مردم را بستوه آورده بود، در با غایال‌الله جشن‌مفصلی تشکیل یافت و عده زیادی از بزرگان شهر و علماء و شعراء بحضور فرهاد میرزا رسیدند تابه او تبریک بگویند. از آنجمله مرحوم فرست‌الدوله بود که بادین سرفصل‌علی این رباعی را که دارای صنایع چند شعری است فی البدیهه سرود:

از فضل «علی» فضل‌علی شد بسفر شد کام جهانی همه شیروین چوشکو
زنمار به خسو و برسانید خبر کاز قیشه فرهاد بشد فتح تبر
مرحوم شاهزاده معتمد‌الدوله فرهاد میرزا شرح این واقعه را با خط نسخ
در زیر طاقچه سنگی دیوار شمالی تالار «تچر» نخت گمشید (عمارت آئینه) بشرح زیر
نگاشته است.

هو الباقي - در زمان دولت اعلیحضرت صاحبقران ناصرالدین‌شاه قاجار خلد الله ملکه، عم مکرم شاهنشاه ایران، نواب حاجی معتمد‌الدوله فرهاد میرزا دام اقباله بفرمان‌فرماشی فارس مأمور شده سالیان دراز که مملکت فارس بی‌نظم بود در اندک زمانی از اقبال شاهنشاه جم جاه نظمی کامل گرفت. اشارات‌تبیه شده، در ماه محرم قلعه حصینه «تبر» که سالها مأمن اشاره بود مفتوح و سرفصل‌علی خان بهارلو در شیراز زینت دار گردید. در اوخر ربیع الاول بفتح گماشت. جاهائیکه قرون بیشمار از خساک انباشته شاهنشاه چندین هزار عمله بر تخت گذاشت. جاهائیکه قرون بیشمار از خساک انباشته شده بود برای نمایشی مسافرین خارج و داخل پالک‌کردن. یکشنبه غرہ ربیع الثانی ۱۲۹۴ هجری موافق بیست نیسان ماه رومی بیست و ششم فروردین ماه جلالی مطابق اودتیل ترکی .

دو قبردیگر - بیرون محوطه هفت‌تنان. در مشرق آن تکیه، در محوطه‌ای که سروکهنه دارد فعلا در دو قسمت چند قبر وجود دارد. اول دو سنگ قبر است که در

وسط آن زمین واقع است که بقراطیکه معروف است یکی سنگ قبر عارفی است بنام و درویش شاهنشاه، که در تاریخ ۱۱۸۱ ه.ق. وفات یافته است. در کنار این قبر سنگ قبر دیگری است که گویا قبر یکی از عرفاء است.

دوم- در جنوب این محوطه، در کنار آب انبار هفت تنان دو قبر است: یکی سنگ قبر شیخ عبدالکریم نامی از عرفاء است که در سال ۱۱۹۱ ه.ق. وفات یافته است و دیگری قبر سید سلیمان مصری است که اونیزاز بزرگان صوفیه بوده است و در سال ۱۰۸۴ ه.ق. وفات یافته است.

۷- خاک مصلی- دشت وسیعی که در دامنه کوه چهل مقام و جلو تونگ الله اکبر واقع است و بین هفت تنان و آن دشت، رودخانه خشکی قرار دارد، «خاک پاک مصلی» است که سابقاً بوسیله آب رکناباد مشروب میشده است. این دشت خرم و با صفا که شالش عبیر آمیز میوزد مددوح بسیاری از بزرگان و از آن جمله حافظ است که فرموده است:

بده ساقی می باقی که در جنت نخواهی یافت

کنار آب رکناباد و گلگشت مصلی را

وجه تسمیه این سرزمین به مصلی این است که هنگام ورود مسلمین با این شهر، محلی را در اینجا برای خواندن نماز (مخصوصاً نماز جمعه و نماز عید قربان و فطر) نسبیح کردند که بعد از آنجا عمارتی ساخته شد که به «قربانگاه» معروف گردید و ما شرح آنرا بعداً ذکر خواهیم کرد.

در خاک مصلی ۶ بنای مهم تاریخی وجود دارد بدین شرح:

۱- تکیه چهل تنان

۲- مقبره و صاف

۳- آرامگاه حافظ

۴- باع جهان نما

۵- قربانگاه

۶- باع نو

۷- چهل تنان - نزدیک برو دخانه خشک مزبور تکیه چهل تنان که آنرا «چهل تن»

هم گویند واقع است و عمارت آن بوسیله کریمخان زند ساخته شده است ولی بشکوه



قسمتی از عمارت چهل تنان

وجلال هفت تنان نیست. در جیاط این تکیه چهل قبر کوچک واقع است که گویند قبور چهل درویش عارف است که باهم در سیرو سیاحت و سلوک بوده‌اند و چون وفات یافتداند پهلوی هم مدفن گردیده‌اند. سنگ‌های قبور مزبور کوچکتر از سنگ قبور هفت تنان است و بدون کتیبه است و صاحب فارستانه ناصری نوشته است که سنگ‌های مزبور در سال ۱۲۵۷ق. بوسیله معتمدالدوله فرهاد میرزا والی فارس روی آن قبور

نصب گردیده است.

در این تکیه چند نفر از مشاهیر نیز مذوفونند که معروف ترین آنها عبارتند از:

- ۱- شیخ ابواسحاق شیرازی متخلص به «حلاج» و معروف به «بسحاق اطعمه» و «شیخ اطعمه» که از شعرای معروف عصر حافظ است و کتبیه سنگ مزار او چنین است: «الله جل جلاله ، آله‌نا - محمد (ص) نبینا والقرآن کتابنا والاسلام دیننا - والکعبة قبلتنا والمومنون اخواننا وعلى امامنا».

زینهار از بگذری روزی بقیر این گذا

شادکن روح من مسکین بحلوای دعا

نام شریف ش احمد کتبیه ابواسحاق متوفی در سال هشتصد و چهل هجری ۸۴۰

- ۲- در کنار چهل قبر در اویش فسوق الذکر، سنگ بزرگ بسیار قدیمی است که در اطراف آن آیه الکرسی نوشته شده و طرفین آن خطوط کوفی درشتی نوشته شده که در اثر مرور زمان و رطوبت محوش شده و معلوم است که سنگ قبر یکی از بزرگان است که در قرن چهارم یا پنجم فوت شده است چنانکه یکی از مطلعین اظهار میداشت این سنگ سابقاً خارج از چهل تنان بوده ولی بعد آنرا بداخل چهل تنان منتقل کرده و آنرا روی قبر «ساری» اندخته اند و بهمین جهت این کتبیه را با خط نستعلیق روی آن

نفر کرده اند:

ساری چو زکسوت بدن عاری شد

واصل بجوار رحمت باری شد

گردید از این سرا یکی خارج و گفت

ساری بسرای لامکان ساری شد

فی شهر ذیقعده سنه ۱۲۶۰

هویت و شرح حال این شخص که قطعاً یکی از عرفای بنام بوده و همچنین ساری

بدست نیامد.

۳- شادروان عبدالرحیم شیرازی متخلص به «حشمت» که از شعرای معروف معاصر است نیز در این تکیه (نzdیک قبر شیخ اطعمه) مدفون است و چند بیت از کتبیه سنگ قبر او نقل می‌شود:

هوالباقی - آرامگاه عارف ربانی استاد سخن عبدالرحیم حشمت شیرازی

بر گیر دل از نشاط دنیا که فناست

گر دل بفنا کسی نهد عین خطاست

گر طالب عیش دو جهانی حشمت

عیش دو جهان مهر علی اعلی است

وماده تاریخ او چنین است :

آه که دست قضا ز تیشه بیداد

کاخ ادب را بکند از بن و بنیاد

رشته نظم سخن‌گستاخ که ناگه

شد زکف آنکو بنظم داد سخن داد

خشمت ما تا بخاک شد که ز مرگش

خشمت دانش برفت یکسره بر باد

از پس صد سال عمر طایر روحش

از قفس تنگنای تن بشد آزاد

خشمت با نام نیک مرد از آنرو

خلق به نیکی کنند دایم ازو باد

او چو درختی کهن بیاغ ادب بود

آه درخت کهن ز پای در افتاد

طرز بیان بر طریق نغزی بگذاشت

سبک سخن بر اساس سهیلی بنهاد

رحلت او در هزار و سیصد وسی بود

نیمه شب بیست و سه از مه مرداد

«شیفتنه» (۱) بسرور دبیر سال وفاتش

«آه ز سوک ادیب ، حشمت استاد»

هم اکنون در طرف جنوب چهل تنان (نزدیک بدر و روای) عمارتی شامل چند اطاق ساخته‌اند و طایفه دراویش خاکسار آنرا مرکز اجتماع و عبادات خود قرار داده‌اند.

۹- مقبره و صاف - بین تکیه چهل تنان و آرامگاه حافظ سابق قبرستان مفصلی بود که بزرگان چندی در آن مدفون بودند ولی اکنون تمام آن قبور را صاف و بخانه‌های شخصی تبدیل کرده‌اند. اما قسمت وسط آنرا بوسیله دیواری محصور کرده وبشكل باعجه‌ای در آورده و آنرا «سیاپیه» نام نهاده‌اند زیرا که قبر حاج علی اصغر سیاپ

شیرازی در آنجا میباشد. در سیاپیه قبر سه نفر از بزرگان است بدینقرار :

۱- قبر و صاف و اشرف الدین خواجه عبدالله بن عزالدین فضل الله بن عبد الله شیرازی متخلف به «شرف» و ملقب به «وصاف الحضره» است که مؤلف کتاب معروف «تاریخ و صاف» میباشد. صاف مردی دانشمند و ادیب و شاعر و مورخ بوده است و گویا در سال هفتصد وسی واند هجری قمری وفات یافته است. (۲) هم اکنون در

۱- آقای حسین فصیحی متخلف به شیفتنه فرزند ارشد مرحوم هوریده واژ شعرای معروف معاصر است.

۲- برای دانستن شرح حال کامل و صاف رجوع شود به صفحه ۷۹۹ جلد چهارم کتاب دانشمندان و سخن‌سرایان فارس تألیف مرحوم رکن‌زاده آدمیت.

سیاپیه، نزدیک در ورودی بمقبره سیاف سنگ کوچکی نصب است که کتیبه آن چنین است :

آرامگاه مورخ شهیر مرحوم وصف

۲- قبر حاج علی اصغر سیاف (شمشیر گر) شیرازی است که از شعرا و عرفای معروف است و گوینده منوی عرفانی است که چندین جلد است و تا این تاریخ ۱۲ جلد آن چاپ شده است. وفات سیاف در سال ۱۲۶۲ هجری قمری صورت گرفته و اکنون اطاقی بر روی آرامگاهش ساخته اند. (۱)

۳- قبر مرحوم میرزا علی اصطهباناتی مشهور به «معین الشریعه» و متخلص به «فقیر» است که از دانشمندان و شعرای اخیر است و مؤلف چند کتاب نظم و نثر است و در سال ۱۳۵۱ هجری قمری فوت شده است. (۲)

۱۰- آرامگاه حافظ - قریب دویست متری جنوب مقبره وصف، آرامگاه خواجه شمس الدین محمد حافظ است که به «حافظیه» معروف است و شامل دو حیاط مصنفا و روحانی است.

در حیاط شمالی، خود مقبره واقع شده است و در طرفین حیاط جنوبی دونار نجستان است و در هر دو حیاط گلکاری مفصلی بعمل می آید که بر صفا و طراوت آن میافزاید. از همان زمانی که «حافظ» رخ در نقاب خاک کشیده، آرامگاهش مطاف اهل دل و قبله گاه مردمان صاحب نظر بوده است و از این‌رو قبرش از سایر قبور گورستان معروف

-
- ۱- برای اطلاع از شرح حال سیاف رجوع شود به صفحه ۲۰۸ جلد سوم کتاب دانشمندان و سخن سرایان فارس.
 - ۲- برای دانستن شرح حال معین الشریعه رجوع شود به صفحه ۱۴۴ جلد چهارم کتاب دانشمندان و سخن سرایان فارس و مقدمه دیوان مظفر شیرازی گردآوری علی نقی بهروزی.

به «مصلی» تمايزی داشته است و بر الای آن سقفی و سایه‌بانی ساخته بودند و مردم حقیقت جوی هنگام زیارت آن خاک پاک از دیوانش تفأل میزده‌اند و از روح پر فتوحش استشاره مینموده‌اند.

از جمله اشخاص مشهوریکه بر سر قبر حافظ حاضر شده و تفأل زده‌اند: شاه اسماعیل اول صفوی - شاه عباس کبیر - و آزاد خان افغان بوده‌اند که تفأل آنها و سایر تفألهای دیگر، خود بحث شیرین جداگانه‌ای دارد و این میرساند که آرامگاه او از همان زمان مورد توجه عمومی بوده است. (۱)

کریمخان زند در سال ۱۱۸۷ هجری قمری دور محوطه بزرگی که قبر حافظ در آن قرار داشت حصاری کشید و وسط آنرا عمارتی ساخت بطوریکه محوطه مزبور بدوقسمت مجزا تقسیم شد. عمارت‌ها مزبور از چند اطاق ضربی تشکیل می‌شدند و در سطح ایوانی داشت که بوسیله چهارستون سنگی بکپارچه نگهداری می‌گردید و در زیر گوشه غربی این عمارت «آب انبار» بینظیری ساخت که از آب «رکن آباد» پر می‌شد. (چهارستون سنگی مزبور و آن آب انبار هنوز سالم و پا بر جاست).

علاوه بر آن، سنگ بزرگ و مرمر عالی نیز بر روی مزار او گذاشت که غزل معروف خواجه که بدین مطلع است:

مژده وصل توکوکسر و جان برخیزم

طایر قدسم و ازکون و مکان برخیزم

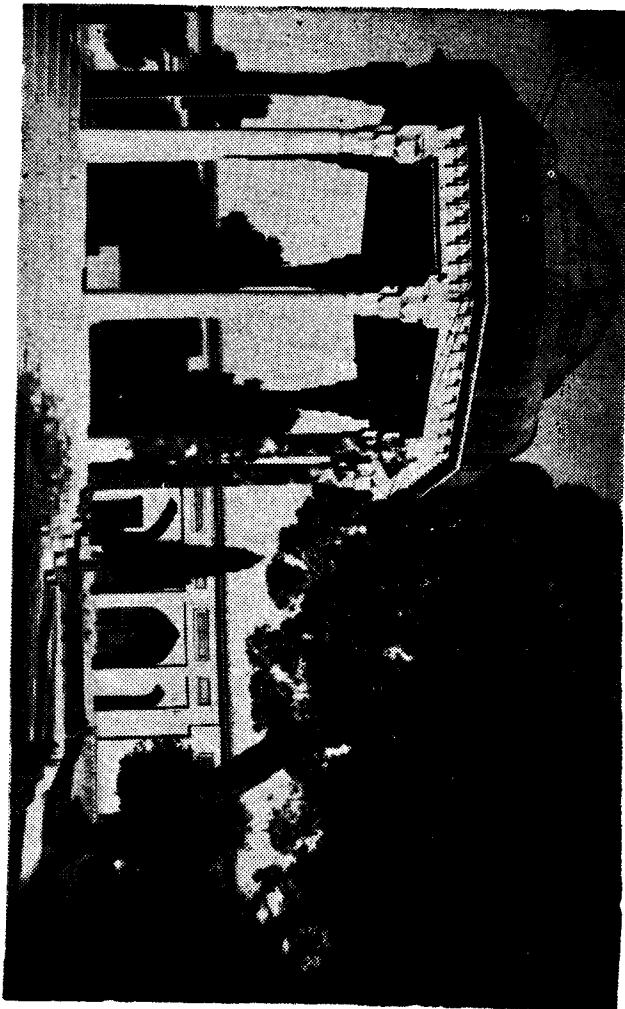
باخط نستعلیق درشت بسیار خوب بر آن حک شده و غزل دیگر حافظ که بدین مطلع است:

ایدل غلام شاه جهان باش و شاه باش

پیوسته در حمایت لطف الله باش

۱- بكتاب تفأل حافظ تأليف مرحوم روحی شيرازی و كتاب از سعدی تا جامي - از صفحه ۳۴۵ تا ۳۴۷ مراجعه شود.

آرامکه جدید حافظ



براطراف آن نوشته شده است و در چهار گوشه آن چهار مصراج زیر که ضمناً ماده تاریخ
وفات حافظ است نیز نقر گردیده است:

در دو گوشة بالائی:

بر سر تربت ما چون گذری همت خواه

که زیارتگه رندان جهان خواهد بود

و در دو گوشة پائینی:

چراغ اهل معنی خواجه حافظ

بجو تاریخش از خاک مصلی

وابن سنگ عالی خوشختانه هنوز سالم و برروی مزار او قرار دارد.

در سال ۱۲۷۳ هجری قمری طهماسب میرزا «مؤيدالدوله» حکمران فارس

آرامگاه حافظ را تعمیر و مرمت کرده است.

در سال ۱۲۹۵ هجری قمری مرحوم فرهاد میرزا «معتمدالدوله» فرمانفرمای

فارس محجری چوبی دور قبر خواجه نصب کرد.

در سال ۱۳۱۷ هجری قمری یکنفر زردشتی بنام «اردشیر» که ساکن یزد بوده

تفائلی بدیوان خواجه میزند و این ابیات می‌آید:

ای صبا با ساکنان شهر یزد از ما بگوی

کای سر حق ناشناسان گوی میدان شما

گرچه دوریم از بساط قرب، همت دور نیست

بنده شاه شمائیم و ثنا خوان شما

اردشیر از این ابیات متأثر شده بشیراز می‌آید و آرامگاه حافظ را تعبیر می‌کند

و محجری بر بالای آن می‌سازد ولی بعد از مدتی مرحوم سید علی اکبر فال اسیری که یکی

از علمای شیراز بوده ببهانه اینکه «یکنفر گبر» قبر خواجه را ساخته است، محجر

مزبور را خراب میکند.

در سال ۱۳۱۹ هجری قمری شاهزاده ملک منصور ملقب به شعاع‌السلطنه والی فارس گردید و بدستور او مهندس «مزین‌الدوله» مهجری آهنین بر روی مزار حافظ ساخت و کتبه زیر را بر بالای آن نگاشت:



ایوان آرامگاه حافظ

بعهد خسرو عادل مظفر الدین‌شاہ

بامر زاده آزاده‌اش ملک منصور

خرد پژوه مهندس مزین‌الدوله

بر بخت طرح و بدا داین اساس را دستور

بداز هزار و سه صد نو زده فزون کآورد

«شعاع‌السلطنه» این طرفه بقעה را بظهور

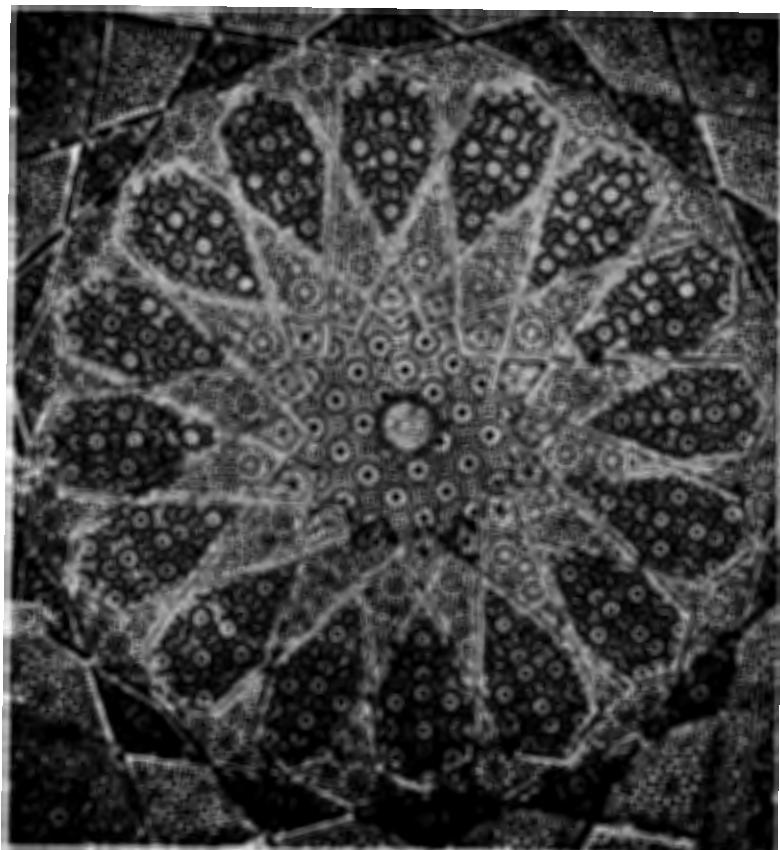
وهم او دستور داد که طرفین ایوان کریمخانی را بیکی از غزلهای حافظ مزین

سازند ولدا «عبدالصمد» معروف به «لله باشی ظل السلطان» که شخص بسادوقی بوده
غزلی را که بدین مطلع است:

روضه خلد برین خلوت درویشان است

ما به محتممی خدمت درویشان است

مطابق خط «میو عماد» از کاغذ بربده و بر روی تخته های مربع مستطیل نصب
و طرفین (شرقی و غربی) ایوان قرار دادند و آخر آنهم این بیت اضافه کرد:



کاشیکاری ظریف زیر کبد آرامگاه حافظ

داد فرمان چو براین خط، لله باشی زهتر

خوش بمقراض ورا نقل نمود از خط میر

در سال ۱۳۱۰ شمسی مرحوم «دبیراعظم بهرامی» استاندار فارس شد و نظر بعلاوه ایکه بحافظ داشت میخواست آرامگاه مجللی را برای حافظ بسازد لذا سردر بزرگی از سنگ در دیوار جنوبی حیاط جنوبی آن ساخت و نارنجستان آنرا سرو صورتی داد ولی طولی نکشید که بتهرا انحضرشد و نقشه او متوقف ماند. مرحوم بهرامی روزیکه میخواست تعمیرات حافظیه را آغاز کند، جشنی برسر ترتیب حافظ ترتیب داد که در آن عده زیادی از دانشمندان و شعراء و بزرگان و محترمین شیراز حضور داشتند و در آن مجلس خطابه غرائی را که خود نوشته بود قرائت کرد. (۱)

در سال ۱۳۱۴ شمسی که وزارت فرهنگ را جناب آقای علی اصغر حکمت عهده دار بود و ریاست فرهنگ فارس بعهده مرحوم «سرهنگ علی ریاضی» بود (بعدها برتبه سرتیپی و سرلشکری نائل شد) مرمت و ساختمان آرامگاه فعلی حافظ تحت نظر آقای علی سامی رئیس سابق بنگاه علمی تخت جمشید و اداره باستان‌شناسی فارس شروع و در سال ۱۳۱۶ شمسی پایان یافت.

طرح نقشه آرامگاه فعلی بوسیله مدیر کل باستان‌شناسی وقت ریخته شده بود. در این تعمیرات ساختمان قدیمی کریمخان زند بصورت تالاری که ۵۶ متر طول دارد و بوسیله ۲۰ ستون سنگی بلند نگهداشته میشود، درآمد (چهار ستون کریمخانی در میان این ستونها واقع گردیده است) که محوطه حافظیه را بدو قسمت مجزا- شمالی و جنوبی - تقسیم گردید.

اینک بشرح هریک از آن‌دو میپردازیم:

اول قسمت شمالی - این قسمت دارای درختهای نارنج و دو حوض

۱- برای دیدن این خطابه رجوع شود بشماره ۱۱ سال ۱۲ مجله ارمغان

مربع مستطیل است. قبرخواجه در وسط این قسمت قرار دارد که قریب یکمتر از زمین بلندتر است و گنبد کاشی کاری شده آن که روپوش مسی دارد، بوسیله هشت ستون سنگی که قریب ده متر ارتفاع دارد، نگهداشته میشود.

در زیر گنبد غزل خواجه حافظ را که بدین مطلع است، بر روی کاشی نوشته اند:

حجاب چهره جان میشود غبار تنم

خوشادمی که از این چهره پرده بر فکشم



نمونه کاشیکاری و خطوط آرامگاه حافظ

در اطراف این قسمت غزلهایی از حافظ بدین ترتیب بر روی کاشی نوشته شده است:

بر روی دیوار شمالی غزل بدین مطلع میباشد:

سحرم هاتف میخانه بدولت خواهی

بازآی که گفت دیرینه این در گامی

برروی دیوار غربی غزل بدین مطلع است:

بیا که قصر امل سخت سست بنیاد است

بیار بساده که بنیاد عمر برپاد است

برروی دیوار جنوبی (در پیشانی تالار وسطی) غزل بدین مطلع است:

چو بشنوی سخن اهل دل مگو که خطاست

سخن شناس نهای دلبرا ، سخن اینجاست

برروی دیوار شرقی غزل بدین مطلع میباشد:

مزرع سبز فلك دیدم و دام مه نو

پادم از کشته خویش آمد و هنگام درو

در بالای بدن مشرق و مغرب داخل تالار بزرگ وسط، غزل بمطلع:

روضه خلد برین خلوت درویشان است

ما یه محشی خدمت درویشان است

بخط مرحوم «علی معارفی» با خط نستعلیق برروی سنگ مرمنوشته شده است:

دوم قسمت جنوبی - حیاط جنوبی آرامگاه دارای دو باغچه زیبایی که

دور آنها گل کاری و چمن کاری است و وسط آنها دو حوض مربع مستطیل بزرگ است^(۱)

و طرفین حیاط دونارنجستان خرم و مقصل است .

در پیشانی تالار وسط که رو بقبله است غزل بدین مطلع نوشته شده است:

گلزاری زگلستان جهان ما را بس

زین چمن سایه آن سرو روان ما را بس

غزلیات فوق بخط مرحوم « حاج میرزا عبدالحمید ملک الکلامی » معروف به

۱- سنگهای لبه این دو حوض از سنگهای حوض باع نظر است که هنگام امتداد دادن خیابان کریمخان زند، آنرا خراب و بحافظه منتقل کردند. سه حوض دیگر در باع موزه باقی است.

«امیرالکتاب» است که با خط ثلث عالی بروی کاشی نوشته شده است. در وسط همین قسمت، عبارت زیر که تاریخ تعمیر و ساختمان اخیر است با خط زیبای نستعلیق نوشته شده است :

«ساختمان آرامگاه خواجه شمس الدین حافظ شیرازی بموجب امر اعلیحضرت
همایون شاهنشاه ایران رضا شاه پهلوی بدستور جناب حکمت وزیر معارف و اوقاف
و صنایع مستظرفه (۱) درسنہ یکهزار و سیصد و شانزده هجری شمسی انجام پذیرفت».
در جنوب این قسمت خیابان خرابات (گلستان) واقع است (۲) که امتداد آن
به خیابان بوستان و آرامگاه شیخ اجل سعدی منتهی میشود.

درجوار مزار حافظ عده زیادی از دانشمندان و شعراء و علماء مدفونند که
مهترین ایشان که سنگ مزار آنها هم اکنون باقی است عبارتند از:
پاک - شیخ محمد اهلی - متوفی بسال ۹۴۲ هجری قمری و صاحب کتاب
معروف «سحر حلال». گویند هنگام نزع وصیت کرده است که او را پهلوی قبر
حافظ دفن کنند و این شعر را هم سروده است:
حاکم بروز واقعه پهلوی او کنید

او قبله من است، رخم سوی او کنید

۱- جناب آقای علی اصغر حکمت استاد ممتاز دانشگاه تهران از فحول دانشمندان و
فضلاه و شعرای معاصر کشور و صاحب تألیفات بسیار است و سالهای است که بریاست انجمن
آثار ملی و انجمن یونسکو و انجمن قلم انتخاب شده است - معظم له چندین مرتبه به وزارت
وسفارت رسیده و مخصوصاً در دوره وزارت فرهنگ ایشان که قریب نه سال طول کشید
خدمات بسیار گرانبهائی بفرهنگ کشور و تربیت نسل جوان انجام داده است که از جمله
آنها تأسیس دانشگاه تهران و موزه ایران باستان و ساختن آرامگاه سعدی و حافظ و فردوسی
میباشد.

۲- نام این خیابان را که ابتدا خرابات بود بعدها تغییر داده گلستان نام گذاری کردند.

وچون متولی حافظیه اجازه نمیداد که اورا پهلوی قبر حافظ دفن کنند از دیوان
خواجه نقال میزند و این شعر می‌آید:

روای منظر چشم من آشیانه تست

کرم نما و فرود آ که خانه خانه تست

از این روا را در شمال قبر حافظ طوری دفن می‌کنند که قبر حافظ قبله آن باشد
تصویرش بسوی حافظ قرار گیرد.

کتیبه سنگ قبرا و که هم اکنون باقی است چنین است:

هو الباقي وكل شيء هالك لا إله له قدس سره

دوش از غسم عمر رفته در منزل خویش

در فکر فروشدم دمی با دل خویش

از حاصل عمر در کفرم هیچ نبود

شرمنده شدم ز عمر بی حاصل خویش

فی تاریخه رحمة الله

در میان فضلاء و شعرا پیر با صدق و صفا بود اهلی

رفت با مهر علی از عالم پیرو آل عبا بود اهلی

سال فوت ش خرد جستم گفت « پادشاه شرعا بود اهلی »

شیخ محمد اهلی شیرازی طاب ثراه بعمر هشتاد و چهار وفات نمود در سن ۹۴۲هـ

۵۹- میرزا فصیر ملقب به فرست الدوّله - (۱۲۷۱ - ۱۳۳۹ هـ) صاحب

كتاب آثار عجم و منطق و عروض و چند كتاب دیگر. کتیبه سنگ قبرا و که پهلوی
سنگ قبر اهلی است چنین است:

قال رسول الله محمد المصطفی صلی الله عليه و آله، من كتب بسم الله الرحمن الرحيم

بحسن الخط وجبت له الجنة (كتب فی حیاتی ۱۳۳۸)

ای جلوه جمال تو برتر ز هر سنا
عجز از ثنای ذات تو بهتر زهر ثنا
اشراف نور و جهک فی کل وجه
من ضوئه قداقتیس الشمس فی الضھی
ما را به پیشگاه حضور توراہ نیست
الا بین همت خاصان رهنا
سرخیل رهنا میان باشد شد رسّل
فرمانده قضا و قدر ختم انبیا
فخر الوری محمد بن المصطفی الذی
با لوحی کان منطقه لاعن الهوى
عقل نخست، احمد مرسل که شرع او
شد راست از حسام کج شاه اولیا
صهر نبی، علی ولی، رهبر امّم
زوج بتول، باب وصول، آیت‌هدی
بارب به احمد و علی و اهل بیت او
بکندر زفتر صلت آنچه از او دیده‌ای خططا

الحكيم البارع صاحب التصانیف والماّثیر النافع محمد نصیرالحسینی
فرصت الدوّله ولد شهر رمضان ۱۲۷۱ و قد رقدی هذا العرق دهم شهر صفر سنه ۱۳۴۹.

فرصت الدوّله نصیرالدین، فرصت
رفت و شد از رفتیش علم و ادب گم
سال تاریخش شعاع الملک گفتا
آه از فرصت، نصیرالدین سیم

سه - قاسم خان والی - محمد قاسم خان والی فارس که مردی نیکوکار بوده است در سال ۱۲۸۹ هجری قمری در شیراز وفات یافت و در عمارت شمالی حافظیه (که گویا از ساختمانهای کریمخانی است) و اکنون محل کتابخانه حافظیه است، مدفون گردید.

در چهار زاویه آرامگاه او چهار کتیبه که ماده تاریخ فوت او بود، روی کاشی نگاشته شده بود که در تعمیرات اخیر روی آنها را گچ کاری کرده‌اند - یکی از آن ماده تاریخ‌ها را در زیر نقل مینماید:

ای درینا ساخت گیتی منکسف در زیر خاک

آفتاب برج دولت، گوهر دریای نور

میر با تدبیر «قاسمخان والی» شد بخلد

با مسیحا بر فلک شد با کلیم الله بطور

در جوار حافظ شیراز قطب العارفین

داد خیر الحافظینش جا درین خیر القبور

برسرش استاد معماران ابو طالب نمود

طرفه ایوانی بناكزوی جنان دارد قصور

از پی تاریخ این ایوان «نقیب الملک» گفت

«باشد این ایوان زوالی سالها دار السرور»

۱۲۸۹

چهار. حجۃ الاسلام آقا سید علی مجتهد کازرونی . که از علمای بزرگ و حکماء و عرفای مشهور قرن اخیر است و در شعر «رحمت» تخلص میکرده و در سال ۱۳۴۲ ه.ق وفات یافته است و در شمال حافظیه (نزدیک مقبره قاسمخان والی) مدفون گردیده .

كتبيه سنگ قبر او چنین است:

كل من عليها فان. آرامگاه جنت مكان اعلم العلماء العاملين وافقه الفقهاء -
الراشدين. حاوي الفروع والاصول. جامع المعقول والمنقول - فريد الدهر وحيد العصر
منظور صاحبان نظرو مقصود ارباب ذوق وهنر آقا سيد على مجتهد کازرونی الاصل و
شيرازی المسکن طاب الله ثراه في شهر رجب المرجب يکهزار و سیصد و چهل و دو قمری

(۱۳۴۲)

پنج - آقا محمد هاشم ذهبی - که از بزرگان عرفای سلسله ذهبیه است و
نزدیک قبر حافظ مدفون است وهم اکنون سنگ آن باقی است و کتیبه آن چنین است:
قد انقل من دار الفانی الى دار الباقی قطب العارفین آقا محمد هاشم الذهبی -
الشيرازی الملقب بالدرویش قدس سره في سنة الف ومائة وتسعين وتسع من الهجره
(۱۱۹۹) وهو في وقت الرحلة متزن بهذه الآيات:

بجانان جان رها کردیم و رفتیم

که کرده است آنچه ما کردیم و رفتیم؟

ز خود امید کلی بر گرفتیم

تو کل بر خدا کردیم و رفتیم

چو دنیا جایگاه خود ندیدیم

شبی ناگه هوی کردیم و رفتیم

دریغا صحبت یاران همدم

بنانگاهی رها کردیم و رفتیم

گلستان بود روی دوست ما را

گرفتار بلا کردیم و رفتیم

۱- برای دانستن شرح حال کامل او رجوع شود بدیوان آنمرحوم گردآوری

علی نقی بهروزی .

مرا از عشق تو پیراهنی بود
ز جور دل قبا کردیم و رفتیم

خیالت را به پیش « هاشم » زار
دلیل و رهمنا کردیم و رفتیم(۱)

شش - سalar جنگ - شاعر قرن اخیر ایران مرحوم « سalar جنگ » در یکی از
اطاقهای غربی صحن شمالی حافظه مدفون است و کتیبه قبر او چنین است:
کل شیشی هالک وانت الباقي

وسپس ماده تاریخ وفات اورا که دانشمند محترم آقای حاج صدرالدین محلاتی
سروده نقرشده که چند بیت آن نقل میشود:
بیکران در بای وحشت زای طوفان خیزد هر

کاندراموا جشن نهان باشد اجل همچون نهنگ
کشته عمر کسی را لحظه‌ای مهلت نداد
تا بیاساید، کند در ساحل دریا درنگ

ناصر سalar ، سalar سخن ، بحر ادب
پاک بازی، راستگوئی خالی از هر عیب و رنگ

شاعری تاریخ دان و جنگجوئی بس سترگ
همچو موم اندر کف او خامه و تبغ و تفنگ
طایر روحش بسوی روشه رضوان پرید

تا بدید این روشه دنیانزد او گردید تنگ
سال تاریخ وفاتش را بپرسیدم زغیب
تا ضمیر من از آن آگاه گردد بیدرنگ

۱- این غزل از مولوی است و در دیوان شمس است

هانفی سرکرد از جنت بجمع و گفت مرد

«صاحب سيف و قلم کان هنر سالار جنگ»

۱۳۲۵

آرامگاه شاعر بزرگ فارس ناصرالدین سalar جنگ روز ۱۶ آبان ۱۳۲۵ در سن ۶۳ سالگی بدروز حیات گفت.

هفت - حجۃ الاسلام مرحوم حاج شیخ مهدی کجوری متوفی بسال ۱۲۹۳ ه.ق که از مجتهدین برجسته علمای معروف شیراز بوده است و اکنون قبر او بر روی صفحه جلو کتابخانه باقی است.

هشت - میرزا نظام الدین دستغیب متوفی بسال ۱۰۳۰ ه.ق (۱)

۱- میرزا نظام الدین دستغیب در روز یکشنبه ۲۵ شهر ذی الحجه سال ۱۰۲۹ هجری وفات یافت و ابو محمد دستغیب پسرعمویش ابن رباعی را که ماده تاریخ او هم هست گفت که بر روی مزارش نوشته شد:

ای بوده بزندگی پنهان شعرا خاک تو شدست قبله گاه شعرا
پرسیدم از ارباب خرد تاریخش گفتند: نماند پادشاه شعرا
وابن رباعی را هم در مرگ او سروده است:
میرزای جهان چون علم کلک افراخت (کذا)

از هر لفظی هزار معنی پرداخت
در می و دو مالگی جهان را بگرفت

از نظم چو آب و خاک وا منزل ساخت

و گویند که چون خواستند مرقدش را در قبله مرقد حافظ حفر کنند و بدیوان حافظ تقالی زدند این بیت آمد:

جان بشکرانه کنم صرف که آن در یتیم
صلف دیده حافظ شده آرامگاهش
ولذا او را نزدیک قبر حافظ دفن کردند.

نه. میرزا عبدالنبیا یکی از اقطاب سلسله ذهبیه متوفی بسال ۱۲۳۱ ه.ق

۵۵. ملاعلی سمنانی از عرفای مشهور

یازده - حجۃ‌الاسلام مرحوم سید حاج محمد علی مجتبه‌کازرونی از علمای مشهور که در سال ۱۳۳۳ وفات یافته است و قبر او در جلو کتابخانه باقی است.

در زمین پشت دیوار غربی حیاط شمالی حافظیه که مقبره دانشمندان اختصاصی یافته اشخاص زیر مدفونند.

۱- حجۃ‌الاسلام مرحوم شیخ محمد باقر اصطباناتی معروف به (شهید رابع) که در سال ۱۲۸۵ شمسی بدست مستبدین شهید گردید.

۲- مرحوم شیخ محمد تقی روانشناس معروف به «فیلسوف» که از علماء و معلمین بر جسته زمان خود بود و در سال ۱۳۳۳ شمسی فوت گردید و در کنار قبر پدرش، شهید رابع، مدفون گردید.

۳- مرحوم دکتر لطفعلی صورتگر شاعر معروف معاصر که در سوم مهر ماه سال ۱۳۴۸ شمسی بر حملت ایزدی پیوست و جنازه اورا از تهران بشیراز آورده دفن کردند.

۴- مرحوم شیخ عبدالجبار از مجتبدین معروف شیراز که در سال ۱۳۱۹ ه.ق. وفات یافته است.

۵- مرحوم محمد کاظمی شیرازی فرزند حجۃ‌الاسلام شیخ محمد کاظم شیرازی، مرجع تقلید شیعیان که در سال ۱۳۵۳ شمسی وفات یافته است.

دز بیرون محوطه حافظیه نیز قبرستانهایی است مخصوص خانواده‌ها که در آنها نیز چند نفر از شعراء و دانشمندان مدفونند که مشهور ترین آنها عبارتند از :

۱- حسن آزاد مدلی شاعر معاصر که در سال ۱۳۴۳ شمسی فوت شده و در قبرستان خانواده مدل (در مشرق حیاط شمالی حافظیه) مدفون است.

۲- مرحوم علی روحانی (فرزند زاده وصال شیرازی) شاعر معروف قرن اخیر

که در سال ۱۳۳۳ وفات یافته و در قبرستان «فال اسیری» مدفون است.

۱۱. باغ جهان نما. این باغ وسیع که نزدیک حافظیه است و اکنون در کنار خیابان حافظ قرار دارد از آثار کریمخان زند است و از آب رکن آباد مشروب میشده.



نمای خارجی عمارت باغ جهان نما

دروسط باغ عمارتی بشکل کلاه فرنگی قرار دارد که از بنایهای وکیل الرعایا (کریمخان زند) است - ساختمان کلاه فرنگی بشکل هشت ضلعی و همانند کلاه فرنگی باغ نظر ساخته شده است - در وسط شاه نشین یک حوض مرمر یکپارچه ساخته شده و چهار شاه نشین در چهار گوش آن تعبیه شده و اطاقهای بین شاه نشینها دو طبقه است. طرح این عمارت از ساختمان کلاه فرنگی باغ نظر جالب تراست درهای چوبی بنا فرسوده و از بین رفته است.

عمارت این باغ بدستور علیا حضرت شهبانوی ایران خریداری گردید که پس از
تعمیرات بصورت موزه شیراز درخواهد آمد.



بدنه عمارت کلاه فرنگی در باغ جهان نما

۱۲. باغ نو. در مغرب خیابان حافظ (روبروی باغ جهان نما) با غی وسیع واقع است که عمارتی مفصل دارد و طبق نوشته فارسنامه ناصری و آثار عجم آنرا مرحوم حسین علی میرزا فرمانفرمای فارس در سال ۱۲۲۵ ه. ق. بنا کرده است و سپس مرحوم فرهاد - میرزا (معتمدالدوله) بنای دیگری به آن اضافه کرده است.

۱۳. قربانگاه. ناسال ۱۳۴۳ شمسی در یکصد متري مغرب خیابان قرآن، نزدیک سیلوی شیراز و در کنار دبستان فردوسی فعلی عمارتی دو طبقه قرار داشت که سه چهار سرو کهنسال نیمه خشک در جلو آن بود و آنرا قربانگاه مینامیدند. میگفتند

این عمارت در محل مصلای سابق ساخته شده بود. عمارت مزبور که از بناهای کریمخان زند و از آجر ساخته شده بود در سال ۱۳۴۳ شمسی در اثر امتداد دادن خیابان جلو حافظیه (خیابان گلستان) بطرف با غمخت، خراب شد.

قربانی کردن : اینجا را بدانجهت قربانگاه میگفتند که همه ساله روز عید قربان «قربانی رسمی دولت» در این محل صورت میگرفت و تفصیل آن چنین است: تا پیش از مشروطیت همه ساله روز عید قربان از طرف فرمانفرما فارس یک شتری بنام شاهنشاه قربانی میشد. برای این منظور از روز اول ماه ذیحجه شتری را برای قربانی کردن انتخاب میکردند. این شتر، ابتدا دست و پا و سرش را حنا بسته و چشمهاش را سرمde کشیده و سپس اورابازنگولهها و گمپالهها و پارچه‌های زریفت مزین و آراسته میکردند و همه روزه آنرا در حالیکه برپشت آن دونفرنشسته و سازو نقاره مینواختند، در شهر میگردانیدند.

با مداد روز عید قربان یک دسته مو زیک پیشاپیش شتر مینواخت و شتر را بهمان وضع در حالیکه عده زیادی از فراشان و تفنگچیهای حکومت و جمع کثیری از مردم او را بدرقه میکردند بقربانگاه میآوردند و در آنجا بنام شاه نحر و قربانی میشد.

تنگ الله اکبر

این تنگ (بفتح اول و سکون بقیه) (مخفف تنگه) که بمعنی دره است باید دروازه جلگه شیرازش نامید و چون مشرف بر شهر شیراز است و دورنمای فرح بخش جلگه و منظرة دل انگیز این شهر شهیر را بهتر از هرجای دیگری مینمایاند، از همان قدیم الیام مورد توجه مسافران خودی و بیگانه بوده و حتی در ادبیات و اشعار شعرای این شهر مقام خاصی دارد و چون هر مسافری که تازه قدم باین خاک پاک گذارد و از بالای تنگ، منظره بدیع و دل انگیز شیراز را مشاهده کند، اعجاب و تحسین او برانگیخته شده و غالباً عبارت «الله اکبر» را که هنگام اعجاب و شکفتی گفته میشود برزبان جاری میسازد، از اینرو آنرا «تنگ الله اکبر» نامیده‌اند.

همین منظره بدیع و دل انگیز و مخصوصاً لطافت هوانسیم روح بخش بامدادی این نقطه بوده که پیوسته خاطر شیخ اجل سعدی را از شام و روم برانگیخته و در مسافرت‌های دور و دراز خود همیشه بیاد آن افتاده و فرموده است:

چه خوش سپیده دمی باشد آنکه بینم باز

رسیده بر سر الله اکبر شیراز

حافظ هم وقتی که از آب «رکن آباد» و «گلگشت مصلی» تعریف میکند، یکی از مزایای اولی را این میداند که سرچشمهاش تنگ الله اکبر است و نسیم دومی را

عیبرآمیز توصیف میکند و میفرماید:

فرق است ز آب خضر که ظلمات جای اوست
نا آب ما که منبعش الله اکبر است

و همچنین :

میان جعفرآباد و مصلی عیبرآمیز میآید شمالش(۱)

از میان سیاحان و مسافرین خارجی که شیراز را دیده‌اند، هیچیک از آنها مانند «پرسور ادوارد براون EDWARD BROWNE . Pro مستشرق معروف انگلیسی، منظره شیراز، از تنگ الله‌اکبر در اوناثیر نکرده و بخوبی، آنرا وصف ننموده است لذا عین نوشته آنمرد بزرگ را از کتاب او بنام «یکسال در میان ایرانیان» نقل میکنیم: «...هنگامیکه از یک زاویه گذشم، ناگهان منظره‌ای به چشم رسید که هرگز آنرا فراموش نخواهم کرد و نه هرگز آن لحظه را فراموش خواهم نمود زیرا ناآن لحظه در مدت عمر خود یک چنان منظره‌ای را ندیده بودم. آن منظره چشم‌انداز شیراز و دشتهای مجاور آن بود و آن نقطه که منظره مزبور به چشم من رسید محلی است که تمام ایرانیها و آشناهای حافظ آنرا بنام «تنگ الله‌اکبر» میخوانند و مصدق این نام از آنجاست که وقتی چشم مسافر در آن نقطه بجلگه شیراز میافتد، طوری محوزیبائی می‌شود که بی اختیار از فرط حیرت و تحسین میگوید:

«الله‌اکبر»

در زیر پای ما دشتی سرسبز و با طراوت دیده میشود که تپه‌های ارغوانی مانند کمر بند پیرامون آنرا گرفته بود و بالای بعضی از آنها هنوز برف وجود داشت. سبزه‌ها هم دارای اللوان مختلف بودند و بعضی مانند زمرد روشن و برخی برنگ تیره

۱- نسیمی که میان جعفرآباد (محل باغ تخت فعلی) و مصلی (آرامگاه حافظ) می‌وزد از تنگ الله‌اکبر می‌آید.

جلوه میکردن و آنها درختهای سرو و صنوبر بودند که در وسط باغهای شیراز دیده میشوند. آنقدر گلهای رنگارنگ در راه جلگه بنظر میرسید و طبع بهار چنان زمین را با گل و لاله مفروش کرده بود که انسان میل نداشت چشم بر هم بگذارد و حتی پشت بامها و بالای بازارها سرسبزو مزین بگل بود و مناره های باریک و بلند و گنبد های آبی رنگ نیز آن منظره سحرآمیزرا بیشتر بجلوه در میآورد. چنین بود دورنمای شیراز که مرکز تمدن ایران و کانون نبوغ ادبی و فلسفی آن مملکت است. »

از میان شعرا بسیاری که قصائد غرا و قطعات بدیعی در وصف شیراز و تنگ اله اکبر سروده اند (۱)، قصیده آقای حبیب یغمائی شاعر معروف معاصر و مدیر دانشمند مجله یغما از همه بهتر از آب بیرون آمده ولذا مطلع و چند بیت آنرا نقل میکنیم :

شیراز را زیبا بتی بربسته زیور بنگری

چون از فراز تنگه اله اکبر بنگری

از خوشی و از خرمی هرگز نبیند آدمی

زین بقعده بهتر درزمی، گرفت کشور بنگری

شیراز را کان هنر خوانند ارباب سیر

از آنچه بشنیدی خبر، صدبار برتر بنگری

آنجا که باشد انجمن از اهل ذوق و اهل فن

با هر که آغازی سخن اورا سخنور بنگری

آن لعبتان ماهوش گفتار خوب آهنگ خوش

شیرین زشیرین بشنوی، شکر بشکر بنگری

از وسط این تنگ، راه شاهی مهمی که شیراز را به اصفهان و تهران متصل میکند،

۱- رجوع شود به کتاب «شهر شیراز یا خال رخ هفت کشور» تألیف علی نقی بهروزی و کتاب شیراز تأثیف علی سامي

میگذرد. در این تنگ دور شته آب جاری است که با چهارچهار واراضی داخل تنگ و با گاهها و زمینها و تکابای خارج از تنگ، مخصوصاً مصلی را مشروب میسازد.

در این تنگ آثار و ابنيه چندی وجود دارد که در زیر بشرح آنها میپردازیم:

۱- آب زنگی - این آب که اگرچه مقدارش کم است ولی گوارا و سهل الهضم است و از قناتی جاری است که اتابک مظفر الدین زنگی بن مودود (۵۷۷-۵۵۷ق.) احداث کرده است و منبع آن دامنه جنوبی کوه بمومبیا شد. آب این قنات خیلی کم است و پس از اینکه شبانه روزی در حوضی گرد آمد، بمصرف مشروب کردن اراضی داخل تنگ میرسد و آتش هیچوقت از تنگ خارج نمیگردد ولی چون آتش خبلی گوارا است بسیاری از اشخاص آنرا در ظروف کرده برای شرب بمنازل خود میبرند.

۲- آب رکن آباد - آب این قنات که به «آب رکنی» هم معروف است، از قناتی بدست میآید که ناتنگ الله اکبر فاصله زیادی دارد - منبع این قنات دامنه غربی کوه بمواست و مظہر آن در محلی است بنام «گنبد سبز» و در نزدیکی اکبر آباد (شش - کیلومتری شیراز) بدوقسمت میشود. نصف آب برای مشروب کردن اراضی ده اکبر آباد (یک فرسنگی شیراز) بمصرف میرسد و نصف دیگر آن وارد تنگ الله اکبر شده و پس از مشروب کردن با چهارچهار و تکابای داخل تنگ بمصلی سرازیر میگشته و تکیه هفت تنان و چهل تنان و حافظیه و باغ جهان نما و سایر باغهای شمالی شیراز را مشروب میساخته است.

آب این قنات سابقاً زیاد بوده بطوریکه آنرا «نهر رکنی» میگفته اند ولی امروزه مقدار آب آن زیاد نمیباشد و پیوسته تحلیل میرود بطوریکه اکنون باغها و تکابای خارج از تنگ نمیرسد.

در دوره زندیه آب رکنی تا داخل شهر میآمده و ارگ کریمخانی و باغ آنرا مشروب میساخته است.

تاریخ گیتی گشا در صفحه ۱۵۹ در اینخصوص چنین مینویسد:

«...چون امور عمارت مبارکات از نفاشی و سنگ تراشی و نجاری و نازک کاری ناتمامی نداشت، در خارج خطه شیراز دلنواز قناتی جاری بود مشهور به «رکنا آباد» و آب آن در عنوبت ولطفت سرآمد جمیع قنوات و میاه فارس بود. معدوح و محسود نکته پردازان الکای مزبور و تعریف آن در دیوانهای سخن‌سازان، خصوص هزار دستان گلستان معنی طرازی، خواجه حافظ شیرازی مذکورو در میان عرب و عجم مشهور است، رأی فلک آرا (یعنی رأی کریمخان زند) اقتضا نمود که آب مزبور بشهر آورده، در عمارت مبارکات جاری سازند. و چون در بیرون شهر رو دیست بسیار عریض، (۱) در بعضی اوقات سال، موسم سیلاب، رودخانه بدیل دریائیست پراحتراپ، نهری که بجهت آب مزبور در عمارت احداث میشد میباشد از رو آب مزبور عبور ننماید، واژ آن گذشته خندق قلعه شهر که بیست و دو ذرع عمق داشت در معتبر نهر محدث مذکور واقع و خاکریز حصار نیاز جمله موانع، و بهر صورت ایصال آن آب بشهر خالی از اشکال عظیم نبود، استادان کار آزموده در اتمام آن مهم ید بیضا نموده، بازوی صنعت گشودند - در زیر رود مذکور که عرضش از طول زمانه بیشتر است مجرایی بر سر «شتر گلو» احداث و آب از زیر زمین رود بساحل آنطرف رسانیده از تنور شتر گلو بیر ظاهر زمین اظهار کردند و کذلک در خندق عریض و طویل و عمیق و حصار شهر و خاکریز نیز بطريق مذکور شتر گلوی دیگر، احداث و همچنین از خندق ارگ بهمان نسبت گذرانیده، بی صعوبتی داخل شیراز و عمارت عالیات گردانیده ...»

هم اکنون در وسط رودخانه خشک شیراز راه آب مستحکم آجری کریمخانی نمایان است.

قنات رکن آباد را «رکن الدوّله - حسن دبلی (۳۶۶-۳۲۰ق.) (پدر

۱- مقصود رودخانه خشکی است که در شمال هیراز واقع است.

امیر عضدالدوله دیلمی) در سال ۳۴۸ هجری قمری احداث کرده است. حافظ در مدح آب و هوای مصلی و نزهت کنار جدول آب رکن آباد، ابیات دل انگیزی دارد بدینسان:
بله ساقی می باقی که در جنت نخواهی یافت

کنار آب رکن آباد و گلگشت مصلی را

و همچنین:

خواشا شیراز و وضع بیمثالش
خداوندا نگهدار از زوالش
که عمر خضر میبخشد زلالش

و همچنین:

شیراز و آب رکنی و آن باد خوش نسیم

عیش مکن که خال رخ هفت کشور است

و همچنین:

فرق است ز آب خضر که ظلمات جای اوست

تا آب ما که منبعش الله اکبر است

و: نمیدهنند اجازت مرا بسیرو سفر نسیم خاک مصلی و آب رکن آباد

۳- خلعت پوشان: در پایه کوه شرقی (کوه چهل مقام) و در زیر گهواره دید،
خرابه است که دور خلعت کهنسال کاج جلو آن قرار دارد و اکنون در کنار آن قمه و خانه‌ای
احداث شده است. این بنای خرابه که روزی ابهت و شکوهی داشته بنام «خلعت پوشان»
و «تخت نظام» موسوم بوده است. وجه نسمه این بنا بدین نام چیست؟

در دوره قاجاریه وقتیکه شخصی بفرمان فرمائی و حکومت ایالت و یا ولایتی
منصوب میگردید، همراه فرمان شاه خلعتی هم که همیشه با «جبهه ترمده» همراه بود،
بحاکم مرحمت میشد و حاکم جدید وقتی وارد محل حکومت خود میشد، اول
کاریکه میگردد، جبهه مرحمتی (یا بعبارت دیگر خلعت را) پوشیده و وارد شهر میشد

است تا حکومتش رسمیت پیدا کند.

در فارس برای اینکه اینکار ابهت و شکوه خاصی داشته باشد، در اینجا که مدخل شهر بوده، چند اطاق ساخته بودند و وقتیکه حاکم جدید وارد میشده ابتدا وارد این عمارت میشده و آنوقت اعیان واکابر، بزرگان و علماء و شعراء و سران اصناف و طبقات باستقبال میرفتند و در حضور همه فرمان شاه خوانده میشده و سپس حاکم خلعت مرحمتی شاه را میپوشیده و در صدر مجلس مینشسته است آنوقت بزرگان و اعیان و علماء واستقبال کنندگان یک یک جلو رفته، تعظیم میکردند و نبریک میگفتند و شعراء قصائدیکه ساخته بودند میخوانندند و سپس حاکم در جلوش موزیک نواخته میشده باسلام و صلوات و طمطراف وارد شهر میشده است.

گاهی هم همین تشریفات را برای ورود خلعت شاه برای حاکم فارس مرعی میشده است بدین ترتیب که هرگاه از طرف پادشاه بمناسبتی خلعتی برای حاکم مرحمت میشده، آن خلعت را در «خلعت پوشان» نگه میداشته اند و حاکم باستقبال آن بعمارت مزبور رفته و آنرا در حضور اعیان واکابر و بزرگان شهر میپوشیده و سپس با همان تشریفاتیکه فوق ذکر شد بشهر میآمده است.

در اینجا چند بیت از قصیده‌ای را که مرحوم مظفر شیرازی راجع بیکی از این خلعتها سروده است برای تفمن نقل میکنیم:

وصف نیارد نمود طبع ظریفان
خدمت یعقوب آورند بکنعان
کامده بعد از سیاهی شب هجران
وین ره مشکل نرفته است کس آسان
خوش بگرایم بمدح میر سخنداں
اپکه گزیدت ز خلق خالق سبحان

چیست چنین خلعت شریف که ویرا
پیرهن یوسف است گوثی کاز مصر
با که بود روشنی صبح سعادت
وصف چنین خلعت الغرض نتوان کرد
پس همی آن به که کلک خویش بتایم
راد امیرا ، بزرگوار خدیبوا

خلعت شه را بجز تو کیست سزاوار؟
 ملکت اورا پس از تو کیست نگهبان؟
 و آنکه سر از آستان خاک تو پیچد
 سر ببرد عمر خود بگوشة زندان

۴- طاق قرآن : راهیکه ازو سط تنگ الله اکبر میگذرد از قدیم الایام وجود



طاق قرآن دردهنه تنگ الله اکبر

داشته است. در دوره سلطنت دیالله در آن اصلاحاتی بعمل آمده است (۱) و پاسگاهی

۱- رجوع شود به صفحه ۱۳۷ فارسنامه ابن بلخی به تصحیح علی نقی بهروزی
 چاپ شهر از.

برای آن ایجاد شده و گویا در مدخل تنگ (روبست شیراز) طاق مرتفعی را در وسط تنگ بروی راه شاهی احداث کرده اندولی مرحوم کریمخان زند (۱۷۷۱-۱۹۳۵ق.) که در شیراز اورا بطور مطلق و کل میگویند در اینراه اصلاحاتی عمل آورد و طاق مذکور که رو بانهدام میرفته مرمت کرده و طرفین آنهم اطاقهای برای محافظین و مأمورین و آب انباری که از آب رکنی پرمیشه بنا کرد و بر بالای طاق مزبور اطاق کوچکی را بساخت و در آن اطاق یک قرآن خطی بزرگ قرار داد تا مسافرین از برکت عبور از زیر قرآن مجید، از گزند حوادث مصون بوده بسلامت بمنزل برسند و از این روا آنرا «طاق قرآن» نامیده اند.

توضیح: این قرآن نفیس که در دو جلد بزرگ نوشته شده و در شیراز معروف بقرآن «هفده من» بوده اکنون در موزه پارس نگهداری میشود و بخط ابراهیم سلطان پسر شاه رخ تیموری است که در زیبائی و نفاست خط و تذهیب بی نظیر است.
یک کتبیه ای هم بخط همین ابراهیم سلطان در بقعه شاه میرعلی بن حمزه میباشد که شرح آن در بقعه مزبور داده میشود.

از همین سلطان ابراهیم سه کتبیه هم در تخت جمشید (عمارت تجریا کاخ آئینه) دیده میشود که بهترین و مشروحترین آنها بر جرز سنگی ابوان جنوبی، ابیات زیر را از بوستان سعدی بدین شرح نوشته است:

ز عهد فریدون و ضحاک و جم	کرا دانی از خسروان عجم
ز دست حوادث نشد پایمال	که در تخت و ملکش نیامد زوال
سریسر سلیمان عليه السلام ؟	نه برباد رفتی سحرگاه و شام
خنک آنکه با دانش و داد رفت	به آخر ندبیدی که برباد رفت
که بیشک بر کامرانی خوری	الا تا درخت کسرم پروری

کتبه ابراهیم سلطان بن شاهرخ فی سنه ست و عشرين و ثمانمايه (۸۲۶)

- ۱- کتاب تخت جمشید تألیف علی سامی - سید محمد تقی مصطفوی.
- ۲- داستان : مرحوم کریمخان وکیل، چون عاشق عمران و آبادی بوده باهمه گرفتاریهای مملکتی و رسیدگی بدعاوی و شکایات مردم که داشته باز هروقت کوچکترین مجالی میباشند بسر کشی ساختمانهاییکه بدستور او صورت میگرفته، میپرداخته است. گویند روزی کریمخان برای سر کشی بساختمان طاق قرآن که در دهنہ تنگ آنها کبر ساخته میشده رفته بود. پس از سر کشی، روی سنگی نشسته، غلیان (قلیان) میکشیده .

در این موقع قبیله‌ای از ایلات ترک که سرحد و گرسیر میکرده‌اند، میخواست از تنگ عبور کند. پیر مردی سفید موی که سنین عمرش نزدیک بیکصد بود و گویا کدخدای قبیله بوده، مدتی ایستاده بساختمان باشکوه طاق مینگرد. درباریان و اطرافیان و کیل به او میگویند که زودتر دشود زیرا که و کیل آنجا نشسته است. پیر مرد که نام و کیل را میشنود و هنوز اورا ندیده بود، تقاضا میکند که و کیل را بوی نشان بدهند. در آن دوره مخصوصاً بنابستور مرحوم و کیل، هر کسی میتوانسته هروقت بخواهد بحضور و کیل برسد و عرايض خود را مستقيماً به او بيان نماید.

درباریان، و کیل را بوی نشان میدهند و او نزد و کیل رفته تعظیم میکند و میگوید «قربان عرضی دارم.» و کیل میگوید «بگو» میگوید: «آن شتر لوك قوی هيکلی را که پيشاپيش ايل در حرکت است مبیني؟» و کیل میگوید: «آري»

پیر مرد میگوید «تمام بار آن مسکون نقره و طلاست که من در طی سالیان عمر دراز خود گرد آورده‌ام ولی متأسفانه چون اولادی ندارم بمجرد اینکه مردم، ایلخانی آنها را تصاحب میکند. چون شما را پادشاهی خیراندیش و عمران طلب میدانم و مبینم که علاقه زیادی به آبادی و ساختن بناهای عام المتفعه دارید، تقاضا دارم که تمام آن پولها را قبول فرمائید و آنها را در راه خیرات مصرف کنید.» مرحوم و کیل میگوید «راه خیرات برای همه باز است و شما هم میتوانید هر کارنيکی را که بخواهید بقیه در پاورقی صفحه بعد

چون در اثر تنگی راه و کثیر وسایط نقلیه موتوری، آمد و شد در راه مزبور مشکل شده بود و امکان تصادفات زیادی میرفت در سال ۱۳۱۶ شمسی راه فوق الذکر را توسعه دادند و در نتیجه طاق قرآن و اطاق بالای آن و کلیه ساختمانهای و کبل و حتی آب انبار آن خراب شد واز بین رفت.

مردم با نشاط شیراز، از همان زمان سلطنت کریمخان و کبل، عادت کرده بودند که روزهای اول هر ماه قمری به «تنگ الله اکبر» رفته واز زیر طاق قرآن عبور کنند و با اینکارهم بتفریح و هوای خوری بپردازند وهم از زیر قرآن گذشته سلامتی یکماهه خود را تأمین نمایند.

پس از خراب کردن طاق و پرداختن قرآن، اهالی شیراز عادت دیرینه را از کف ندادند اما وقتیکه وارد تنگ الله اکبر میشدند، از نبودن قرآنی که باید از زیر آن بگذرند متأسف و ملول بودند.

در سال ۱۳۲۷ شمسی مرحوم حسین ایگار (اعتماد التجار) که از مردان نیکوکار بود، طاق کنونی را بساخت و قرآنی را بر بالای آن قرارداد تا مردم با ذوق و متدين شیراز را از نگرانی خارج سازد.

مرحوم حسین ایگار علاوه بر ساختن طاق قرآن مدرسه‌ای هم ساخت و مؤسس

انجام دهید والبته اگر بادست خودت آن کارهای نیک را انجام دهی بهتر است تا بدست من.»

ولی پیر مرد اصرار داشت و کبل امتناع میورزید تا عاقبت پس از چانه زدنها و کبل آنرا قبول میکند ولذا پیر مرد با بشاشت تمام میگوید: «اکنون اگر بمیرم باراحتی میمیرم.»

گویند پس از این واقعه مرحوم و کبل سر بسجده شکر گذاشت و خداوند را سپاسگزاری کرد که آنقدر اورا مورد اعتماد رعایا قرارداده است که مردم با طیب خاطر و اصرار وجهه خود را بوى میسپارند.

دو کارخانه برق و نساجی اعتمادید شیراز است ولذا پاس خدمات او پکی از دبستانهای شیراز را بنام «ایگار» نامیدند. او در سال ۱۳۳۱ شمسی وفات یافت و طبق وصیت او در اتفاقی که در وسط جرز شرقی طاق قرآن احداث کرده بود مدفون گردید. کتبیه سنگ قبر او ماده تاریخی است که از سرودهای مرحوم احمد حشمت زاده است و مطلع و مقطع آن چنین است:

هوالحی الذى لا يموت

آه که در دهر نیست غیر عذاب الیم

مگر که بر حال ما رحم نماید رحیم

رفت بخرداد ماه روز ششم زین سرای

جای بفردوس کرد زلف حی قدیم

احمد از جمع شمس سر بدر آورد و گفت

حسین ایگار شد با اعتماد علیم

۱۳۳۱

بالای این طاق که از بتن آرمه ساخته شده، بسبک طاق کریم خانی اتفاقی قرار دارد که قرآنی در آن نگهداری میشود – در پیشانی جنوبی این طاق (روبسمت شیراز) این آیده شریفه بربوری کاشی نوشته شده است :

قل لعن اجتمعن الانس والجن على ان يأتوا بمثل هذا القرآن لا يأتون بمثله –

ولو كان بعضهم لبعض ظهيراً.

در پیشانی شمالی آن (روبسمت کوه بمو) این آیده کشیده بربوری کاشی نوشته شده نصب گردیده است:

ان هذا القرآن يهدى للتي هى أقوم و يبشر المؤمنين الذين يعملون الصالحات

ان لهم أجرًا كبيراً.

دو کتیبه فوق بخط آقای بوذری خطاط و نویسنده معروف مقیم تهران است. (۱)
در جرز غربی طاق (روی سمت کوه بم) این آیده بر روی کاشی نوشته شده است:
انانحن نزلنا الذکر

وبقیه این آیده در جرز شرقی طاق، رو بروی همان کتیبه نوشته شده است:
واناله لحافظون

این دو کتیبه بخط آقا بزرگ نسابه خطاط و ثلث نویس معروف شیرازی
معاصر است. (۲)

۵-آرامگاه خواجهی کرمانی : در بدن غربی تنگ «الله اکبر» شیراز، مشرف
بر «طاق قرآن» و در مسیر «آب رکن آباد» آرامگاه شاعر بزرگ کرمان (کمال الدین
ابوالعطاء - متخلص به خواجهو- ۶۸۹-۷۷۲ھ.ق.) قرار دارد چنانکه گفته اند:

تن خواجهی کرمانی بشیراز به تنگ افتاده است «الله اکبر»

سمت چپ راهیکه در وسط تنگ الله اکبر احداث شده، نزدیک بطاق قرآن،
پلکانی است که بزمین همواری منتهی میشود و از آنجا نیز چند پله است که به باعجه
آرامگاه خواجه منتهی میگردد.

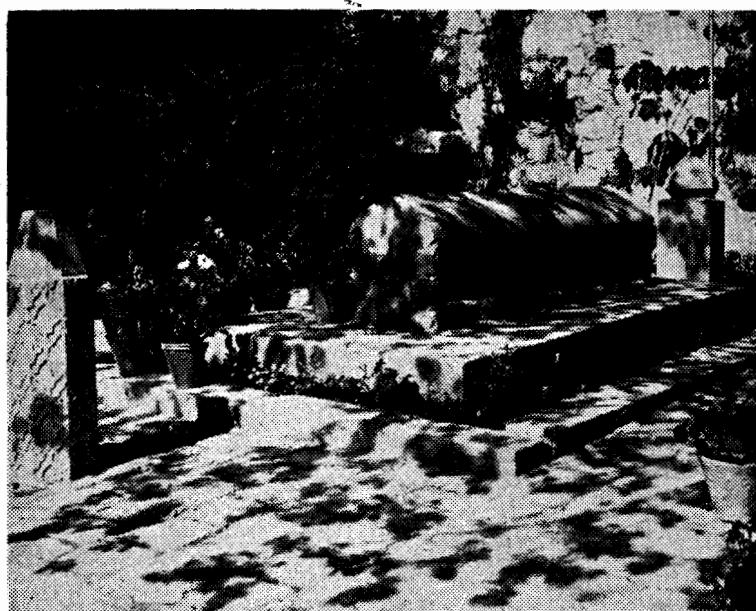
مقبره این شاعر بزرگوار کرمانی که «خواجه شمس الدین محمد حافظ» به استادی
او اعتراف کرده و غزلیات خود را بسبک و طرز سخن او سروده و فرموده:

استاد سخن سعدی است نزد همه کس اما

دارد غزل حافظ طرز سخن خواجه

-
- ۱- کتیبه های آرامگاه سعدی هم که ذکر آنها رفت بخط همین آقای بوذری است.
 - ۲- مرحوم سید آقا بزرگ نسابه از خوش نویسان معاصر بود که خط ثلث را خيلي
خوب مینوشت و بهمین سبب هنگام تعمیر کتیبه های اطراف خدا یخانه جامع عتیق شیراز و
کتیبه های مدرسه خان ازاو استقاده شده است و بسیاری از کتیبه های جدید ایندو محل بخط
زیبای او میباشد (رجوع شود بكتاب تاریخچه جامع عتیق شیراز تألیف علی نقی بهروزی).

از بقیه و بارگاه و ساختمان متناسبی عاری بود تادرسال ۱۳۱۵ شمسی با اعتبارات فرهنگ فارس، آرامگاه آن شاعر بصورت فعلی ساخته شد، بدین ترتیب که اراضی اطراف آنرا بصورت باعچه‌ای دوطبقه درآورده و درختهای چندی در آن غرس کردند و قسمتی از آن را گلکاری نمودند که از آب رکن آباد مشروب میشدو بقیه را با آجر فرش کردند - سپس میله‌های آهنی محجریکه سابقًا دور قبر حافظ بود بصورت نرده بر بالای



سنگ قبر خواجه

دبوارهای آن نصب کردند. در آرامگاه خواجه، کنار محوطه ایکه بدون سقف است صفوایست که وسط آن سنگ قبری قرار دارد و بالای آن برآمده و محدب است. روی این سنگ کتیبه ایکه دلالت کنند که اینجا قبر خواجه است وجود ندارد و فقط در بالای سنگ عبارت «کل من علیها فان و بیقی وجه ربک ذوالجلال والاکرام» بخط ثلث نوشته شده است ولی از قدیم الایام معروف بوده که این قبر آرامگاه خواجه کرمانی است.

بالای سروپائین قبر دوستون سنگی کوتاه قرار دارد که از قدیم وجود داشته و

طبق مرسوم آن زمان در بالا و پائین قبور عرفاء و شعراء قرار میداده‌اند. نزدیک قبر، غاری است در سطح کوه که برای دخول در آن باید چند پله پائین رفت و گسویا سابقاً محل



ستون سنگی در پائین پای قبر خواجه

عبادت و ریاضت زهاد و مشایخ عرفا بوده است و محتمل است که خواجه هم مدتها در آن بعبادت مشغول بوده است.

چون آرامگاه خواجه فاقد اطاقی و پناهگاهی بود، در سال ۱۳۳۷ شمسی از طرف اداره باستانشناسی فارس یک اطاق پذیرایی و اطاق دیگری برای نگهداری در سمت شمال محوطه آرامگاه ساخته شد و تعمیرات دیگری هم در آن بعمل آمد.

در پیشانی اطاق پذیرایی مزبور، دوغزل زیر که از گفته های خواجه روی کاشی با خط نستعلیق نوشته شده است یکی بمطلع:

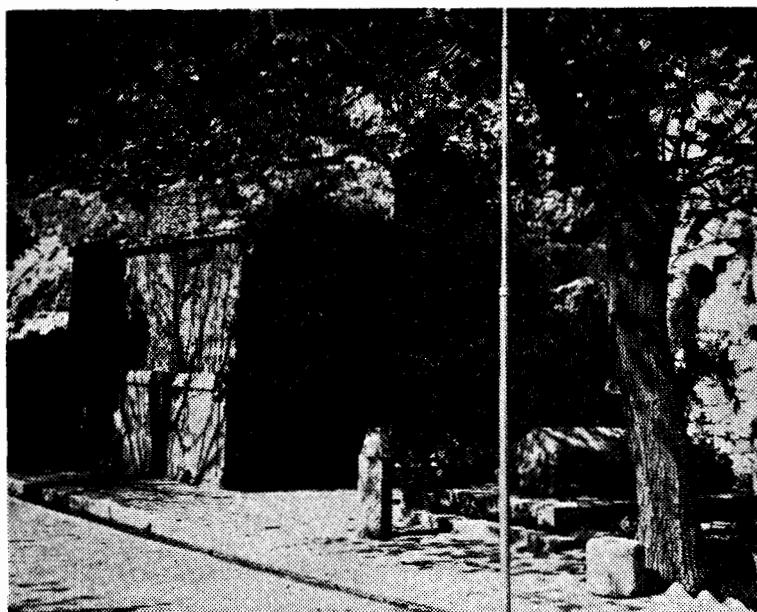
دوش میکردم سؤال از جان که آن جانانه کو؟

گفت بگذر ز آن بت پیمان شکن، پیمانه کو؟

و دیگری بمطلع:

صبهدم دل را مقبم خلوت جان یافتم

از نسبم صبح بوی زلف جانان یافتم



نمای در غاریکه در آرامگاه خواجه واقع است

تاریخ تعمیر و بنای آرامگاه خواجهی کرمانی، از مرحوم علی روحانی وصال:

این بقعه‌که برچرخ است از پهلویش پهلو

آرامگه‌خواجه است، بین خواجه چه‌گفت ازاو:

«استاد غزل معدی است نزد همه کس اما

دارد سخن حافظ طرز غزل خواجه»

تاریخ بنایش را روحانی مسکین گفت:

«خواجه بسرور آمد زین جایگه نیکو»

۱۳۱۵ شمسی

همچنین:

بعد شاه زمین پهلوی خدبو زمان

که زنده زو شده نام سخنوران جهان

ز روی مكرمت آرامگاه خواجه را

که خواجه وصف ازو میکند بنام و نشان،

بنا نمود و بناریخ گفت روحانی:

«زشاه پهلوی این طرف بقعه شدبیان»

۱۳۱۵ شمسی

۶- مشرقین: MASHREQAIN در همین بدنه غربی‌تنگ، چند قدمی جنوب

آرامگاه خواجه، منتهی چند متری بالاتر، تکیه مشرقین (بفتح ميم و قاف و سكون
باء و نون - باء و نون تثنية) قرار دارد که ذرخت سروکهنسال آن معروف است.

مشرقین تحریفی از کلمه «مشرقی» است و مشرقی گویا نام عارف با عابد و با

مرتضی بوده که در غاری که در اینجا قرار دارد، اقامات داشته است (چنانکه چاه

مرتضی علی هم در کوه چهل مقام (کوه رحمت) محل اقامات عارفی بنام مرتضی علی

بوده که نزد عوام به چاه مرتضی علی معروف شده است).

در مشرقین دو سه غاری است که محل عبادت و ریاضت مرتاضین بوده و در جلو
دهنه یکی از این غارها طاق ضربی بلندی زده‌اند و قبر خواجه عمار الدین محمود
وزیر معروف شاه شیخ ابواسحق اینجو (۷۴۳-۷۵۴ ه.ق) در زیر آن طاق واقع
است که محجری چوبی آنرا احاطه کرده است.



دورنمای طاق مشرقین و محجر عمار الدین محمود

حافظ در غزل بکه بدین مطلع است:

کنونکه در چمن آمدگل از عدم بوجود
بنفسه در قدم او نهاد سر بسجود

درمده این وزیر ادب پرور چنین فرماید:
بیار جام لبالب بیاد «آصف عهد»

وزیر ملک سلیمان «عماد الدین محمود»

بود که مجلس حافظ بیمن تربیتش
هر آنچه میطلبد جمله باشدش موجود



محجر و سنگ قبر عمال الدین محمود



محراب مشرقین و سنگی که سوره توحید بروای آن نوشته شده است

بر روی قبر، سنگی است که مایل بسرخی است واز روی سبک خطی که بر آن نفرشده پیداست که همان سنگی است که هنگام فوت (قرن نهم هجری) بر روی آن قرار داده اند.

روی این سنگ کتیبه زیر نفرشده است:

هذا المشهد المعطر والمقد المنور المولى والمرتضى الاعظم، مجتمع المعارف والعارف حائز الحسب والنسب السالك الناسك مقبول الملوك والملائكة السيد عمار الحق والدين محمود بن المرتضى الاعظم السيد مجد الملة والدين اسماعيل الحسيني في يوم الجمعة سابع عشر شهر شوال سنة ثمان وعشرون وثمانمائة (٨٢٨) - در اطراف این کتیبه نام دوازده امام منقول است.

در بدنہ دیوار قبله زیر طاق (روبروی محجر خواجه عمار الدین محمود) محرابی از سابق بوده که هنوز باقی است و وسط آن سنگی در گچ بری نصب است.

بالای سنگ که مثلث شکل است کلمه الله بخط کوفی چندین مرتبه در وسط گل و بتہ تکرار شده است - بر روی قسمت پائین آن که بشکل مربع مستطیل است سوره قل هو الله احد با خط کوفی نوشته شده است. در کنار این محراب قطعه سنگی است که روی آن بخط ثلث نوشته شده است : **یا بنی آدم خذوا زینتکم عند کل مسجد ..**

در مشرقین بر روی سنگی که از بدنہ کوه تراشیده اند دون نقش حجاری شده است: اول نقش مردی است بشکل رستم که با شیر در حال نبرد است و در حالیکه بر اسب سوار است شیر را هدف تیرقرار داده است. از قرار معلوم این نقش را مرحوم **حسین علی میرزا فرمانفرما فارس** در سال ۱۲۱۸ هجری قمری احداث کرده است .



نقشی شبیه نبرد رستم در مشرقین - از نقوش دوره قاجاریه

دوم شکل فتحعلیشاه قاجار است که بر روی تخت نشسته و دونفر از پسران او در طرفین تخت ایستاده‌اند که گویا یکی از آنها حسین علی میرزا حاکم فارس و دیگری حسن علی میرزا برادر او حاکم کرمان است این نقش در اثر نفوذ آب باران نزدیک به محوشدن است.

سابقاً تکیه خواجه‌و مشرقین از آب رکنی مشروب می‌شده است.
اخیراً آرامگاه خواجه‌و مشرقین از طرف اداره کل فرهنگ و هنر فارس تحت تعییر قرار گرفته و با برداشتن دیوار بین آندو، آنرا بشکل واحدی در آورده و قرار است غارهای طبیعی اینجا را بشکل آبرومندی در آورند تامورده استفاده سیاحان داخلی و خارجی قرار گیرد.

قسمت سوم

این قسمت که درمغرب تنگ اللهکبر است به «کوه باباکوهی» یا «کوه صبوی (فتح اول و دوم) SABAVI موسوم است و آثار مهم آن بشرح زیراست :

۱- **تکیه باباکوهی** : دردامنه این کوه غار وسیعی است که گویا سابقاً یکی از مقامات زهاد و عرفاء بوده و اکنون در اختیار لشکر فارس میباشد. دروسط کوه غاری دیگر است که فعلا در جلو آن ایوانی با سنگ و گچ ساخته اند و مظہر چشمۀ آب باریکی است و در جلو آن ایوان، صفا بایست که حوضی در آن ساخته شده و چند درخت چنار و شمشاد در با غچه آن غرس شده و چند اطاق سنگی و گچی هم در کنار آن ایوان بنان کرده اند.

مرحوم حاج میرزا زین العابدین شیروانی (۱) در صفحه ۵۶۱ کتاب ریاض السیاحه نوشته است که :

۱- مرحوم حاج میرزا زین العابدین شیروانی مؤلف سه کتاب، بستان السیاحه و ریاض السیاحه و حدائق السیاحه در سال ۱۱۹۴ ه.ق متولد و در سال ۱۲۵۳ نزدیک شهر جده وفات یافته و در قبرستان «امناحواه» مدفون شده است.

«...چون مزار فیض آثار «شیخ علی باباکوهی» قدس سره جای خوش و محل دلکشی است - آبشن غایت گوارا و مکانش تنگ بود بنابراین فقیر بجهت آسایش عبادالله بر که وصفه و باغچه محقری در آن بنا نموده».



بنای تکیه باباکوهی و باغچه آن

این صفة و بر که هم اکنون موجود است و قطعه سنگی که بشکل صندلی تراشیده شده در حال حاضر در ایوان مزبور نصب است که مرحوم شیروانی بر پشت آن این کتیبه را نگاشته است:

هوالباقي. عمر هذه البركة المباركة تراب اقدام اهل الله المحتاج الى رحمة الله -
تعالى ابن اسكندر زين العابدين الشيروانى النعمة اللهم فى شهر محرم سنة خمس -
وثلاثين ومائتين بعد الف.»

دراطraf آن سنگ این دو بیت سعدی هم نوشته شده است :

غرض نقشی است کز ما باز ماند

که هستی را نمیبینم بقائی

مگر صاحبدلی روزی بر حمّت

کند در حق درویشان دعائی

۱۲۳۵

طبق نوشته فارسنامه ناصری (صفحة ۱۵۷ جلد دوم) در سال ۱۲۵۷ هـ
مؤبدالدوله - طهماسب میرزا - حاکم فارس اطاقي و گنبدی در آنجا ساخته است.
قدرتی بالاتر از این چشمها و اطاقيها، اطاقي است که در آن مزار عارف کامل
الشيخ ابو عبدالله محمد بن عبدالله معروف به «ابن باکويه» و مشهور به «باباکويه»
قراردارد که در سال ۴۶۲ هجری قمری وفات یافته است.

مرحوم فرصت الدوله در آثار عجم راجع به ابن باکويه چنین نوشته است:
«... از قدماei مشایخ است. در خدمت اصحاب کمال بکسب علوم و فضائل
اشتغال داشته و از جمله مریدان «شیخ ابو عبدالله خفیف» مشهور به «شیخ کبیر» بود در
اقصی بلاد سفرها نمود و شیخ ابوسعید ابوالخیر را در نیشابور دیده و بحث‌ها در میان
اهشان رفته - پس به شیراز مراجعت و در مغاره‌ای که الحال بر آن بقیه ساخته‌اند و قبر
اوست، اقامت کرده و علمای صوفیه نزد وی تردد میکرده‌اند واستمداد میخواسته‌اند.
گویند هرچه میبیافت در راه خدا صرف میکرد و بفقراء و مساکین طعام میداده و قریب
بکصد سال عمر نموده و در سنه چهارصد و چهل و دوهجری وفات نمود».

در اطاق فوق الذكر سنگ قبر ابن باکویه است که کتیبه زیر بروی آن نقر شده

است :

هوا الذي يحيى ويميت . قال الله تبارك و تعالى في كتابه الكريم . الا ان اولياء -
الله لاخوف عليهم ولاهم يحزنون وقال النبي صلی الله عليه وآلہ ان الله تعالى ملوکاً -
تحت اطمار رحمة الله المتقدمين منهم والمتاخرين وحشرهم الله مع النبین والصدیقین -
والشهداء والصالحين وحسن اولئك رفيقاً . فانهم اتخذوا الدنيا محل للعبور و
عاشوا فيها عيش اصحاب القبور واشتبثوا بعيوب انفسهم عن سائر العيوب واستعادوا



قبر ابن باکویه در باباکوهی

بِاللَّهِ مِن الشَّرُورِ تَطْمِنْ قُلُوبُهُمْ بِذِكْرِ اللَّهِ إِلَّا بِذِكْرِ اللَّهِ نَطْمَأْنُ الْقُلُوبَ ۝۱۰۰۱

گویا سنگ مزبور را فرهاد میرزا (معتمدالدوله) والی فارس روی قبر آنداخته است. مرحوم میرزا محمد قزوینی در حاشیه کتاب «شدالازار» (۱) شرح مفصل و مشروحی نگاشته که خلاصه آن این است که صاحب این مزار چنانکه ذکر شد ابو عبدالله محمد بن عبدالله معروف به «ابن باکویه» است که بعداً تحریف به «باباکویه» شده است چنانکه شیخ بزرگوار سعدی هم فرموده است:

ندانی که بباباکویه چه گفت

بمردمی که ناموس را شب نخفت

مرحوم قزوینی نوشته است که این شخص یعنی «ابن باکویه» با «شیخ علی» معروف به «باباکویه» که دیوان اشعار او از طرف کتابفروشی معرفت شیراز (۲) چاپ شده است دونفر میباشدند و گویا این دومی یکی از دراویش بوده که بر سر قبر «ابن باکویه» معتکف بوده است چنانکه اخیراً نیز در اویش وارسته دیگری بنام «کوچک علی» در آنجا اقامت داشت و چند سال پیش فوت کرد و در اطاق مجاور به اطاق ذکر شده، مدفن گردید. کوچک علی در اویش وارسته و پیری روشن ضمیر بود که قریب چهل سال بر سر مزار ابن باکویه معتکف بود و در ۲۵ دیماه ۱۳۳۳ در سن ۹۴ سالگی بدرود زندگی گفت و در اطاق مجاور مرقد ابن باکویه مدفن گردید.

هم اکنون سنگی بر قبر او قرار دارد که کتبیه آن چنین است :

-
- ۱- کتاب شدالازار فی خط الاوزار عن زوار المزار تأليف معین الدین ابو القاسم جنید - شیرازی که در سال ۷۹۱ قمری تأليف و در سال ۱۳۲۸ شمسی بتصحیح و تحسیبه مرحوم محمد قزوینی و عباس اقبال در تهران با حروف مربی چاپ شده است.
 - ۲- دیوان شیخ علی مشهور به باباکویه. ناشر کتابفروشی معرفت شیراز. چاپ دوم بهمن ماه ۱۳۳۲ ش.

على ولی الله - وفدت على الكریم بغير زاد من الحسنات والقلب السليم
وتحمل الزاد اقبح كل شیئی اذا كان الوفود على الكریم

آرامگاه ابدی در پیش کوچک علی نعمت الله صفوی علیشاھی که سال در دنبیا زیست و ۳۸ سال درین مکان مقدس بعبادت پرداخت - در ۲۵ دیماه ۱۳۳۳ بجوار رحمت حق پیوست. در حاشیه نوشته شده، مدفن مرحوم عبدالکریم ولد مرحوم غلامحسین دیماه ۱۳۳۳.

بر روی سنگ دیگری که بالای سر قبر و در دیوار نصب است چنین نوشته شده است :

آرامگاه ابدی مرحوم عبدالکریم کوچکعلی شاه ابن مرحوم غلامحسین بتاریخ، ج/ ۱۳۷۴ / ۲۵ دیماه / ۱۳۳۳ - بر رحمت ایزدی پیوست. (۱)

در کنار قبر کوچکعلی قبر دیگری است که کتبیه آن چنین است :

وفات شیخ لطف الله ابن شمس الدین حسین شهر محرم ۱۰۹۲.

گویا ابن نیز یکی از دراویش بوده است.

۲- چشمہ چنار : در پشت اینکوه، محاذی چشمہ باباکوهی، مشرف بر جلگه اکبرآباد، چشمہ دیگری از اینکوه جاری است که آب مختصراً دارد و در اطراف آن چند درخت روئیده و آنرا «چشمہ چنار» نامند.

۳. باعث تخت : در دامنه کوه باباکوهی، در زیر تکیه، عمارتی است که فعلاً در اختیار لشکر فارس میباشد و سابقاً از باଘهای معروف و عمارت دولتی بوده و آنرا «باغ تخت» مینامند. مرحوم فرست الدوله در کتاب «آثار عجم» شرح آنرا چنین

۱- برای دانستن شرح حال منفصل ابن باکویه و کوچکعلی رجوع شود به مقالات مفصلی که آقای حاج صدرالدین محلاتی در شماره های ۵-۶ مجله دانشکده ادبیات شیراز نگاشته است.

نگاشته است:

... در جانب شمال شیراز، بمسافت کمتر از میلی، قریب بکوهیکه تکیه باباکوهی در آن است قطعه کوهی بوده - اتابک قراچه (از اتابکان سلغری بوده) در سنه چهارصد و هشتاد (هجری) بر بالای آن عمارتی ساخته و آنرا « تخت قراچه » میگفته اند.



عمارت و قلعه قدیمی باغ تخت

پس از قرنها خاقان شهید (مقصود فتحعلیشاه قاجار است) در سال هزار و دویست و هشت بنایی نازه نهاد و «تخت قاجارش» میخواندند - بعدها مرحوم محمد شاه قاجار در سال هزار و دویست و شصت و آندر، مرتبه ها بر آن افزود و حوضی در جلو آن مرائب ساخت و آنرا «باغ تخت» مینامیدند و این از جمله باغات دیوانی است.

وضع باغ : عرصه تمام باغ قریب یکصد پیمان (۱) است. از در آن که داخل

۱- پیمان که آنرا فیمان هم گویند معادل ۲۰۲۵ ذرع مربع و مساوی ۲۳۴۲ متر مربع است.

میشوند بوستانی است - دو خیابان وسیع دارد که در حواشی آنها سروهای دلپسند و چنارهای بلند بقطار است و در ضمن آنها درختان گل وریاحین بوده و در سایر متن با غ از هر گونه اشجار بالائیار موجود است. در انتهای با غ دورسته پله و دور گاه است که بالا رفته میرسند بطرفی دیگر که در آن حوضی است طول آن مقدار نو دماغه و عرضش ثابت و پنج ذرع است. در سمت شمال و جنوب آن حوض با گچه هایی پرازنار نج و سرو



قسمتی از حوضها و آب نماهای با غ تخت

است و سایر اشجار نیز دارد. ایضاً در دو سمت مذکور دو عمارت کلاه فرنگی است بقرینه، که دارای ایوانهای متعدده از تھاتانی و فوقانی است. و در سمت رو بقبله هفت طبقه و مرتبه است که طول آن طبقات قریب بطول حوض است و در انتهای طول آن طبقات مبلهای مرتفع مرصن از کاشیهای الوان برپاست و عرض هر یک از آن مراتب ده ذرع

و بیشتر و کمتر است و در هر طبقه دورسته پله بقایه ساخته اند که از طبقه بطبقه دیگر بالا میروند و در میان پله ها از طبقه بالا تا پائین آثارهای عریض است که از فراز به نشیب آب میریزد و در عرصه هر یک از آن طبقه ها حوضهای کشکولی و غیر کشکولی بشکل مربع و مخمس است. بعضی مشمن و مسدس و در میانشان فواره ها قرار داده اند و در ضمن حیاض مذکوره با گچه هاست که دارای نارنجهای قوی پیکر با شمر است و همچنین اشجار دیگر. در مرتبه و طبقه بالا، تالاری است رفیع با عرصه وسیع در دو طرف آن تالار بقایه ارسی ها و گوشواره ها و ایوانهای متعدد ساخته اند بوضعهای خوش و طرزهای دلکش و تالار مذکور دور ویه است که روی دیگرش بطرف خلوت و فضایی است که آنهم باغ مانند است. در یاچه طولانی در وسط آنست. در گچه هایش نیز نارنج و سرو جای بجای رسته - حمامی بسیار ممتاز دارد.»

مؤلف فارسنامه ناصری راجع به این عمارت چنین نوشتند است :

«... باغ تخت قاجاریه در جانب شمال شیراز بمسافت یک میل حصایری از چینه گل، بر مذر هزار من بذرگندم کشیده - انواع درختها را در آن کاشته اند... در سال ۴۸۰ (ھ.ق) اتابک قراچه والی مملکت فارس بر پشتہ این پارچه کوه، عمارتی ملوکانه ساخته نامش را «تخت قراچه» گذاشت و جدولی را از نهر اعظم شیراز جدا کرده از دامنه کوه شمالی شیراز در برابر این پشتہ رسانیده «شتر گلوئی» را از زیرزمین گذرانیده داخل این عمارت نموده حوض و با گچه آنرا آب داد - بعد از سالها خراب گشته جز نامی از آن باقی نبود - در سال ۱۲۰۸ بفرمان خدیو زمان شاهنشاه قهار حضرت آقا محمد خان قاجار طاب ثراه اساسی محکم و بنایی مستحکم در جای عمارت تخت قراچه گذاشت و تخت قاجارش فرمود...» باین ترتیب ساخته اند که فعلا وجود دارد قلعه ایست مربوط به اوائل قاجاریه ولی طبقات شش گانه ایکه درست جنوبی قلعه است مربوط بدورة اتابک قراچه میباشد .

اکنون از آن با غمها و با عچه ها و درختان نارنج وغیره و آبشارها و دریاچه اثری نیست. فقط عمارت آن با چند سرو باقی است واراضی آن تسطیح گشته و در قسمتی از آن سر باز خانه ساخته شده و قسمتی هم میدان مشق گردیده است.

۴- باغ ارم : باغ ارم نزدیک کوه بابا کوهی واقع شده - بنای اولی این باغ را «محمد قلیخان ثبلخان بزرگ» نهاده وسپس حاج میرزا حسنعلی خان ملقب به «نصیرالملک» آنرا بشکل کنونی درآورده و حاج محمد حسن معمار معروف عمارت آنرا ساخته است (۱) شرح این باغ در قسمت ششم بخش دوم داده میشود.

۵- آب باد : قریب پنج کیلومتری غرب بابا کوهی بین پشت مله و منصور- آباد در دامنه کوه، چشممهای است که آب باریکی دارد و درخت سرو کهنسالی در کنار آن روئیده و آنرا «آب باد» نامند، اهالی اطراف معتقدند که خوردن این آب دردفع آلام و دردها (که در شیراز معمولاً آنها را بادگویند) مؤثر است ولذا در بسیاری از مواقع در آنجا رفته و ضمن تفریح از آب مزبور میآشامند. اگر این شهرت صحیح باشد شاید آب مزبور نوعی آب معدنی باشد.

تنگ اکبرآباد: بین قسمت سوم و قسمت چهارم کوه مزبور تنگی است که جلگه قصر الدشت (واقع در مغرب شیراز) را بجلگه «اکبرآباد» (پشت کوه بابا کوهی) متصل میکند و چون در دهنده آن باغی بزرگ بنام «منصورآباد» قرار دارد گاهی آنرا تنگ منصورآباد و گاهی تنگ اکبرآباد و زمانی تنگ «کوشک بیچه» مینامند. در این تنگ آب قناتی به میان نام جاری است که باغ منصورآباد و سایر باغها و چند ده را مشروب میسازد .

قسمت چهارم

در این قسمت کوه که آنرا کوه کوشک بیچه نامند، هیچگونه اثری و بنایی دیده نمیشود فقط در قسمت انتهای آن، یک نقش مختصری است که شرح آن داده میشود.

نقش دستم: نزدیک ده گویم GOOYOM (سی کیلومتری غرب شیراز) نقشی از دوره ساسانی وجود دارد که شرح آن از کتاب «شیراز» تألیف آقای علی سامی نقل میشود:

«یک نقش ساسانی در یک کیلومتری غرب گویم در تنگ قوام آباد بنام نقش - رستم وجود دارد که متعلق به بهرام دوم میباشد. اندازه نقش $1/7 \times 2/6$ متر و بیست متری یک آبشار، درون باغی باارتفاع ۸ متر از سطح زمین در کوه کنده شده. طرز لباس عیناً شکل لباس بهرام دوم در نقش رستم مرودشت است و تاروی کفش کشیده شده. روی نقش بطرف آبشار دو دستش را بجلو بلند کرده است. تاج گومانندی بر تارک شاه و رو بان آن تا کمر آویزان وزلفهای پرپشتی تاروی دوشش ریخته است.

این نقش در اثر بدی جنس سنگ‌کوه در شرف محو شدن است و مانند سایر نقشهای ساسانی نقاط فارس بنقش رستم معروف است و مثل نقوش طاق بستان (کرمانشاه) و نقش سراب بهرام (بین کازرون و فهلیان) و نقش برم دلک و سایر نقوش ساسانی در کنار چشمه‌آب و درجای باصفای باطرافتی قرار گرفته است.»

کوه غربی

در مغرب شیراز، کوه گرد و برآمده‌ای قرار دارد که آنرا «کوه دراک» پکسر اول DERAK و «کوه برفی» نامند زیرا که از قدیم الایام تعداد زیادی چاه عمیق در بالای آن حفر شده بود و چون در زمستانها همیشه برف زیادی براینکوه نازل می‌شود، سابقاً صاحبان چاهها، عمله‌های را اجیر می‌کردند و در زمستان برفهارا در آن چاهها میریختند و روی آنها را با خس و خاشاک می‌پوشانیدند و در تابستان آن برفهای را به شهر آورده مورد استفاده قرار میدادند. ولی در سالهای اخیر که کارخانه‌های بین سازی چندی در شیراز بکار افتاده مردم از برف زمستان بی نیاز شده‌اند و کسی هم برفهای زمستانها را در چاه نمی‌کند.

اینکوه را «کوه مستسقی» هم نامیده‌اند. وجه تسمیه آن این است که اگر هنگام غروب آفتاب که نور کم است، اینکوه را با تنگ سرخ و کوه قلات که متصل بهم‌اند جمعاً از دور بنظر آوریم چنین بنظر میرسد که شبیه شخصی است که به پشت دراز کشیده و شکمش که همان کوه برفی باشد، برآمدگی زیادی دارد و آنرا تشبيه کرده‌اند بشخصی که بمرض استسقا مبتلا شده است ولذا آنرا کوه مستسقی نامیده‌اند. در دامنه اینکوه اکنون کارخانه معظم «سیمان فارس» نصب گردیده و بتدریج از دامنه اینکوه کنده و در کارخانه تبدیل به سیمان می‌نمایند.

کوه جنو بی

در اینکوه طولانی که از نزدیک کوه برفی (چنار راهدار) تا انتهای جلگه شیراز واز آنجا تا خفرامتداد دارد، برخلاف کوه شمالی، شکستگی و تنگه ندارد و یکپارچه است و آثار مهمی هم در آن دیده نمیشود.

در اینکوه فقط دونقطه قابل توجه وجود دارد که شرح آنها را ذیلا ذکرمیکنیم:

۱- پیر بنو PIRE-BANOV (بفتح باء و ضم نون و واو مصوته) پیربنو که تحریف «پیر بن آب» میباشد یعنی پیر (شیخ - مرشد) یکه در کنار چشمها واقع است و مقصود قبر یکی از بزرگان عرباء و مشایخ صوفیه است که در کنار چشم آبی قرار دارد.

در دامنه اینکوه (محاذی شهر شیراز و دو فرسنگی آن) چند چشم آب گوارائی است که آب با فشار خارج شده و سپس به بیشه ایکه نزدیک آن است وارد میگردد. در کنار این چشمهای مزار عارف کاملی است که اورا «شیخ اقطع» گویند.

مرحوم فرصلت الدله در کتاب آثار عجم درباره این شخص و آرامگاه او چنین نوشته است :

اسمش سید محمد و در دامنه کوهی در مغاره‌ای مسکن داشته و بعد ازوفات در همانجا بخاک سپرده شده است. بقیه بسیار کوچکی بر سر آن بنا نموده‌اند. بعدها

محمد علیخان ایلخانی قشقائی را مهمی عظیم روی داده و از آنجا میگذشته. بقبر شیخ مذکور ملتیجی میشود. اتفاقاً از آن مهلکه خلاصی یافته - اینرا مرمتی کرده ووصیت مینماید که چون اجلش رسد در جوار شیخ دفنش کنند. درسنہ ۱۲۶۶ هجری از جهان میگذرد و جسدش را بدانجا حمل نموده بخاک میسپارند و بنای تکیه‌ای که بواسطه دوستون از سنگ یکپارچه قائم است بنیاد میکنند و سنگ بسیار بزرگی بر قبرش میافکنند اشعاری به بحر تقارب مرحوم داوری ابن وصال گفته بر آن نقش مینمایند و آن قبر در تالار مذکور است بطرف دست چپ شیخ قدس سره بطوری واقع شده که مزار شیخ دراعلا و قبر ایلخانی در اسفل است.

علت اینکه این شخص را «اقطع» نامیده‌اند روایات چندی ذکر شده است که خلاصه آنها این است که برخلاف عهديکه با خدای خود بسته بود رفتار کرده و آنوقت برای کیفر آن گناه، دست خود را بریدن داد. (۱)

و یابرای اینکه فکر شهوات نفسانی نباشد و تماماً بعبادت و ذکر پروردگار بپردازد خود را «مقطوع الالت» ساخت. (۲)

هم اکنون سنگ قبر منسوب بشیخ اقطع کنیبه ندارد ولی اشعاریکه مرحوم داوری گفته و بر سنگ مزار ایلخانی نقرشده باقی است و چون شاهکاری است آنرا نقل مینماید:

-
- ۱- داستان آنرا مولوی در جلد سوم مثنوی مفصلان بنظم درآورده است.
 - ۲- مرحوم حاج میرزا احمد نقیب‌المالک شیرازی راجع به پیر بنو قصیده‌ای دارد که ایيات زیر از آنهاست:

موکب ظل همایون میرود «پیر بنو»	دشت پرنج‌جیر شد، تازی بکیر، آهو بدرو
در رکابش ای قمرتابنده‌ای، تابنده باش	زیر رانش ای فرس، تازنده‌ای، تازنده شو
چون لم ولاو لو، زونشنسی هنگام جود	هم الـ ازوی گریزد، هم غلا و هم غلو

که بگرفت نامش بمردی جهان
 فروزنده روی ایران سپاه
 ز بخشش جهان کهن رانوی
 هنر بر هنر در هم انباشه
 ز شاخ کهن بگذرد شاخ نو
 فروزنده چون اختر کاویان
 زکشور همه زنگ آشوب شست
 به سفرهای نانی از خوان اوست
 بر انگیخت مکری و کردش بخاک
 بلند آسمان تا بدامان درید
 خروش آمد از گور افراصیاب
 سر بخت ایرانیان خفته شد
 که در روی گیتی نبد جای او
 بمعینو خرامید از این تنگ دشت
 که کوه از بلندیش دارد نشان
 شگفتی بود آسمان زیر کوه!
 ز یزدان بجان وی آباد باد
 بهشتی بود مرد فرخ سرشت
 نمیرد کسی را که نام نکوست
 شب رفتہ جست از خرد یاوری
 بمرد ایلخانی، جهان کرم (۱)

دریغ از جهان کرم ایلخان
 بر آرنده نام مردی بما
 فرازینده نامه پهلوی
 خرد با دلیری بهم داشته
 بفسر از نیا کانش برده گرو
 درفشی که بردي زنامش نشان
 بتند آب شمشیر و رای درست
 همه ملک پروردۀ نام اوست
 سپهر از شکوهش شد اندیشناک
 بسوکش جهانی گریبان درید
 ز بس کزغمش جان ترکان بتاب
 ز مرگش جهانی دل آشته شد
 دریغ آن برو بزر و بالای او
 براو از بزرگی جهان تنگ گشت
 بن کوه شد دخمه پهلوان
 نهان شد بکوه آن تن پرشکوه
 روانش بیان جنان شاد باد
 برو دخمه بادا چو خرم بهشت
 جهانی سراسر پر از نام اوست
 بتاریخ او خسته دل «داوری»
 یکی سر برآورد و کرد این رقم:

۲- سبز پوشان : درسه فرسخی جنوب شرقی شیراز کوهی است که آنرا کوه سبز پوشان نامند و در امتداد و متصل به کوه پیو بذاب است و مشرف بر قریه «دهک» (بکسر اوول وفتح هاء) میباشد. راه فعلی آن از جاده ایست که به «کوار» میرود و از قنبد (خمب) بباب حاجی (پنج فرسنگی شیراز) میگذرد. اتومبیل مستقیماً تا پای کوه میرود و از دامنه کوه، راه پر پیچ و خمی است که یک یادونفر به اشکال میتوانند از آن بگذرند و پس از طی مقداری راه سربالائی که مستور از درختان جنگلی مخصوصی است (۱) به محل آرامگاه میرسین.

در بالای کوه، دور شته کوه بیکدبگر عمودی نلاقی کرده که از آن محوطه ایسا تشکیل داده است که اغلب سایه دار و سرسبز و خرم است و از چشمدهای کوچکی که از بالا واواسط کوه جاری است آب مختصراً در سنگابهای طبیعی جمع میشود که باعث آن سربزی است. نزدیک بانتهای کوه صفه ایرا منسطح کرده اند و قبر امامزاده ای بنام

بهقیه پاورقی صفحه قبل

سنگی را در دیوار آنجا نصب کرده است که این کتیبه بر روی آن نقرشده است:

تبیح ملک شهادت الله است سر دفتر عقل کل رسول الله است

از کنگره عرش منادی میگفت آبادی این بقعه ز نصر الله است

جون بقعه جناب عمدۃ الاولیاء الکاملین وقطب العارفین «شیخ محمد اقطع» قدس سره العزیز:

آن فقیری که ز معنی یافت نوی دست بریده همی زنبیل بافت

آبادیش روی بویرانی نهاده بمضمون: لدوالموت وابنواللخراب.

سر کار عمدۃ الامراء العظام حاج نصر الله خان ایلخانی دام اقباله العالی بسر کاری

اقل فقراً حقه میرزا علی خان انواری بقعه متبرکه و تالار مدفن مرحمت پناه خلد آرامگاه

محمد علیخان ایلخانی طاب ثراه والد خود را در شهر ذوالحجۃ الحرام ۱۳۱۰ تزیین و

مرمت فرمودند.

۱- این درختان ماقه بسیار محکمی دارند ولی بدون گل و میوه بوده و همیشه هم

سبزاند و بزبان محلی آنها را «تخ» بفتح اول TAX نامند.

«سید اسحق بن موسی بن جعفر» در آن صفحه در یک غار مصنوعی قرار دارد که ضریح چوبی دور قبر را گرفته و بر روی سنگ قبر کتیبه‌ای بدین شرح بخط نستعلیق نوشته‌اند، «تاریخ شهادت امامزاده سید اسحق بن موسی بن جعفر در سنه ۲۰۵» (۱)

مرحوم فرصلت الدله در کتاب آثار عجم راجع باینجا چنین نوشته است:

«شیخ ابواسحاق معروف به «سبزپوشان» درست جنوب شیراز در کوهی بمسافت سه فرسخ دور از شهر واژدامنه کوه تامزار آن ربع فرسخ است. در دره وسیعی واقع شده. مرقدی دارد - در چند جای از آن کوه آب تنظیر مینماید و در بر که ها که از کوه تراشیده‌اند و در سنگابها جمع می‌شود - آبش گوار است و مهتابی با وسعتی در جلو آن مرقد است - بعضی آنرا سید ابواسحاق خوانند و برخی سیدش ندانند. از تاریخ وفاتش نیز اطلاع نیافتم زیرا که لوحی بر تربتش نیست جز سنگی بی خط. اما در پاره‌ای کتب قدیمه دیده‌ام که شیخ از عرفاء مرتاضین بوده و با ایلات، قشلاق و بیلاق مینموده و چون در صحرای قریب باینکوه وفات نمود در آن کوهش برده بخاک سپر دند.»

آقای سید محمد تقی مصطفوی در صفحه ۳۸۷ کتاب اقلیم پارس راجع باینجا

چنین نگاشته‌اند:

قسمت جالب توجه کتیبه‌ایست بخط نستعلیق در کنار صفحه که در سنگ کوه کنده شده در ۱۱ سطر که چهار سطر اول آن مشتمل بر ۱۸ بیت شعر مدح سلطان اویس- میرزا فرمانفرما فارس می‌باشد که تاریخ آن ۱۳۰۶ قمری است که چند سطر آن بشرح زیر خوانده شد:

بعد شاهنشاه فیروز بخت	که نازد بروگاه و دیهیم و تخت
ملک ناصرالدین با عدل وداد	که جاوید ازو گیتی آباد باد
ملکزاده سلطان اویس گزین	.

۱- صفحه ۳۸۶ کتاب اقلیم پارس تألیف آقای سید محمد تقی مصطفوی.

نهان بد در این کوهسار بلند	همانا که این بقعه ارجمند
چو خورشید آمد براز تبغ کوه	برآمد بکوه آفتاب شکوه
شده سیصد و شش ز بعد هزار	هم از هجرت سید نامدار
بهر اهش این بنده «فرهنگ» کرد	چو.. براین دخمه آهنگ کرد
بفرمان داشتم	براین مختصر چامه بنگاشتم
فروزان بود زهره و مشتری	الا تا براین چرخ نیلوفری
.....	ملکزاده را باد اختر بلند
در این مملکت حکمرانی کند	بشادی بسی شاد کامی کند

در تاریخ ربیع الاول سیچقان ثیل ۱۳۰۶ حضرت اشرف اسد والا معتمدالدوله
 سلطان اویس میرزا . . . و جمعی شاهزادگان و امیرزادگان . . . جمال الدین میرزا و
 سیاوش میرزا وجهان نوش میرزا و حاج بهاءالدین میرزا و نظام الدین میرزا و جناب
 حاجی میرزا حسن حکیم باشی^(۱) و این بنده فرهنگ و میرزای یزدانی^(۲) که ملک
 بی نسق مانده بود همت والا برآرامی آنجا تعلق یافته انشاء الله عنقریب بتوجه همت
 والا نهایت آبادی خواهد یافت.

دیگر آنکه فرمایش رفت تاچند جفت دراج از گرمسیرات آورده در بیشهزار...
 امیدکه بیمن دولت واقبال شاهنشاه اسلام پناه خلد الله ملکه و سلطانه تمامی این
 صفحات بیشه و مرغزار این عرصه را نتایج دراج فراگیرد - کتبه بالا با مرالعالی
 فی ۱۳۰۶ قمری نبوی راقمه بنده بارگاه محمد جعفر شیرازی.

در ربیع الاول سنه... بزیارت این بقعه سرا تشریف فرما شده و با اشخاص
 مفصله فوق و سرکار مقرب الخاقان میرزا مصطفی خان خلف مرحمت پناه میرزا محمد

۱- مؤلف فارسنامه ناصری

۲- فرنگ ویزدانی دوتن از فرزندان وصال شیرازی میباشند.

قوام الدوّله که... ریشه نیلوفر که حسب الحکم از کرمانشاهان آورده بودند در چشم
بول برنجی و چشم ساردار اب جرد و سراب بیضا و سراب سیاه مسمی غرس نمودند
تحریر آفی سنه ۱۳۰۷ عمل اقل الحاج محمد حسن شیرازی»

از فحوای این کتیبه چنین مستفاد میشود که شاهزاده نامبرده والی فارس
دستور داده است مقداری دراج از گرم‌سیر گرفته در اینجا متفرق سازند تا نتایج این
پرنده در این صفحات پرورش نموده زیاد شوند و همچنین مقداری نیلوفر از کرمانشاهان
آورده در نقاطی که در متن کتیبه ذکر شده غرس نموده‌اند.

در تابستان، اینجا، هوای لطیف و خنکی و در زمستان هوایی مطبوع و دلچسب
دارد و اهالی دهات شباهای دوشنبه در آنجا اجتماع کرده دیگر جوش میدهند و یا شباهای
سوگواری در آنجا بیتوته کرده بدعا و عبادت میپردازنند.

نگش دوم

بنایی تاریخی و آثارهای
داخل شهر سیراز

مُهَمَّة

در داخل شهر شیراز آثار تاریخی و بناهای باستانی و ساختمانهای قدیمی و خانقاهمهای عرفاء و مقابر بزرگان زیادی وجود داشته است که بسیاری از آنها در اثر حوادث گوناگونی مانند زلزله و جنگها و غرضورزیها و خیابان‌کشیها از بین رفته و با صورت دیگری درآمده است مانند قبرستانهای قدیمی (۱) و برخی از بناهای کریمخانی (۲) و خانقاهمهای عرفاء وغیره - با اینحال هنوز هم تعداد زیادی از بناهای قدیمی و آثار باستانی که چندین مرتبه تعمیر و مرمت شده است باقی است که چه از نظر معماری و کاشی کاری و چه از لحاظ تاریخی اهمیت زیادی دارند و ما در این بخش معرفی آنها میپردازیم.

برای اینکه بتوانیم حق مطلب را بخوبی ادا کنیم آنها را دسته‌بندی میکنیم.

آثار تاریخی و باستانی شیراز چند قسم است:

۱- آثار کریمخانی (آثار وکیلی)

۲- اماکن متبرکه و مقابر بزرگان

۱- رجوع شود به کتاب شدالازار

۲- رجوع شود به تاریخ گیتی گشا

۳- مساجد و معابد و حسینیه‌ها

۴- مدارس قدیمه

۵- گورستانها

۶- بناهای تاریخی دیگر

قسمت اول

بنایی کریمخانی (وکیلی) در شیراز

کریمخان زند معروف به «وکیل» از سال ۱۱۷۲ تا ۱۱۹۳ هجری قمری در قسمت عده ایران سلطنت داشت و چون پایتختش شهر شیراز بود، در این شهر بنایهای زیادی ساخته است که به «بنایهای وکیلی» معروف است و اگر آقا محمد خان قاجار از راه عداوت آنها را ویران نساخته بود اکنون مقدار زیادی از آنها باقی مانده بود.

کریمخان چون از تفنن و تجمل بسیار بود هر چه در مدت قریب بیست سال سلطنتش بدست آورد صرف عمران و آبادی کرد.

از خصوصیات اینیه وکیلی سادگی واستحکام آنهاست و سعی شده است که عمارت مطابق آب و هوای شیراز ساخته شود - در عین حال اینکارانی نیز بکار رفته که در نوع خود بی نظیر است مانند ستونهای مرتفع یکپارچه که غالباً مارپیچی است و گاهی ساده و بانقش و نگار است. مصالحی که در آنها بکار رفته بهترین و ممحکم ترین نوع

مصالح است.

کریمخان بساختن این بنا و تکایا، برجها و بارو و خندق و مسجد و بازار اقدام کرده است و آنچه در شیراز ساخته است عبارتست از:

۱- بازار و کیل و سراهای اطراف آن

۲- مسجد و کیل

۳- آرامگاه سعدی

۴- آرامگاه حافظ

۵- نکیه هفت تنان

۶- نکیه چهل تنان

۷- طاق قرآن با چند اطاق جنب آن

۸- باروی اطراف شیراز

۹- برجها و دروازه‌های شیراز

۱۰- خندق دور شیراز

۱۱- سد دو طرف رودخانه خشک شیراز

۱۲- پل روی رودخانه خشک شیراز

۱۳- حمام و کیل

۱۴- آب انبارهای و کیل (سه عدد)

۱۵- ارگ کریمخانی

۱۶- عمارت کلاه فرنگی (موزه پارس)

۱۷- عمارت دیوانخانه (محل پست و تلگراف سابق)

۱۸- باغ نظر (باغ موزه)

۱۹- سنگ قبر شاه شجاع

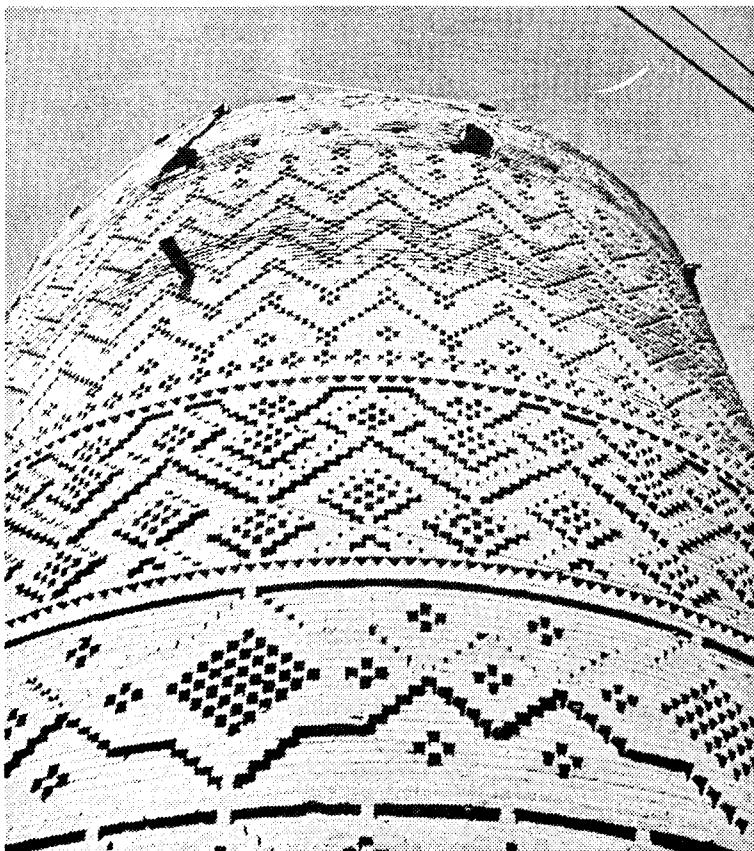
۲۰- باغ جهان نما

۲۱- عمارت مفصل سربازخانه و طوبیله

۲۲- شترخانه (محل هنرستان فعلی)

۲۳- تسطیح اراضی ناهموار اطراف شیراز

۲۴- مقبره شاه داعی الى الله



نقش زیبائی که با آجر کاری بر بدنہ یکی از برجهای ارگ بکار رفته است

۲۵- قربانگاه

۲۶- آرامگاه محمد رحیم خان زند

۲۷- راه آب بی نظیر یکه آب رکن آباد را از زیر رودخانه و خندق بداخل شیراز می‌آورد.

۲۸- فاضل آب شهر شیراز که در زیر تمام کوچه‌های شیراز احداث شده و آبهای باران و فاضل آبهای شهر را به خندق دور شهر می‌پرده است.
اما آنچه اکنون از آثار مزبور باقی است عبارتند از :

۱- بازار و کیل

۲- مسجد و کیل

۳- آرامگاه حافظ (با اصلاحاتی)

۴- تکیه هفت تنان

۵- تکیه چهل تنان

۶- پل روی رودخانه خشک شیراز

۷- آب انبارها

۸- ارگ کریمخانی

۹- عمارت کلاه فرنگی

۱۰- عمارت دیوانخانه

۱۱- باغ نظر

۱۲- باغ جهان نما

۱۳- سنگ قبر شاه شجاع

۱۴- مقبره شاه داعی‌الله

۱۵- سنگ قبر محمد رحیم خان زند

از این آثار قسمتی را در بخش اول ذکر کرده‌ایم (۱) و اینک بذکر آنچه در شهر شیراز است می‌پردازم.

۱- و آنها عبارتند از: باروی شیراز- هفت تنان- چهل تنان- حافظیه- باغ جهان نما- قربانگاه و قبر شاه شجاع.

۱- بازار و کیل

بازار و کیل که در محله «درب شاهزاده» - جنوب مسجد جامع و کیل واقع است،
باشکل صلیب ساخته شده یعنی شامل یکرشته (شمالی- جنوبی) و بیکرشته (شرقی- غربی)
است که در وسط بواسطه یک «چهارسویی» (چهارسوقی) بلند و بزرگ و وسیع بر یکدیگر
عمود می‌شوند و دارای پنج درب بزرگ است که شبها آنها را می‌بسته‌اند و بازار از
هر حیث محفوظ می‌ماند است.

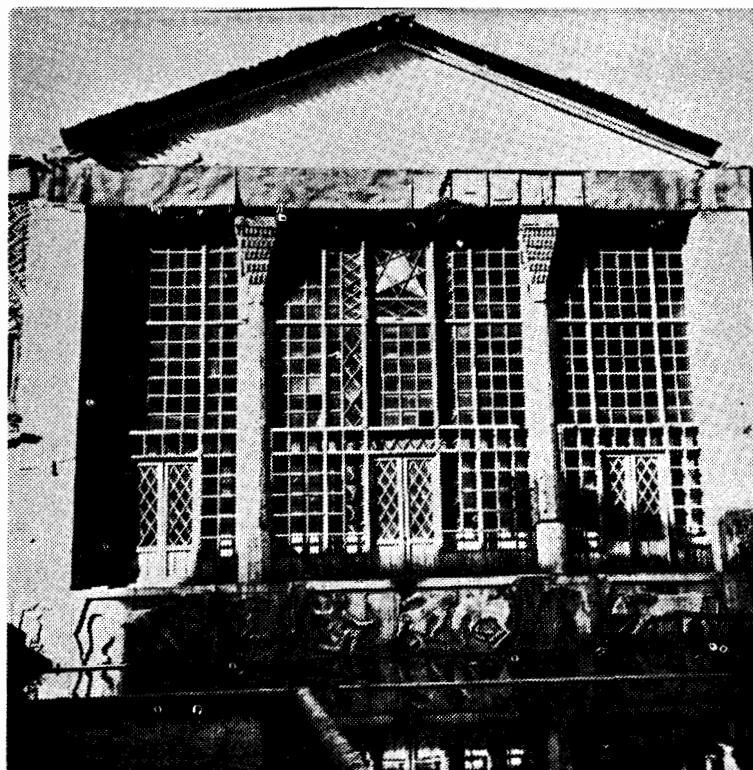
راسته شمالی- جنوبی از دو جناح ترکیب شده و در هر جناح ۴۱ زوج مغازه
وسیع ساخته شده است و ضمناً در مشرق و مغرب جناح شمالی آن چهار کاروانسرا بنام
«کاروانسرای روغنی» و «کاروانسرای احمدی» و «کاروانسرای گمرک» و ضرابخانه
ساخته شده است که هر کدام حجره‌های متعددی دارد.

راسته شرقی- غربی نیز دو جناح دارد که شرقی آن با ۱۹ زوج مغازه بنام
«بازار علاقه‌بندان» و غربی آن با ۱۰ زوج مغازه بنام «بازار ترکش دوزها» نامیده می‌شود.
موازی بازار ترکش دوزها بازار دیگری است بنام «بازار شمشیر گرها» که آن نیز ۱۱
زوج مغازه دارد. در بازار شمشیر گرها سرای دیگری وجود دارد که آنرا «کاروانسرای
فیل» نامند.

خصوصیات این بازار علاوه بر زیبائی و معماری عالی آن، چند نکته مهم است.
یکی عرض زیاد و وسعت آن و دیگر آنکه سرتاسر بازار را طاقهای ضربی مرتفعی
(متجاوز ازده متر) زده‌اند و طوری آنرا ساخته‌اند که در زمستان هوای بازار گرم و در
تابستان خنک است و بوسیله دریچه‌هایی که در زیر سقف آن تعابیه شده هوا و نور کافی
بهمه مغازه‌ها میرسد.

در سر چهار سوی (چهارسوق) آن بر روی یک «هشتی» طاق ضربی بسیار وسیع
و مرتفعی ساخته‌اند که شاهکار معماری است و با اینکه اکنون متجاوز از دو بست سال

از آن میگذرد، هنوز کوچکترین شکافی برنداشته است.
متأسفانه در اثر امتداد خیابان کریمخان زند چندین زوج مغازه‌های جناح شمالی
آن خراب شده و فعلاً بازار و کیل بدوتکه تقسیم شده است. (۱)



تالار وسطی عمارت دیوانخانه

۳- مسجد و کیل

مسجد و کیل که آنرا (جامع و کیل) هم گویند در محله (درب شاهزاده) و متصل به بازار و کیل (بین بازار و حمام و کیل) واقع است و وسعت زیادی را اشغال کرده

۱- در شمال بازار و کیل بازاری است بنام «بازارنو» و مسجدی بنام مسجد حاج غنی که در دوره قاجاریه ساخته شده و باید جزء منضمات بازار و کیل محسوب شود.

است. (۱)

صحن این مسجد ۶۰ متر طول و ۶۰ متر عرض دارد و تماماً با تخته سنگ‌های وسیع مفروش شده است. پیشانی طاقها و دورطاق‌ها و سر درب مجلل آن با کاشی‌های زیبا و خطوط بسیار عالی ثلث و نسخ مزین است و درب بزرگ و وسیع آن هم بی‌نظیر می‌باشد. در سمت شمال مسجد (روقببله) طاق بلند و مهمی ساخته شده است که آنرا



طاق مروارید مسجد وكيل

طاق مرواریدگویند و سوره (يسبح لله ما في السموات والارض...) را با قلم درشت و خط ثلث عالی، دور آن هلالی نوشته شده و تاریخ آن ۱۲۴۷ ذکر شده است. (۲) طرفین

-
- مساحت خود مسجد ۹۶۰۰ متر مربع و مساحت حیاط منجلاب ۷۰۰ و مساحت هشتان زمستانی ۵۰۰ متر مربع است.
 - در کمرکش این طاق کتیبه‌ای است که در پایان آن تاریخ ۱۲۴۳ ذکر شده امت و این دو تاریخ مربوط است به تعمیرات مسجد که بعدها صورت گرفته است.

این طاق هشت طاق کوچک دیگر است (هر طرف چهار طاق) در طرف مشرق و مغرب صحنه مسجد ایوان باریکی است که جلوه‌ریک ۱۱ طاق ضربی زده شده است. در سمت جنوب (پشت قبله) نیز، قرینه سمت رو بقبله، یعنی در وسط، طاق بلند و مرتفعی است و طرفین آن هر کدام چهار طاق کوچکتر است. در قسمت پشت قبله، شبستان



کاشیکاری و مقرنس کاری محراب مسجد و کیل

واسیعی است (بطول و عرض ۷۵ متر در ۳۶ متر) که در آن ۴۸ ستون سنگی مرتفع یکپارچه باخط مارپیچی، سقف ضربی آنرا نگهدارد و در وسط آن محراب کاشی کاری است و در پهلوی آن منبر ۱۴ پله‌ای واقع است که از سنگ مرمر یکپارچه ساخته شده است (بتعداد چهارده معصوم) در سمت مشرق مسجد نیز شبستان وسیع دیگری است. در وسط صحنه

مسجد حوض طولانی است که لبه‌های آن از سنگ بزرگ تراشیده شده ساخته شده است. تاریخ پایان بنای مسجد و کیل سال ۱۱۸۷ ه.ق. میباشد.

اهمیت این مسجد علاوه بر وسعت آن در چند چیز است. اول - کاشیکاریهای زیبای آن است که پیشانی کلیه طاقها و داخل طاقنماها و سردر بهای آن با کاشیهای معرق و اسلامی با نقش و نگارهای زیبا مزین گردیده است. در داخل طاقنماهای بزرگ شمالی



ستونهای بی نظیر مسجد و کیل

و جنوبی و همچنین سر درب آن، کتیبه هایی با خط ثلث عالی و سوره هایی از قرآن مجید بقلم درشت بر روی کاشی نوشته شده است ولی تمام این کاشی کاریها در زمان حیات کریم خان زند نصب نشده است بلکه در اثر زلزله ریخته و از بین رفته و از این روز در زمان

سلطنت (فتحعلی‌شاه قاجار) تکمیل شده است و بهمین جهت در کتبیه طاقنمای شمالی و سردر ب آن نام (فتحعلی‌شاه) ذکر شده است چنانکه در کتبیه های طاقنماها و سردر، جائی سنه ۱۲۴۳ و جائی سال ۱۲۴۴ ذکر شده است (سال وفات کریم‌خان زند ۱۱۹۳ میباشد). مقداری از کاشی های پیشانی طاقه ادر عرض اینمدت افتاده بود ولذا در سال های اخیر توسط اداره باستان‌شناسی فارس مرمت شده است.



یکی از حجاریهای زیبای ازاره مسجد و کیل

دوم- حجاریهای ستونهای چهل و هشت گانه مرتفع و یکپارچه شهرستان جنوبی آن است که بدون ذرهای اختلاف (مانند اینکه در کارخانه‌ای آنها را ریخته باشند)

حجاری شده و شاهکار حجاری است و همچنین حجاریهای از آرمهای آن.

سوم- منبر یکپارچه مرمر آن است که بینظیر است - کریمخان و کبل گفته است که اگرچنین منبر را از (طلا) ساخته بودم ارزان تراز این منبر مرمر تمام میشد. چهارم- حوض وسیع آن است که سنگهای آن یکپارچه و بینظیر است. (۱)(۲)

۳- پل روی رودخانه خشک شیراز

نزدیک دروازه اصفهان، روی رودخانه خشک شیراز که راه شیراز باصفهان و

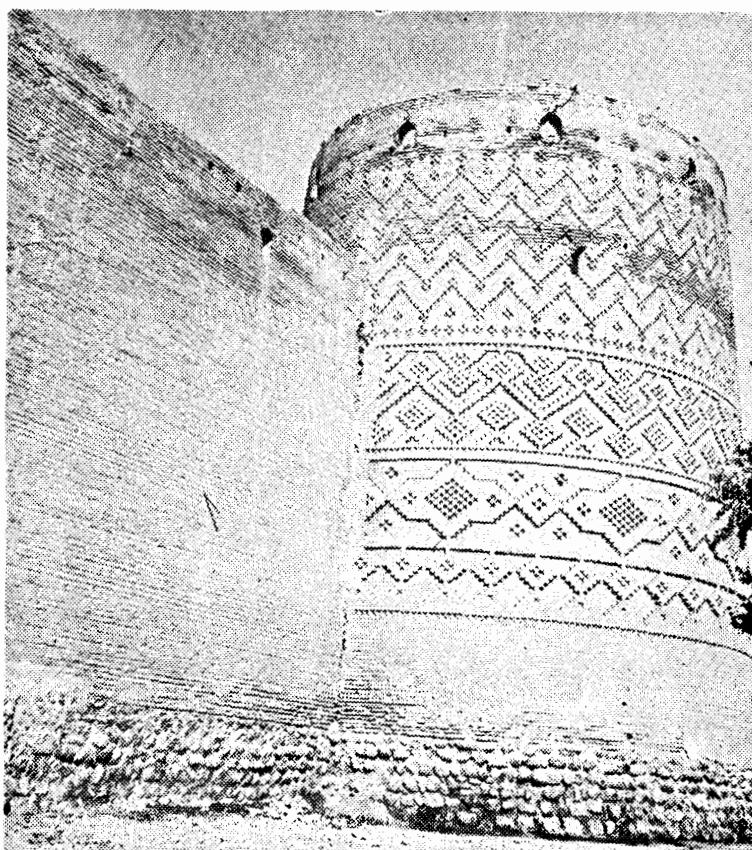
۱- داستان - گویند زمانیکه مسجد و کبل را میساختند ، مرحوم کریمخان از نظر علاقه شدیدیکه بساختمانها داشته، هر وقت مجالی میبایسته بسرکشی آن میرفته است. روزی کریمخان برای رسیدگی بساختمان مسجد و کبل آمده بود - پس از بازدید روی سنگی نشسته و پیشخدمت قلیان (غلیان) مرصعی را که همیشه حاضر داشته، بدستش میدهد - کریمخان ضمن کشیدن غلیان بادقت عمله هارا از نظر گذرانید و با کمال تعجب مشاهده کرد که یکی از عمله هاییکه بالباس ژنده بکار گل مشغول بود. مدتی خبره اورا نگریست و سپس سربه آسمان بلند کرد و زیر لب چیزی گفت. کریمخان عمله را پیش خواند و مطلب را ازوی پرسید. عمله هم بانهایت سادگی گفت: چون ترا که نامت (کریم) است با این جاه و جلال و غلیان مرصع و پیشخدمت زرین کمر دیدم و با خود که نام (کریم) است و بنان شب محتاج هستم ولباس درستی ندارم مقایسه کردم، بدرگاه خداوند که نام او هم (کریم) است توجه کردم و گفت: خدا یا: تویک کریمی، و اینهم یک کریم و من هم یک کریم ! مرحوم کریمخان از بیانات او متأثر شده و همان غلیان مرصع را بوی میبخشد و او هم از فروش آن مبلغ هنگفتی عایدش میشود و از فقر و فاقه نجات میباشد .

۲- برای اطلاعات بیشتری دریاب این مسجد رجوع شود به کتاب تاریخچه مسجد سلطانی و کبل نوشته علی نقی بهروزی .

تهران است که بیم خان زند پلی از سنگ و گچ ساخته است که دارای پنج دهنه است و هنوز استحکام خود را از دست نداده است - اکنون این پل در مسیر خیابان حافظ قرار گرفته است. در میان آثار کریم خانی این پل تنها پل منحصر به فردی است که از دوره زندیه باقی مانده است.

۴- آب انبارهای وکیلی

کریم خان زند در شیراز چند آب انبار بزرگ برای نگهداری آب مشروب اهالی



قسمتی از دیوار و یکی از برجهای ارگ

ساخته است که در نوع خود بی نظیر است.

این آب انبارها عبارتند از :

۱- آب انبار حافظیه ۲- آب انبار پشت حمام و کیل ۳- آب انبار پهلوی عمارت دیوانخانه (پست و تلگراف فعلی) ۴- آب انبار مجاور هفت تنان .

خصوصیات این آب انبارها این است که بزرگ و عمیق بوده و آب را خنک نگه میداشته اند. بر روی آب انبار پشت حمام و کیل برج مرتفعی هم ساخته شده که بوسیله آن هوای آب انبار تجدید میگرددیه است. اما اکنون که در شیراز لوله کشی شده و مردم احتیاجی به آب انبارها ندارند، این آب انبارها از حیزان تفاصی افتاده است.

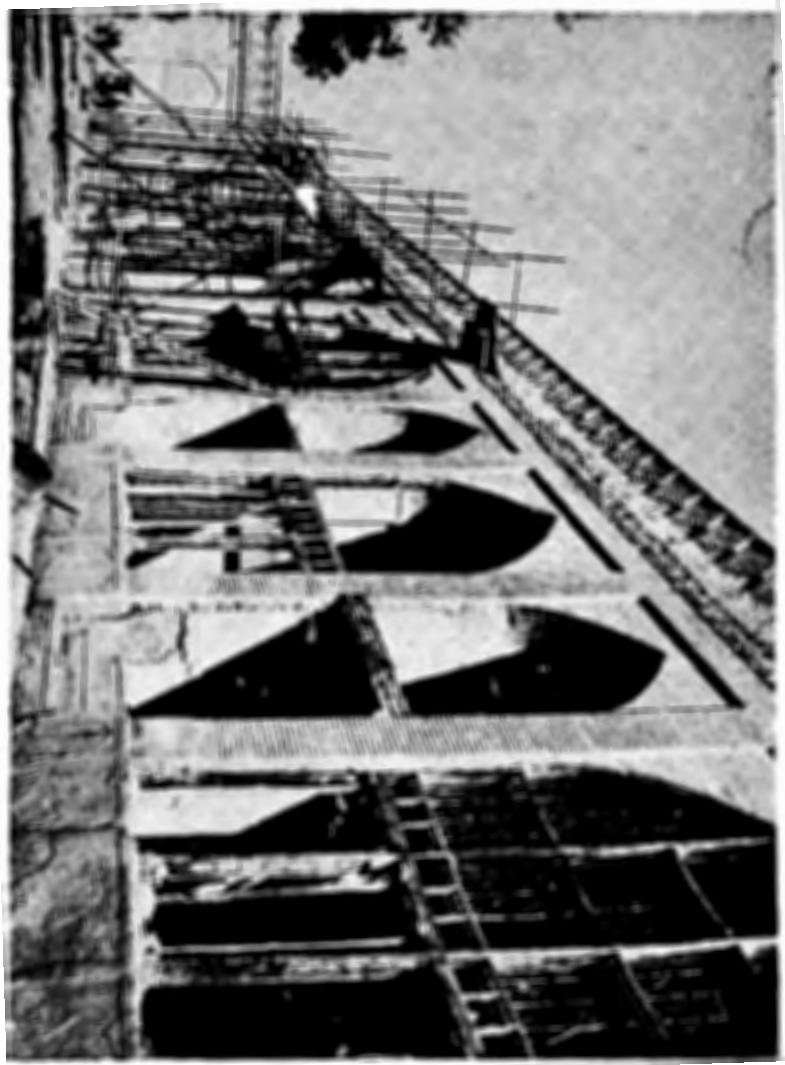
۵. ارگ کریمخانی

ارگ کریمخانی که در واقع اندر و نی و قصر سلطنتی زندیه بوده بشکل بک قلعه آجری بادیوارهای بلندی ساخته شده که هر ضلع آن قریب ۱۲۵ متر و ارتفاع آنها قریب ۱۵ متر است و در چهار زاویه آن چهار برج عظیم ساخته شده است. روی بدنه بپروری برجها نقش و نگارهای با آجر ایجاد کرده اند. بر سر در خارجی آن مجلس کشته شدن دیو سفید بدست رستم با کاشی های هفت رنگ زیبائی مجسم شده است و در داخل آنهم کاشی کاریهای مفصلی شامل گل و بته و اشکال خدمتگزاران و سربازان دوره زندیه بر روی کاشی های زیبائی نقش بوده است که متأسفانه اکنون آن کاشی ها موجود نیست.

ساختمانهای داخل ارگ بشرح زیر است:

۱- جبهه شمالی - در وسط این جبهه تالار وسیع و مرتفعی است که جلو آن دوستون سنگی مرتفعی قرار دارد - طرفین این تالار هر یک سه راه رو دو طبقه و سه اطاق ساخته شده - جلو تالار حوضی بالبه سنگی ساخته شده است.

نمای شمالی عمارت داخلی ارگ کریمخانی در حال تعمیر



۲- جبهه غربی - در وسط تالاری است مرتفع و وسیع ولی جلو آن دوستون چوبی قرار دارد - جلو این تالار آب نمایی است که تادیوار شرقی (قریب ۶۰ متر) امتداد دارد - در جلو تالار حوضی است که به این آب نمای متصل است - وسط حوض و آب نما فواره های زیادی ساخته شده است - طرفین این تالار، هر طرفی سه راهرو دوطبقه و سه اطاق ساخته شده است.

۳- جبهه جنوبی - وسط این جبهه نیز تالاری است مرتفع و وسیع که جلو آن دوستون چوبی قرار دارد - جلو آن حوضی است . طرفین تالار ، هر طرفی سه راهرو دوطبقه و سه اطاق ساخته شده است.

۴- جبهه شرقی - این طرف دیوار مرتفعی است که وسط آن در دلاان است - بالای آن سه مجلس کاشیکاری بوده که آنرا برداشته اند - بین این دیوار و دیوار خارجی ساختمانهایی است بدین شرح :

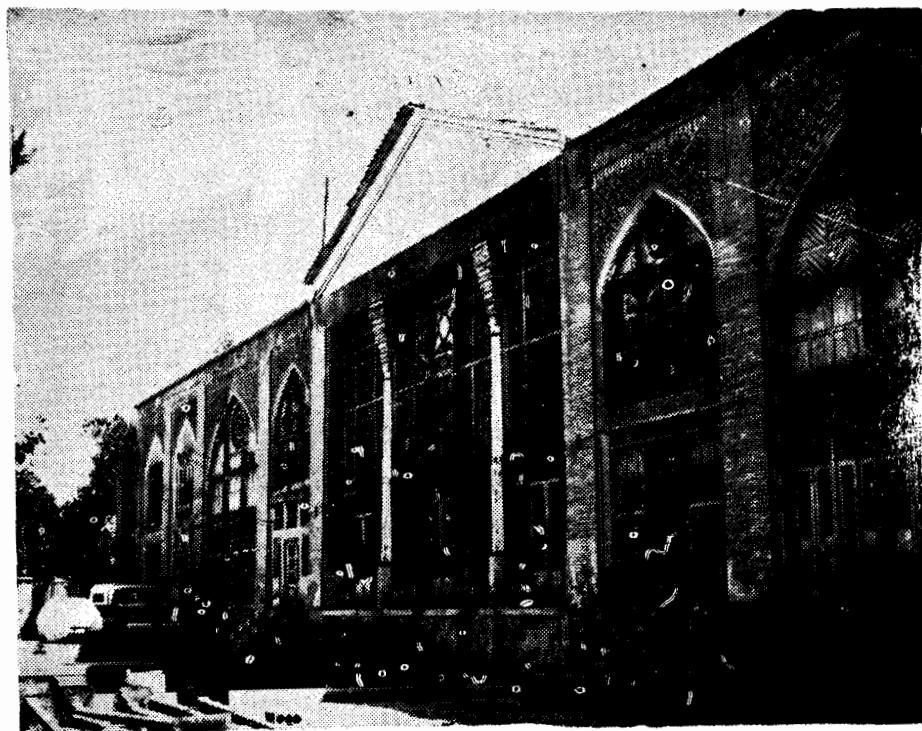
دروسط یک دلاان هشتی است - در جنوب آن حمام است. پهلوی حمام چاه عمیقی است که آب آن برای حمام استفاده می شده است - در همین قسمت، پشت بام، حوضی بوده که از آب چاه پر می شده و از آنجا بفواره ها آب میداده است - در شمال آن دو حیاط کوچک است که چند اطاق دارد و گویا محل اقامت خدمتگزاران و نگهبانان بوده است. در دوره قاجاریه روی آب نمای وسط حیاط عمارتی ساخته بودند که اخیراً آنرا خراب کرده اند .

اکنون ارگ بوسیله اداره کل فرهنگ و هنر فارس در دست تعمیر است تا پس از تکمیل تعمیرات به محل موزه پارس اختصاص یابد .

۶. عمارت دیوانخانه

نزدیک ارگ کریمخانی عمارتی است که سابقاً محل اداره پست و تلگراف بوده

است. اینجا سابقاً عمارت دیوانخانه کریمخان بوده است و اکنون عمارت سابق آن در قسمت شمالی آن باقی است. این عمارت شامل یک نالار وسیع با سقفی بلند است که سابقاً دوستون مرمر مرفعم در جلو آن بوده است ولی آقا محمد خان قاجار آندوستون را بتهران برد و بجای آن دوستون چوبی نصب کرد. در طرفین نالار وسطی اطاقدا و گوشواره هایی در پائین و بالا ساخته شده است.



نمای شمالی عمارت دیوانخانه

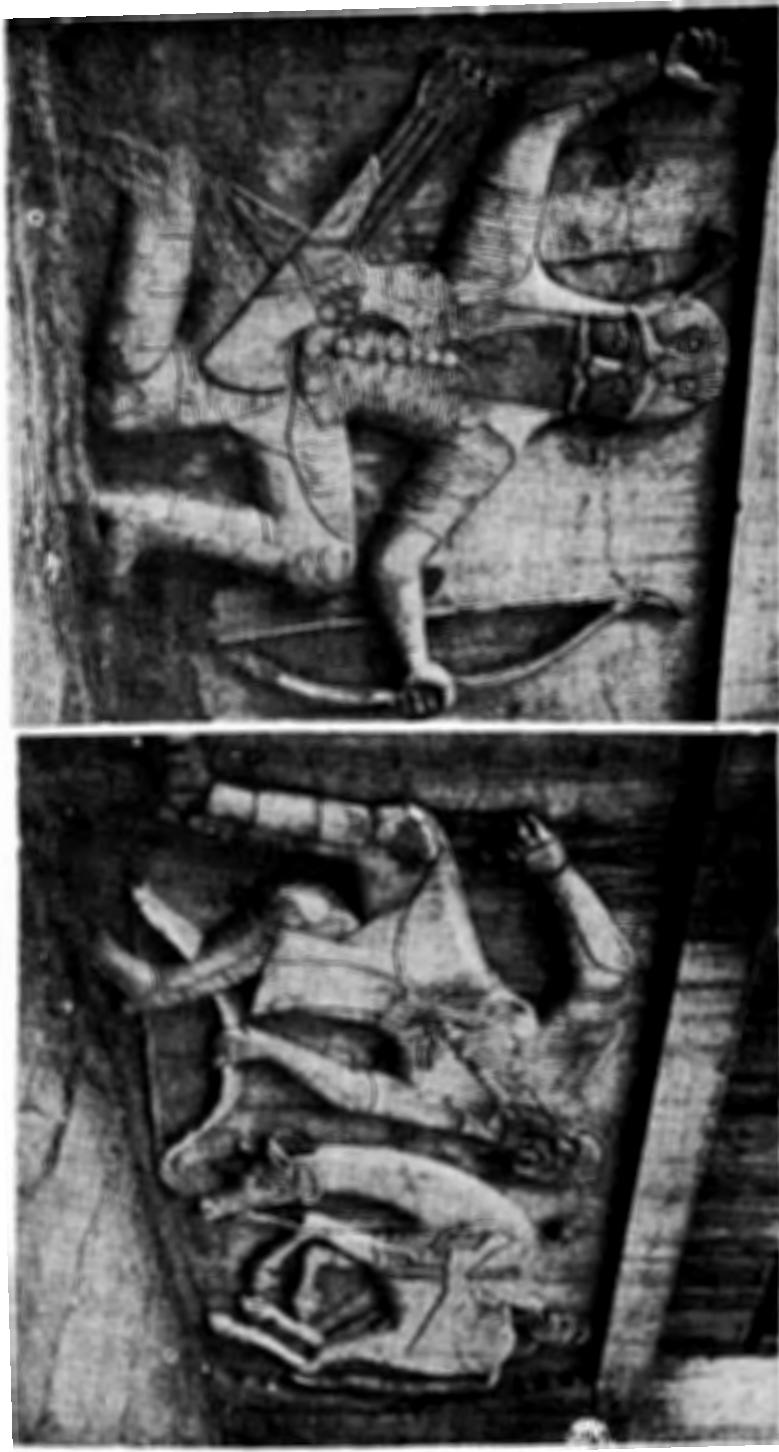
در جلو تalar وسطی بر روی سنگهای بزرگ صیقلی جنک رستم واشکبوس بطور برجسته حجاری شده است و دوشیزه دو باز در طرفین آن است. در جلو این عمارت دو حوض بزرگ و طولانی ساخته شده است.

بنازگی این عمارت به اداره کل فرهنگ و هنر فارس نحویل شده و قرار است بعد از تعمیرات لازم در آن موزه مردم شناسی تأسیس شود و در قسمت جنوبی آن که سابقاً



یکی از نقوش ازارة عمارت دیوانخانه

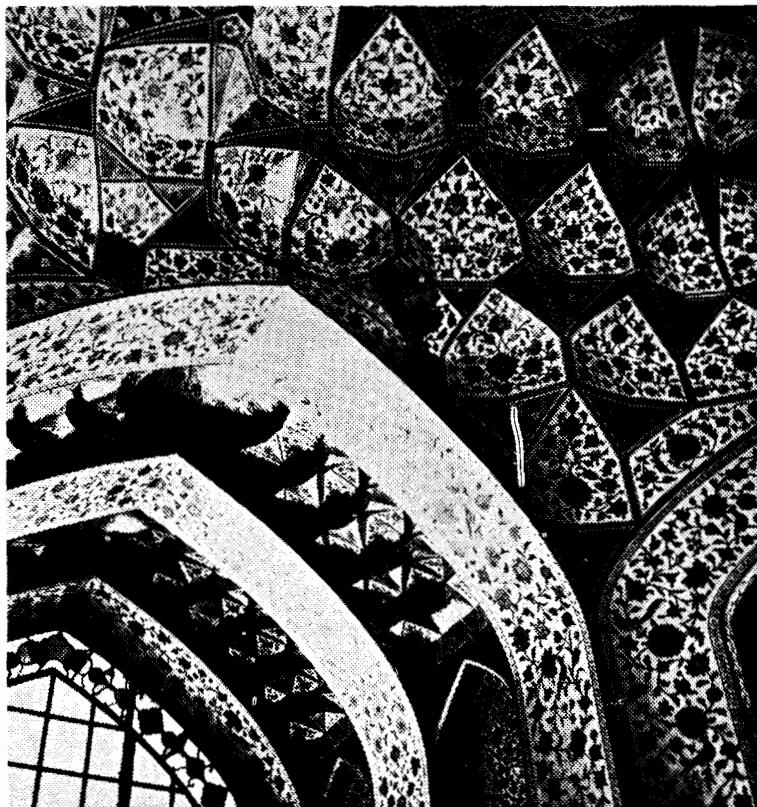
سردر دیوانخانه بود و آنرا خراب کردند، عمارت پست و تلگراف و تلفن و «میکروویو» ساخته شده است.



نقش جنگ رستم و اشکبیوس بیرونی سینگ از آره دیوان انجانه

۷- باع نظر

این باغ که وجه تسمیه آن معلوم نیست، پیش از سلطنت کریم خان زند وجود داشته و باع وسیعی بوده که در آن درختهای بسیاری مانند سرو و نارنج وغیره کاشته بودند.



نقاشی و مقرنس کاری سقف آرامگاه کریم خان زند

کریم خان عمارات، کلاه فرنگی وارگ و دیوانخانه و بعضی ساختمانهای دیگر را در آن بنا کرد. در دوره قاجاریه، حسین علی میرزا «فرمانفرما» عمارتی در آن ساخت که بگفته فرصت الدوله «از پا تاسر آئینه کاری بود» و نزدیک آن عمارت دیگری بنام

«خورشید» بوده است.

در سال ۱۳۱۳ شمسی در اثر امتداد خیابان کریمخان زند و خیابان پهلوی قسمتی از آن باع جدا شد و عمارتی که در دوره قاجاریه در آن ساخته بودند و بعضی ساختمانهای کریمخانی خراب شد و فقط عمارت کلاه فرنگی در آن باقیماند. در سالهای اخیر هم در قسمتهایی از آن باع عمارت دادگستری و نبت اسناد و آموزش و پژوهش و دبیرستان نمازی و ناظمی و دبستان زند و کتابخانه ملی و آمفی تئاتر و مرکز پیشاهنگی ساخته شد و این را اکنون قسمت کوچکی از آن باع وسیع باقی است که آنرا باع موزه گویند.

۸- کلاه فرنگی

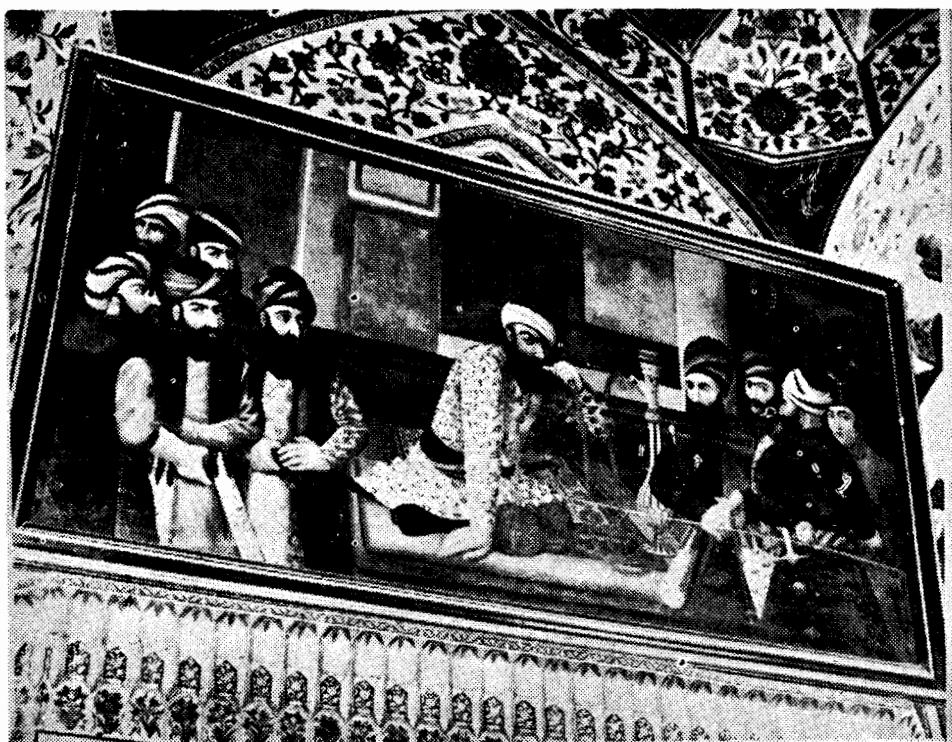
دروسط باع قدیمی و وسیع سابق موسوم به «باع نظر» که متأسفانه قسمت کوچکی اکنون از آن باقی است و آنرا فعلاً «باع موزه» نامند عمارت هشت ضلعی زیبائی ساخته شده که به «کلاه فرنگی» معروف است.

کف عمارت قریب بکمتر و نیم از سطح باع بالاتر است - بیرون این عمارت کاشی کاریهای ظریف و زیبائی بارنگهای روشن دارد که قسمتی گل و بتنه و قسمتی هم منظره شکارگاه و مجالس بزم است. در طرفین هر در کی چهار مجلس گل و بتنه و بالای چهارگوشواره آن چهار مجلس شامل مجالس بزم و شکار و غیره بر روی کاشی نقش شده است. داخل بنا، در وسط، محوطه صلیب مانندی است با چهار شاهنشین و بین شاهنشین ها چهارگوشواره ساخته شده است. در وسط محوطه حوضی از سنگ مرمر یک پارچه ساخته شده است.

تمام دیوارهای محوطه و سط واطاقهای زاویه مقرنس کاری شده و بانقاشیهای

زیبا پوشیده شده است و در زیر گنبد وسط یک مقرنس کاری زیبائیکه روی آنها نقاشی شده ساخته شده است که از نظر هنری بینظیر است.

در بدنۀ طاقچه‌های محوطه وسط، ده مجلس نقاشی بوسیله نقاشهای دوره



یکی از تابلوهای داخل آرامگاه کریمخان زند

زندیه که معروفترین آنها «آقادادق نقاش» بوده است رسم شده و شرح آنها چنین است:

مجالس نقاشی که در طاقچه‌ها فرار گرفته و عبارتند از:

صحنه جنک نادرشاه افشار بامحمد شاه هندی

نمایش شیخ صنعت و مشوقه او

نمایش رعنا وزیبا (بایوسف و زلیخا)

دومجلس مکتب خانه است که گویند شیخ سعدی در یکی بدخلترو در دیگری به پسر اتابک درس میدهد.

بقیه عکسها رقصه هاست - یک تابلو بزرگ هم روی پارچه و در قاب است که در آن کریمخان مشغول کشیدن غلیان است و شیخ علیخان وزیر و منشی او با چند نفر از درباریان حضور دارند وزیر آن نوشته شده: عمل کمترین جعفر.

این عمارت را مرحوم کریمخان برای مقبره خود ساخته است ولذا پس از مرگش اورا در شاهنشین شرقی آن مدفون کردند ولی بعد آقامحمد خان قاجار قبر اورا نبش کرد و جسد اورا بتهران برد و در زیر پلکان های قصر گلستان دفن کرد. محل قبر اکنون کاملاً مشخص است.

در چهار طرف خارجی عمارت کلاه فرنگی چهار حوض (دو عدد بزرگ و طولانی و دو عدد کوچک) ساخته شده بود ولی یکی از آنها هنگام احداث خیابان زند از بین رفت و سنگهای آنرا در حافظه بکار بردن.

در سال ۱۳۱۳ شمسی که خواستند «موзе پارس» را در شیراز تأسیس کنند، عمارت کلاه فرنگی را برای محل موزه انتخاب نمودند. مرحوم علی روحانی وصال، شاعر معروف ماده تاریخ آنرا بشرح زیر ساخته که آنرا ببروی کاشی نوشته و در سرای ورودیه کلاه فرنگی نصب کرده‌اند:

چون در ایران کهن افکنده شد طرح نوی

در سرای زند هم شد طرح نقش معنوی

موзе‌ای برپای شد از «پهلوی» شاه جهان

تا هنرهای جهانی را بعترت بگروی

نافت در ایران زهر سو آفتاب معرفت

ناکه پهلوی بر سر بر خسروی زد «پهلوی»

خواست حق در کشور جم داد کسرائی دهد
داد با فریدون پهلوی را خسروی
این سرا در زندگی مطبوع شاه زند بود
گشت بعد از زندگانی هم به خاکش متزوی
نیت او کرد با این رتبت او را پس ایدار
تا بدانی آنچه کشتنی آخر آنرا بدروی
با ادب باید نهی پای اندرین فرخ سرای
ایکه خواهی از شرف براوچ گردون برشوی
شد درخت دانش از دستوری حکمت بلند
تا بزیر آن نهال و سایه شه بگنوی
از دیاضی باریاضت خرم و سرسبز شد
این ریاض روضه رضوان و باغ مینوی
بهر تاریخ بنای موزه و وحانی سرود
«موزه شیراز رونق یابد از شه پهلوی»
۱۳۱۳ء

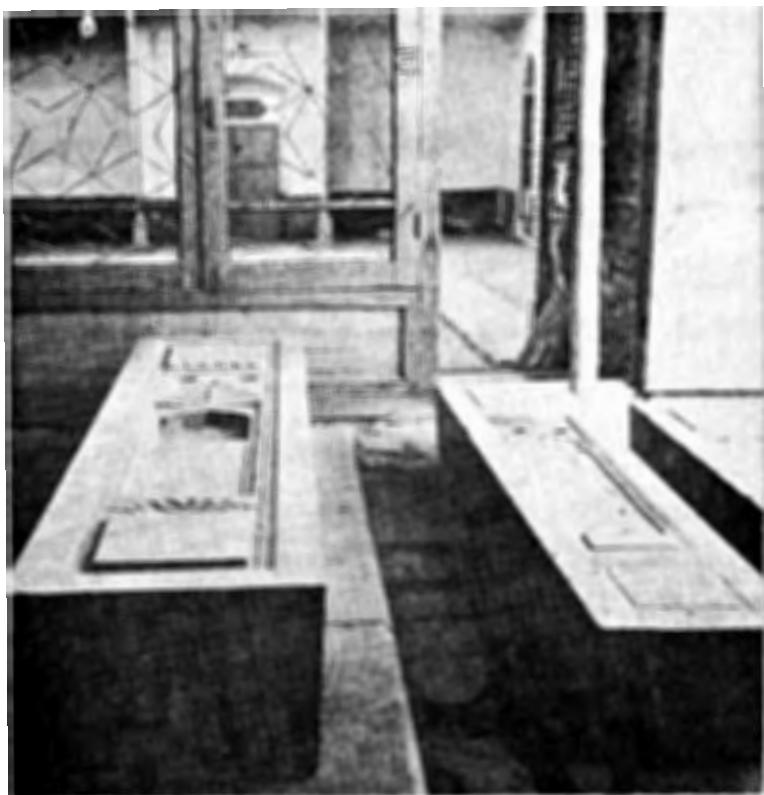
در سال ۱۳۵۰ شمسی که جشن‌های دوهزار و پانصد سال بنیان‌گذاری شاهنشاهی ایران برپا بود، برای تجلیل از پادشاه زند، بستور وزارت فرهنگ و هنر عمارت کلاه فرنگی را از اشیاء موزه خالی کردند و آنرا بشکل «آرامگاه کریم خان زند» در آوردند و بدین ترتیب بعد از قریب دویست سال، آرامگاه آن پادشاه خوش قلب احیا گردید.

۹- مقبره شاه داعی الى الله

در ضلع جنوب شرقی گورستان معروف به «دارالسلام» آرامگاه قطب العارفین

سالک راه حق و حقیقت «محمود ملقب به نظام الدین و مشهور به شاه داعی‌الله» قرار دارد که شصت سال عمر کرده و در سال ۸۷۰ هجری قمری وفات یافته است و در محل کنونی که گویا خانقاہش بوده مدفون گردیده است.

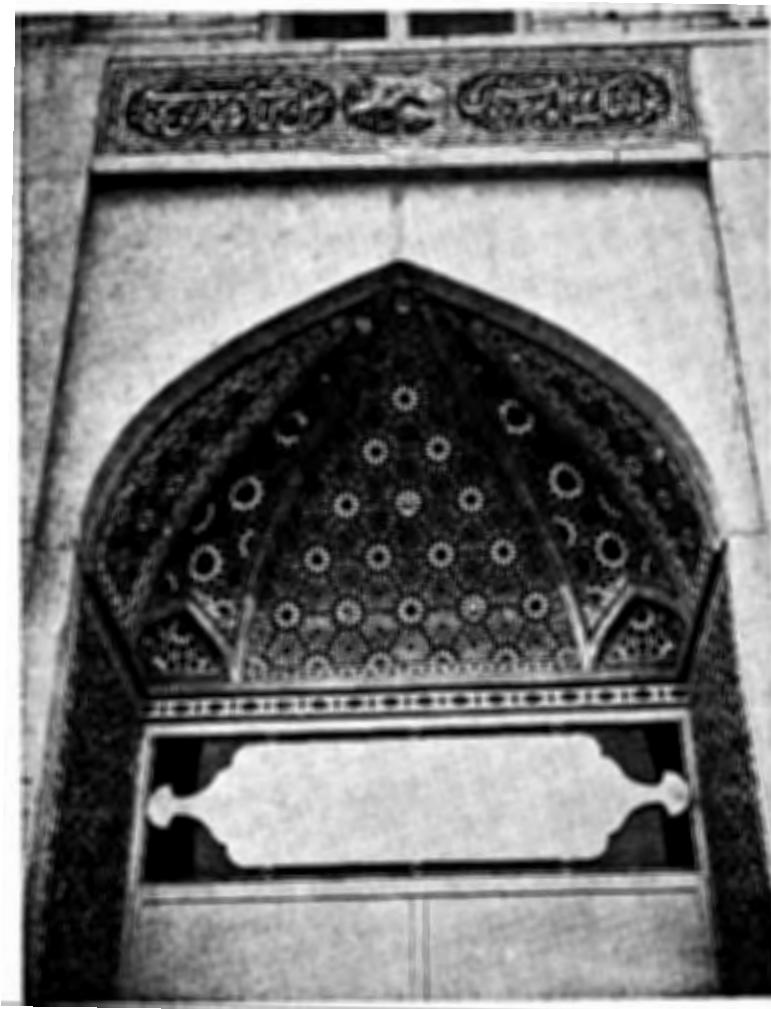
شاه داعی‌الله یکی از عرفای مشهور است که علاوه بر اینکه شعر را نیکو میسرانیده قریب ۳۵ جلد کتب مختلفه را هم تألیف و تصنیف کرده است.



سنگ قبر شاه داعی‌الله و فرزندش

آرامگاه او بوسیله مرحوم کریمخان زند مرمت شده و چون سنگ قبر او و فرزندش (میرقاسم متوفی بسال ۹۲۰ ه.ق) خرد شده بود دو سنگ بزرگ ساق مجلل سرخ رنگ که هنوز سالم و باقی است از طرف کریمخان زند بر روی قبر آن دوانداخته شد.

این کتیبه بر لوحه پائین آن سنگ بخط ثلث بر جسته مرقوم رفته است: «لقد -
اشرق وجه الارض بنور وجود قطب المحققین و سند (سید) الموحدین الداعی الى الله
قدس سره نظام القب الارشاد نظام الدين محمود الحسينی، يوم الخميس الثاني والعشرين
من جمادی الاولی سنة سبعین وثمان مائة ٨٧٠»



سردر آرامگاه شاه داعی الى الله

آرامگاه شاه داعی الى الله شامل دو قسمت است:

یکی طرف خلوت که آرامگاه شاه و فرزندش و چند نفر دیگر در آن است و آن اطاق نسبتاً وسیع و مرتفعی است و اخیراً بر روی حیاط جلو آن سقف زده و بشکل سالنی در آورده اند و در خود آرامگاه هم تعمیراتی شده و کاشیکاری مفصلی بعمل آمده است. طرف دیگر که وسیعتر است و به طرف «باغچه» معروف است بصورت قبرستان عمومی در آمده که اخیراً قبور مزبور را صاف و آنجا را هم مرمت کرده اند. این شعر شاه داعی الى الله خیلی مشهور است و گویا بر روی سنگ اول قبر او نوشته شده بوده است و اکنون بر سر در آن روی کاشی نوشته شده است.

چو باد، خاک تو خواهد به رطرف بردن
مهل که از تو نشیند بخاطری گردی!

۱۰- قبر محمد رحیم خان زند

پهلوی بقعده شاه میر علی بن حمزه (دبیرستان ششم بهمن است). در یکی از اطاقهای آن قبری است که سنگ مرمر بزرگی روی آن نصب است و روی آن با گل و بته نقش شده است و در اطراف آن کتیبه‌ای بوده که چون اطراف قبر را هنگام فرش کردن کف اطاق بالا آورده اند کتیبه مزبور در زیر کاشی رفته است این سنگ قبر (محمد رحیم خان) فرزند ارشد کریم خان زند میباشد.

مؤلف فارسنامه ناصری نوشته است (۱) که نواب و کیل را چهار نفر پسر بود - محمد رحیم خان که در سال هزار و صد و نود در سن هیجده سالگی وفات یافت و نواب و کیل در خارج دروازه اصفهان شیراز در جوار مزار امامزاده حضرت شاه میر علی ابن -

حمزه ابن امام موسی کاظم (ع) تکیه‌ای از آجر و گچ و سنگ در نهایت استحکام بر قبر
او بنا نمود و دوستون سنگی یکپارچه بارتفاع پنج ذرع در ایوان بکار برد و تاکنون
(سال ۱۳۰۰ ه.ق) باقی است. این بنا تا سال ۱۳۰۵ شمسی باقی بود در این سال هنگام
کشیدن خیابان حافظ آن بنا خراب شد و آن دوستون فعلاً در جلو در ورودی هنرستان
محمد رضا شاه پهلوی نصب است. ولی سنگ قبر در جای خود باقی است و روی
سنگ مرمر نفیس در وسط نقش و نگارها این اشعار نوشته شده است :

از جفای دهر و از جور زمان	صد هزار افغان زبیداد فلک
برد چون شمع شبستان جهان	کثر سپهر سروری نابان مهی
قرة‌العين و کیل جسم نشان	مه رخی چشم و چراغ روزگار
اشک بارید از کواكب آسمان	خون فشانداز لاله زین ماتم زمین
نوجوان شهزاده‌ای رفت از جهان	از پی تاریخ، پاسخ بازگفت

واطراف آن این اشعار است :

نیکو خلف و کیل دوران	صد حیف ز خسرو جوان بخت
بروصل عروس ملک دامان	شهزاده رحیم خان که افشارند
گردید در آن جهان، جهانبان	درخورد چو این جهان نبودش
وز پیر و جوان برآمد افغان	از عالم پیر چون جوان رفت
افسوس ز خسرو جوانان	مشهور نگاشت به رتاریخ

قسمت دوم

اماکن مُسْتَبِرَّ که و مقاابر بزرگان

در شهر شیراز که آنرا «خاک اولیاء» گفته‌اند اماکن متبرکه و قبور امامزادگان، خانقاوهای عرفاء، قبور بزرگان و دانشمندان بسیاری وجود داشته‌که در اثر حوادث روزگار و زلزله‌ها بعضی از آنها از بین رفته است ولی هنوز بسیاری از آنها باقی مانده‌که بشرح هریک از آنها می‌پردازیم:

۱- بقعه شاه چراغ

بقعه «سید میراحمد فرزند امام موسی کاظم» (ع) که به «شاه چراغ» معروف، است اکنون در کنار فلکه‌ای در وسط خهابان احمدی واقع است، آنحضرت در زمان خلافت

مامون عباسی در شیراز بدرجۀ شهادت رسیده است.
قباین امامزاده در زمان سلطنت امیر عضدالدّوله دیلمی کشف شده و بقعه‌ای
بر آن ساخته است. بعدها اتابک ابویکربن سعد بن زنگی بقعد آنرا تعمیر کرده است و



سر درج دید شاهچراغ

در سال ۷۴۶ ملکه «تاشی خاتون» مادر شاه شیخ ابواسحاق اینجو گنبدی بر آن ساخته است و مدرسه‌ای هم در کنار آن ایجاد کرده که اکنون اثری از آن مدرسه نیست. در طول

اینمدت بوسیله پادشاهان و حکام فارس تعمیرات و تزئینات و کاشی کاریها و آثینه کاریهاشی در آن صورت گرفته ولذا بر عظمت و شکوه بقیه وزیبائی و نفاست آن افزوده‌اند. بر روی دیوارهای حرم خطوط بسیاری مانند ثلث، نسخ، نستعلیق با قلمهای درشت و ریز و در نهایت زیبائی بر روی کاشی یا کاغذ و یا آثینه نوشته شده که همه از

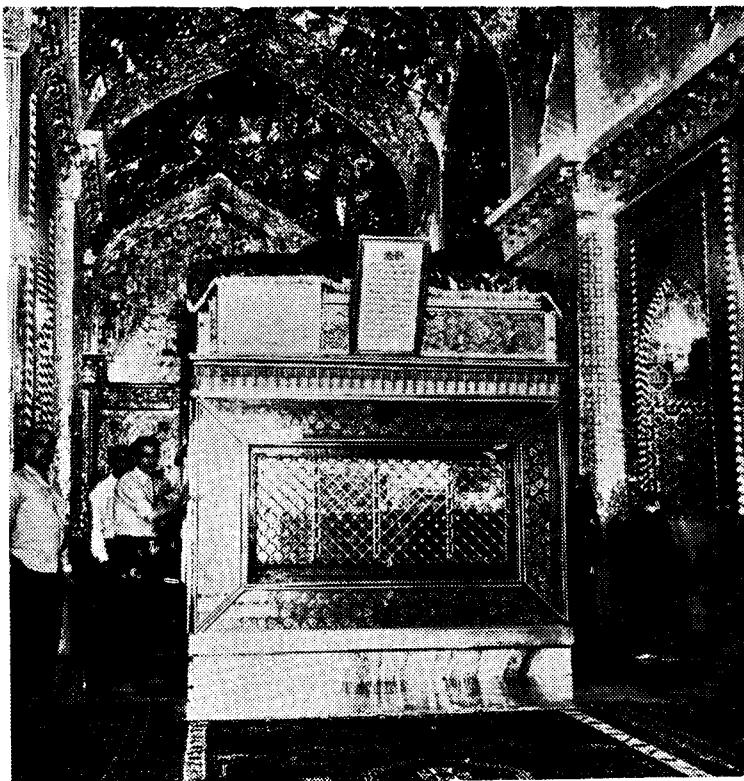


گنبد و ایوان شاه چراغ

شاهکارهای هنری است. در داخل حرم، فضای مربعی است که با این پای قیرقرار دارد و بالای آن گنبد ساخته شده که قریب ۱۵ متر ارتفاع دارد و در زمان سلطنت فتحعلی شاه قاجار آثینه کاری و مقرنس کاری شده است در ساقه گنبد سوره «الفتح» را با خلط ثلث عالی و بقلم درشت از آثینه بریده و بر روی زمینه آبی نصب کرده‌اند. و همچنین آثینه کاریها سر در و داخل حرم و بویژه مقرنس کاریهاشیکه با آثینه کرده‌اند از نظر

صنعت و هنر آثار ارزشمندی است.

سر درب و رو دی بحرم کاملاً آثینه کاری شده و در طاق آن با آثینه مقرنس کاری گردیده است. کف حرم و از ارهای از سنگ مرمر پوشیده شده و تمام طاقها و دیوارها آثینه کاری است و در سقفهای آن با آثینه مقرنس کاری شده است. از همه اینها مهمتر ضریح مطهر و درهای نقره آنست. مه درب نقره آنهم که بوسیله قلمزنی گل و بتدها و خطوط برجسته ای روی آنها اندانخه اند بی نظیر است.



ضریح نقره شاهچراغ

و بالاخره مهمتر از همه در طلاقی است که در سال ۱۳۸۶ ه.ق. بوسیله صنعتگران اصفهانی ساخته شده و بجای در نقره سابق در مدخل حرم نصب گردیده است و حقیقتاً

چه از نظر ساختن در وچه از لحاظ قلمزنی و خط شاهکاری است.
 ضریع امامزاده که در مغرب حرم قرار دارد قادری از صحن حرم بلندتر است.
 ضریع بلند و بزرگ آن از نقره ساخته شده و تماماً بوسیله قلمزنی از گل و بته و خطوط
 پرجسته پوشیده شده است.



نمونه خطوطی که در حرم شاهچراغ نوشته شده است

در سال ۱۲۴۳ ه.ق فتحعلی شاه قاجار ضریعی نقره ساخته و بر روی قبر نصب
 نموده وا زاینرو میرزا حسین علی مختلص به «عالی» ماده تاریخ آنرا چنین سروده است:
 کلک عالی زد برای سال تاریخش رقم
 مرقد سبط محمد یافت این سیمین حجاب
 ۱۲۴۳ ه.ق

گنبد شاهچراغ - بطوریکه از تواریخ استنباط میشود اولین گنبدی که بر روی حرم شاهچراغ ساخته شده در زمان سلطنت اتابک ابوبکربن سعد بن زنگی بوسیله امیر مقرب الدین مسعود بن بدرالدین وزیر اتابک بوده است. بعدها ملکه ناشی خاتون مادر شاه شیخ ابواسحق گنبدی زیبا و عالی بر آن ساخته است. چون در اثر زلزله های سال ۱۲۶۹ و ۱۲۶۴ ه.ق. گنبد مزبور خراب شده بود حسین علی میرزا فرمانفرما فارس آنرا تجدید بنا کرد.



مقرنس کاری و آئینه کاری حرم شاهچراغ

نظر باينکه در طول زمان شکافهایی در گنبد ایجاد گردید در سال ۱۳۰۶ شمسی از محل موقوفات تعمیرشد و بوسیله مبله های آهن مهار گردید.

چون در سالهای اخیر خطر فرو ریختن گنبد محسوس گردید با مر مبارک
اعلیحضرت همایون محمد رضا شاه پهلوی آریامهر گنبد مزبور برجیه شد
و بجای آن گنبدی با سکلت آهن ساخته گردید که روی آن را کاشی کاری کردند.



در نمیس طلای حرم شاهچراغ

در حرم و صحن بقعه حضرت شاهچراغ علماء، فضلاء، شعراء، عرفاء و داشمندان
بسیاری مدفون شده‌اند که معروف‌ترین آنها عبارتند از :

۱- میرزا ابوالقاسم سکوت (مراد مرحوم وصال) عارف بسیار معروف متوفی

بسال ۱۲۳۸ ه.ق.

۲- مرحوم وصال شیرازی شاعر معروف متوفی بسال ۱۲۶۲ ه.ق.

۳- مرحوم حکیم فرزند وصال متوفی بسال ۱۲۷۴ ه.ق.

۴- مرحوم وقار فرزند وصال متوفی بسال ۱۲۹۸ ه.ق.

۵- مرحوم داوری فرزند وصال متوفی بسال ۱۲۸۳ ه.ق.

۶- مرحوم توحید فرزند وصال متوفی بسال ۱۲۸۶ ه.ق.

۷- علی بن احمد شیرازی مشهور به سید علیخان شارح صحیفه سجادیه متوفی

بسال ۱۱۲۰ ه.ق.

۸- مرحوم صادقخان برادر کریمخان زند متوفی بسال ۱۱۹۷ ه.ق.

۹- جعفرخان فرزند صادقخان متوفی بسال ۱۲۰۳ ه.ق.

۱۰- عارف معروف سید جلال الدین محمد ملقب به مجdalashraf متوفی بسال

۱۳۳۱ ه.ق. که تولیت بقعه را داشته است.

علاوه بر اینها عده‌ای از علماء و مجتهدین نیز در حرم و بسا حجره‌های اطراف

مدفون شده‌اند که معروف‌ترین آنها عبارتند از:

مرحوم میرزا محمد رضا (برادر مجdalashraf) - مرحوم حاج آقا شیرازی -

مرحوم آیت‌الله حاج شیخ یوسف حدائقی - مرحوم آیت‌الله رضوی شیرازی و مرحوم

حاج شیخ ابوالحسن حدائقی .

۳- بقعه سید میر محمد (ع)

بقعه سید میر محمد بفاصله دویست متري مشرق بقعه شاهچراغ واقع است و سید میر محمد فرزند امام موسى کاظم و برادر شاهچراغ است. حرم این امامزاده بزرگوار نیز آئینه کاری شده و در زیر گنبد وبالای ضربع با آئینه مقرنس کاری شده و خطوط ثلث و نسخ با آئینه در زیر گنبد باقلمی درشت و خوب نوشته شده است.



ایوان و گنبد سید میر محمد

ضریع سید میر محمد از نقره است و قلمزنی آن با مهارت و استادی صورت گرفته و شاھکار هنر است و اشعاری که مرحوم فرهنگ فرزند وصال برای تاریخ آن ضربع گفته دور تادور آن قلمزنی شده است که دو بیت آخر آن چنین است:

از پی تاریخ آن بحلقه احباب لفظی جستم ز بخردان سخنور

ناگه فرهنگ سرزلقہ برآورد

(۱۳۰۶)

گفت بجومالش از ضریح منور

سازنده ضریح حاجی میرزا محمد حسین زرگر است که آنرا در سال ۱۳۰۶
قمری ساخته است.

در پهلوی ضریح نقره، محجری چوبی منبت کاری است که بروی قبر دیگری
واقع است و گویند صاحب این قبر سید ابراهیم ابن محمد بن موسی کاظم است. بروی
بدنه جنوبی بقعه که در ایوان جدیدالاحداث قرار گرفته مقداری کاشی کاری است که
گل و بته دارد و برخی معرف و برخی اسلامی است و سه کتیبه بخط ثلث خوب در میان
آنهاست. با خراب کردن خانه ها و مغازه های بین دو بقعه، صحن شاه چرا غ و سید میر محمد
بکی شده است. حرم سه دردارد که هر سه منبت کاری است.

۳- بقعه سید علاء الدین حسین (ع)

بقعه سید علاء الدین حسین که فرزند امام موسی کاظم و برادر شاه چرا غ است و
آنرا در شیراز «آستانه» گویند، در محله بالا کند واقع است. در چند سال اخیر جلو آنرا
فلکهای وسیع احداث کرده و خیابانهای از آن متفرع ساخته اند.

مرحوم فرصت الدوله در آثار عجم نوشته است که:

«بنابر آنچه فقیر از تبعیغ یافتم این است که آن بزرگوار را در باغ «قتلغ» شهید
کردند و پس از مدت‌ها آن باغ خراب شد و جزئی باقی نماند. در زمان صفویه مضجع
آنحضرت را یافتند. میرزا علی‌نامی از اهل مدینه که بشیراز آمده بود بنائی بر آن قبر
گذارده و املاک و بساتین بسیاری بر بقعه آنحضرت وقف نمود. سلطان خلیل که از جانب
شاه اسماعیل صفوی حاکم شیراز بوده بقعه را مرمتی نموده و بر عمارتش افزود و

تاریخ آن بالای سر در طرف اول نصب است بدینسان:
این بنای کرد دولت سلطان خلیل آمد پدید سال تاریخش بجواز خیر باقی والسلام
(۱۲۴۹ق)



بقعه و گنبد آستانه

گنبدش را که از صدمه زلزله منهدم شده بود، مرحوم مشیرالملک (میرزا-
ابوالحسن خان) برها داشت و تمام رواق مطهر را قوام الملک (محمد رضا خان) آلبته کاری

کرد و اشعاری را جناب شوریده در تاریخش سروده که بیت آخر آن اینست :

منطق شوریده بهر سال تاریخش سرو
روی نه افلاک از این آئینه‌ها آئین گرفت

اعشار شوریده با خلط نستعلیق بسیار خوب نوشته شده و در اطراف ضریح زیرشیشه
نصب گردیده است.»

در حال حاضر دودر برای ورود به حرم وجود دارد که سر در هر دو در سال ۱۳۴۸.ش.
آئینه کاری شده و دو جفت در منبت کاری بر آنها نصب است. ازارة حرم راتا ارتفاع
دو متر در سال ۱۳۴۵.ش سنگ مرمر نصب کرده‌اند.

علاوه بر آن بتازگی از محل نذورات یک در طلای بسیار نفیس که کار هنرمندان
اصفهان است برای آن تهیه و نصب شده است. اطراف این در قصبه است عالی که
آقا جمال جمالی شاعر معاصر شیراز سروده و در زمینه مینا کاری نوشته شده است دو بیت
آخر آن که ماده تاریخ است چنین می‌باشد:

سال شمسی و هلالی کرد حسب الامر فالی
ایند و مضرع راه جمالی هزاره اخلاص عنوان

از کرم یزدان دری بگشاد بر ارباب ایمان
۱۳۹۱ ق

گشت این باب حوائج بو سه‌گاه اهل عرفان
۱۳۵۰ شمسی

حرم مریع شکل است و یک شاهنشین دارد که قبر مطهر در ابتدای آن است.
دیوارهای حرم وزیر گنبد آئینه کاری شده و در ساقه گنبد دور تا دور کتیبه است با خط
ثلث بسیار عالی که سوره «هل اتی» را با قلم درشت بر کاشی نوشته‌اند. طاق روی قبر
نیز آئینه کاری شده است. ضریح چوبی و منبت کاری است و روی آنرا بشیوه گرفته‌اند.

در مالهای اخیر گنبد آستانه که خیلی قطور و سنگین بود شکستگی پیدا کرد از این‌رو در سال ۱۳۴۰ ه.ش از طرف اداره باستان‌شناسی برچیده شد و سپس با اسکلت آهنی دوباره آنرا ساختند. هم‌اکنون گنبد مزبور با کاشیهای معرق پوشیده شده دور ساقه گنبد با کاشیهای رنگین گل و بتهدار مزین گردیده است.



در طلای نفیس آستانه

بنازگی در جلو درهای حرم رواقی ساخته‌اند که داخل و پیشانی آن کاشیکاری شده و در زاویه جنوب شرقی صحن، مسجدی و در زاویه جنوب غربی آن برجی که

در آن ساعتی کار گذاشته‌اند، ساخته شده است.

۴- بقعه شاه میرعلی ابن حمزه (ع)

در خیابان حافظ، نزدیک به پل روی رودخانه خشک، بقعه‌ایست که مدفن «شاه میرعلی ابن حمزه بن موسی کاظم (ع)» است. اصل بنای بقعه مربوط دوره دیلمیان است و گویا امیر عضدالدوله آنرا بنا کرده است و سپس در دوره تیموریان تعمیر و مرمت شده است.

در صفحه ۱۵۴ جلد دوم فارسنامه ناصری نوشته شده است که: چون نوبت فرمانروائی فارس به امیر عضدالدوله دیلمی رسید بقعه را وسیع و گندید رفیعی بر آن قبر مبارک بساخت و این عمارت که اکنون بر قبر آن بزرگوار است از بنای‌های حسین علی میرزا فرمانفرماست که بعد از زلزله سال هزار و دویست و سی و نه بنا فرمود. و غاریکه آن بزرگوار در وقت ورود به جلگه شیراز منزل نموده، بعد از چندین سال با کویه (۱) در آن متزوی گشتد و بنام او شهرت یافته آنرا «غار بابا کوهی» گویند.^۱

در تکیه شاه میرعلی بن حمزه چند نفر از پادشاهان آل بویه مدفون شده‌اند که از آن‌جمله است «عمادالدوله، علی، ورکن‌الدوله حسن ولی اکنون از قبور آنها اثری نیست. حرم در وسط عمارت که در شمال صحن قرار گرفته واقع است که گنبدی بلند دارد و قبر در زیر آنست. طرفین آن در قسمت پائین یک راهرو و یک اطاق است و در بالا در هر طرفی دو گوشواره است و طرفین بقعه دو گلده استه بزرگ بنا شده است. در صحن چهار سروکهنه روئیده واکنون سبز و خرم است. از قرار یکه مرحوم فرصت‌الدوله در

۱- محمد این عبدالله بن باکویه معروف به «بابا کوهی» - صفحه ۳۸۱ کتاب شدالازار

کتاب آثار عجم نوشته است و قنی «سید مراد خان زند» و دفعه‌ای «محمد زکی خان» و در دوره «قاجاریه» طهماسب میرزا «مؤیدالدوله» در سال ۱۲۳۴ ه.ق آنرا مرمت کرده‌اند و بهمین جهت در بالای در ورودی آن قطعه سنگی است که این ابیات برروی آن نوشته شده است:

در زمان شاه غازی ناصرالدین پادشاه

آنکه شاهانرا بود ایوان جاھش سجده‌گاه

حکمران ملک جم شهزاده «طهماسب» که هست

هم مؤید ملک را و هم مؤید ازاله

داد فرمان ناکنند این گنبد عالی که هست

پایه‌اش برپشت ماهی سایه‌اش برروی ماه

حبذا زین گنبد و ایوان عالی کاندرو

زاده موسی ابن جعفر ساخته آرامگاه

سال تاریخش «همایون» جست از پیر خرد

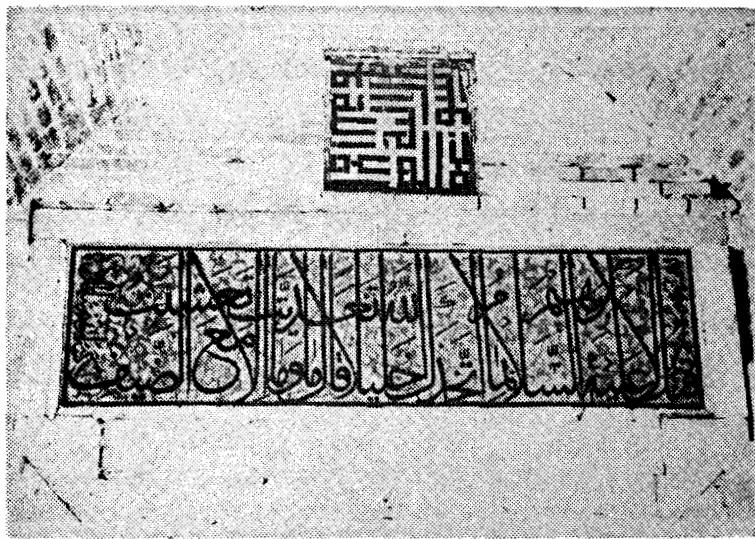
گفت احسنت ای سخن‌دان شاعر با فرو جاه

برفزا بر دو میان مصراج زیب آنگاه گو

بر فراز آسمان شد پایه این بارگاه

(۱۲۷۴)

در این بقیه سه اثر هنری و بسیار ارزشمند وجود دارد: یکی محجر چوبی خاتم کاری بسیار عالی است که بر روی قبر قرار دارد و شاهکار صنعت بشمار می‌رود. دوم سنگی است بطول قریب ۳ مترو عرض ۸۰ سانتی‌متر که بر بالای در ورودی بصحن نصب است و ابراهیم سلطان فرزند شاه رخ تیموری باقلمی درشت و خط ثلث عالی این حدیث را بر روی آن نوشته و بعد از اطراف آنرا خالی کرده‌اند بطور یکه خط مزبور برجسته مانده است:



خط ثلث بسیار زیبای ابراهیم سلطان در مدخل حیاط شاه میرعلی بن حمزه

«قیل لا براہیم بما اتخدک الله خلیلا - قال مانغدیت وما نعشبت الام الضیف -
کتبه ابراهیم سلطان». (۱) سوم درب چوبی صحن است که سلطان ابراهیم روی آن
کتیبه‌ای نوشته است.

۵- بقعه امامزاده ابراهیم (ع)

در محله لب آب نزدیک بگورستان «دارالسلام» بقعه‌ایست بنام «امامزاده ابراهیم» و گویند فرزند امام موسی کاظم است. مرحوم فرصت‌الدوله نوشته است که بقعه فعلی را زکیخان که از سرداران فارس بوده ساخته است.
حرم امامزاده در وسط دو حیاط است.

در حیاط جنوبی، در سمت شرق و غرب آن طاق‌نماهایی است که جلو آنها

۱- رجوع هود به بخش اول - شرح طاق قرآن.

در گذاشته و بشکل اطاق و یا آرامگاه‌های خصوصی درآمده است .
زیرخ بامها و لچکی‌های طاقنماها و در پیشانی حرم کاشیکاری معرق دارد.
پشت بقبله تالاری است که دوستون سنگی بلند جلو آن است و طرفین آن راهرو
واطاقها و گوشواره‌هاست . جرزهای آن مختصر کاشیکاری معرق دارد .
در حیاط شهالی - در پیشانی حرم صحنه‌هایی را از وقایع کربلا و صحرای
محشر بر روی کاشی‌های هفت رنگ مجسم کرده‌اند - طرفین بام دو گلده است . حرم
 بشکل صلیب ساخته شده و چهار شاهنشین دارد - بر روی قسمت وسط گنبدی است که
 در خارج هیچ نوع کاشی ندارد ولی در داخل حرم در زیر گنبد که ارتفاع زیادی دارد
 آئینه کاری و مقرنس کاری شده و در ساقه گنبد آیات قرآنی با قلم درشت و خط ثلث عالی
 گچ بری شده است .
 مرقد امامزاده در شاهنشین جنوبی است و محجری چوبی منبت کاری دارد - ابن
 شاهنشین آئینه کاری شده است .

۶- بقعه سید تاج الدین غریب

این بقعه نزدیک دروازه کازرون واقع است . اسمش جعفر بن فضل بن جعفر بن -
 علی بن ابیطالب است و اورا دولقب بوده : یکی « تاج الدین » و دیگری « غریب » ولی
 مردم اورا (سید حاجی غریب) نامند . این سید بزرگوار علاوه بر اینکه امامزاده است ،
 مردی بافضل و دانش بوده است . سر درب ورودی بقعه کاشی کاری مفصلی دارد که
 گل و بته روی کاشی‌ها رسم کرده و در میان آنها آیات قرآنی و شعارهای مذهبی بخط
 ثلث نوشته و یا بعضی از صحنه‌های وقایع کربلا را نقش کرده‌اند - تاریخ این کاشی کاری
 را سنه ۱۳۱۰ق نوشتند - بر روی قبر محجری چوبی قرار دارد و بنای بقعه چندان

اهمیتی ندارد.

۷- آرامگاه شیخ کبیر

ابو عبدالله شیخ محمد بن خفیف معروف به (شیخ کبیر) از بزرگان عرفاء و از اعظم شیوخ شیرازی است که کرامات و خوارق عادات بسیاری ازاونقل میکنند. وی در محلی که اکنون محوطه کوچکی از آن باقی مانده و قبرش در آن است خانقاہ مفصلی داشته است که عده زیادی در آن اقامت داشته و از ارشاد و راهنماییها و مراتب فضل و دانش او استفاده می نموده اند. لفظ (خفیف) که هم لقب پدرش و هم لقب خود است بمعنی «سبکبار» یا «سبک روح» و یا «سبک غذا» است. شیخ باعده ای از بزرگان عرفاء مانند (جنید بغدادی) و (منصور حاج) ملاقات کرده است و بسیاری از مشایخ محضرو صحبتش را درک نموده اند.

بسیاری از سلاطین و امراء فارس ارادت صمیمانه ای نسبت بشیخ داشته اند و غالباً بزيارت تربت پاکش میرفته اند.

امیر عضدالدوله دیلمی نسبت بشیخ ارادت سرشاری داشته است - شاه شجاع ملفری هر وقت میخواسته است بجنگی رود ابتدا بزيارت تربت شیخ کبیر میرفته و همت میخواسته وسپس بجنگ میرفته است. در یکی از اين مسافرتها هنگامیکه بزيارت قبرشیخ میرود از فرط عجله و تشویش، سلطان زین العابدین فرزندش را که در آن زمان طفل بوده همانجا باقی میگذارد و پس از اینکه از شهر خارج میشود بعد از پیمودن مقداری راه بیاد او فتاده و یکی از امراء را میفرستد و شاهزاده را می آورد.

شیخ کبیر علاوه بر مراتب ریاضت و عبادت و تقوی، در علم و دانش و فضیلت هم

مقام شامخی دارد و کتب بسیاریرا تألیف و تصنیف کرده است.
مقام شیخ کبیر و علو مرتبه او بقدرتی بوده است که شیخ اجل سعدی شیرازی در
قطعه ایکه بدین مطلع است:

چو خوش سپیده دمی باشد آنکه بینم باز

رسیده بسر سر الله اکبر شیراز

خداآوند را برای حفظ شیراز بعبادت شیخ کبیر سوگند میدهد و میفرماید:

هزار پیرو و ولی بیشتر بود در وی

که کعبه بر سر ایشان همیکند پرواز

بذكر و فکر و عبادت بروح «شیخ کبیر»

بحق «روز بهان» و بحق پنج نماز

که گوش دار تو این «شهر» نیکمردان را

زدست کافرو بد دین و ظالم و اغبار

شیخ کبیر اشعاری هم سروده است و برای نمونه چند بیت اورا نقل میکنیم.

هر کسی و کار خویش، هر دلی و بار خویش

صوفی و دلق نژند، زاهد و دستار خویش

هر که بکردار خود گشت گرفتار و بار

ما و بروز حساب بسته بکردار خویش

از دهن چون شکر تلخ چه گوئی جواب

رنجه چه سازی همی آن لب و گفتار خویش

تاریخ وفات شیخ کبیر را سال ۳۳۱ و ۳۷۱ هجری قمری نوشته‌اند و پس

از مرگش در وسط خانقاہش مدفون گردیده است. خرقه او پس از مرگش به «شیخ -

ابواسحاق کازرونی» معروف بشیخ مرشد رسیده است.

گویند هنگامیکه حیات داشته ازاو پرسیده‌اند که پس از شما خرقه‌بکه میرسد؟
گفته است: بهر کس که آزاری باو رسد.

بعد از مرگ شیخ بسیاری از اوتاد و بزرگان عرفاء بزیارت تربت پاکش شناختند و هر کدام خرقه اورا مدتی دربر میکرد و چون آزاری نمیدید آنرا بپرون آورده میبوسید و میرفت. تاشیخ مرشد کازرونی بشیراز می‌آید و همینکه خرقه را میپوشد ناگاه فریادش بلند میشود و چون مینگرند مشاهده میکنند که عقربی در آن بوده و شیخ را گزیده بود. واژینه و خرقه شیخ کبیر را بوی تقدیم میکنند.

خانقاہ و آرامگاه شیخ کبیر بتدریخ ویران گردیده واراضی آن از طرف اشخاص غصب گردید و مقداری از آن جزه بازار و کیل و دبیرستان شاهپور شد مقبره او بصورت بدی در آمده بود. تادرسال ۱۳۳۷ شمسی که از طرف اداره باستان‌شناسی فارس تعمیراتی در آن صورت گرفت و فعلا سنک قبر شیخ در اطاقی که با کاشی مفروش شده است باقی میباشد و آن قبر و اطاق فعلا در پشت بازار و کیل است واژکوچه‌ای که بین بازار و کیل و بازار نواست باید بدانجا رفت.

هم‌اکنون از طرف انجمن آثار ملی کاروانسرائی را که در کنار آرامگاه شیخ کبیر بود خریداری شده و در نظر است بنای شابسته‌ای بر روی قبر او ساخته گردد.

۸- آرامگاه شیخ روزبهان

در محله بالاکفده در مشرق شیراز واقع است، محلی است که آنرا «درب شیخ» میگویند و مراد از «درب شیخ» یعنی درب خانقاہ شیخ و این شیخ (ابومحمد روزبهان-بن ابی نصر بقلی فسوی) است که در سال ۵۲۲ هجری قمری در شهر فسا متولد شده و پس از ۸۴ سال زندگی در سال ۶۰۶ ه.ق در شیراز وفات یافته است.

شیخ روزبهان در اوائل عمر مدت هفت سال دره کوه بمو، شیراز بریاضت و
مجاهدت و عبادت مشغول بوده است.

شیخ روزبهان پس از رسیدن بمقامات عالیه عرفان بشیراز آمده و در همین محل
خانقاہی ساخته و در آن به ارشاد خلق پرداخته است. شیخ روزبهان مدت پنجاه سال
در مسجد جامع عتیق شیراز بوعظ و خطابه میپرداخته است. شیخ روزبهان در عرفان و
تصوف مقام شامخی دارد و بدین جهت شیخ اجل سعدی شیرازی در قطعه‌ای که بدین مطلع است:

چه خوش سپیده دمی باشد آنکه بینم باز
رسیده بر سر الله اکبر شیراز
خدا را برای حفظ شیراز باین بزرگوار و شیخ کبیر قسم میدهد و میگوید:
بذكر و فکر و عبادت بروح (شیخ کبیر)

بحق (روزبهان) و بحق پنج نماز

شیخ روزبهان به (شیخ شطاح) معروف است و شطاح به اصطلاح عرفاء کسی
است که کلمات و جملاتی را از روی کمال وجود و حال ادا کند و سخنانی گوید که ظاهر
آنها با ظاهر شرع منافات داشته باشد.

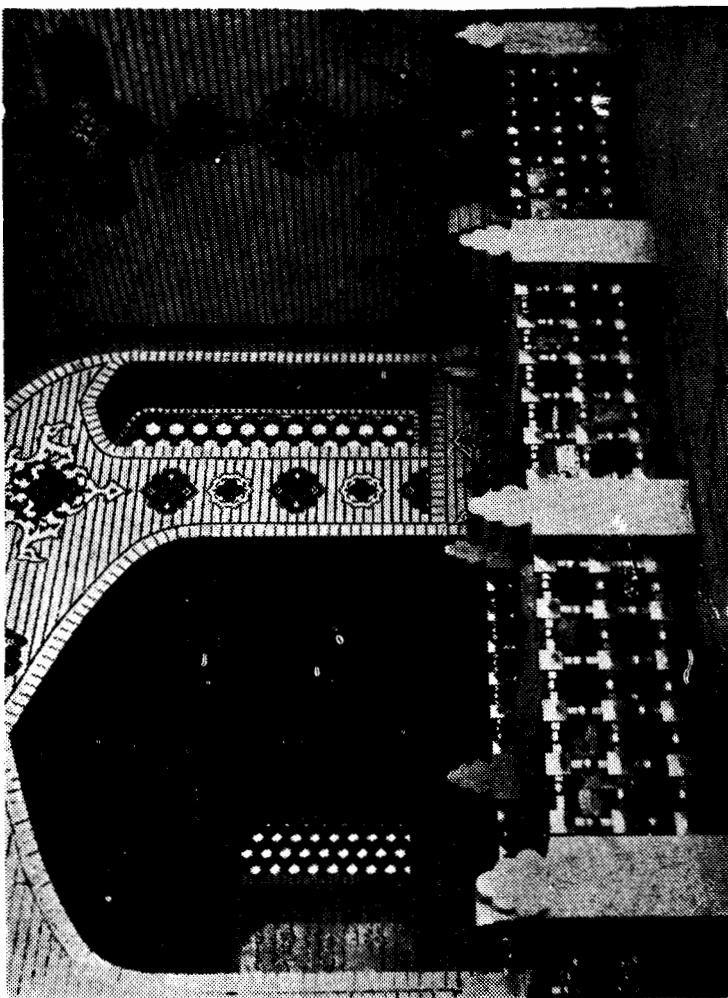
شیخ روزبهان دارای قریب سی جلد تألیف است که مهمترین آنها عبارتند از:

- ۱- تفسیر عرایس
- ۲- رساله شطحیات
- ۳- عبیر العاشقین
- ۴- المناهج
- ۵- لطایف البيان

شیخ روزبهان اشعاری هم سروده است که این رباعی نمونه آن است:
دل داغ تو دارد ارننه بفر و ختمی

در دیده توئی و گرنه بر دوختمی

نمای خارجی آرامگاه شیخ روزبهان



جان متزل تواست ورنه روزی صدبار

در پیش‌توجون سپندبر سوختمی (۱)

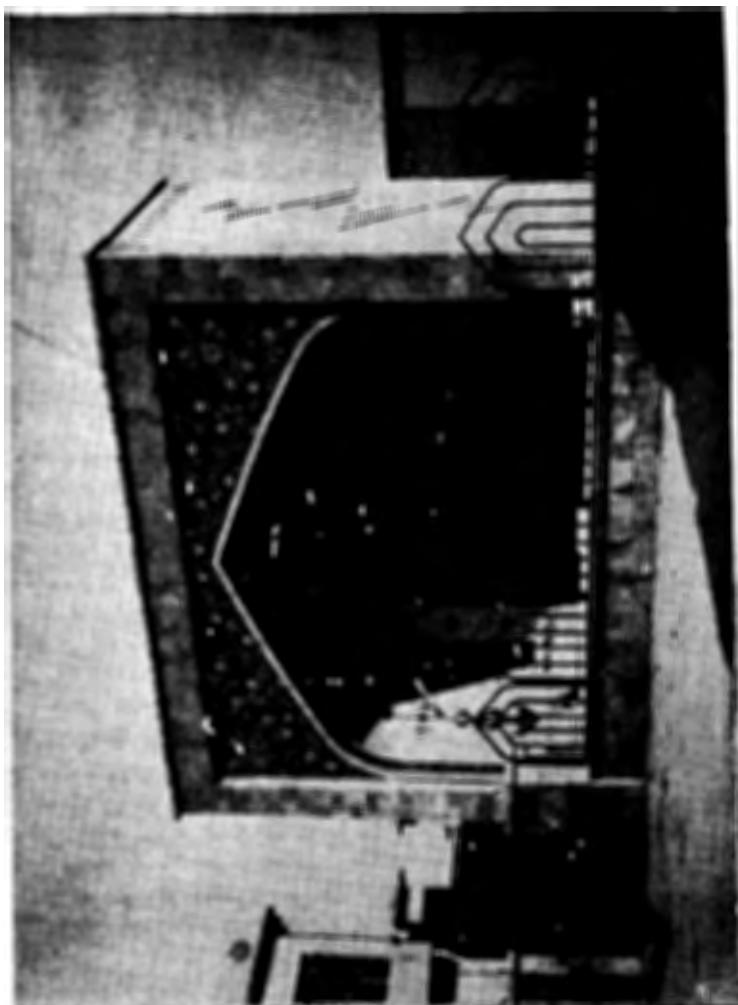
خانقاہ شیخ و قبرستانی که در اطراف آن بوده بتدریج ویران گردیده و مردم اراضی آنها را گرفته منازل ساخته‌اند و فقط قسمت کوچکی از آن باقیمانده بود که قبر شیخ روزبهان و فرزند و نواده او در آن بود.

در سال ۱۳۳۷ شمسی از طرف اداره باستان‌شناسی فارس تعمیراتی در آن بعمل آمد ولی چون وضع آرامگاه شیخ بزرگوار باشیون کشور متناسب نبود در سال ۱۳۴۶ شمسی انجمن آثار ملی مبلغی بشیراز فرستاد و شهرداری شیراز خیابانی را از خیابان لطفعلیخان زند تا جلو آرامگاه شیخ احداث کرد. سپس چند خانه اطراف آرامگاه شیخ را خربداری کردند و بر روی قبر شیخ و چهار اولاد و اولادزادگانش ساخته‌مانی بنامودند. این بنا با کاشی کاریهای معرق و کتیبه‌ها مزین است و سه طبقه طاق دارد که قبور مذبور زیر طاق سومی است - علاوه بر بنای آرامگاه، چند اطاق هم برای کتابخانه و سرایدار ساخته شده و اطراف آنرا نزد هنری قرار داده‌اند.

متن کتیبه آن که ضمناً ناریخ بنای آن است و بر روی سنک مرمر نقرشده چنین است: «بعخواست خدای هر دو جهان، بفرمان مبارک اعلیٰ حضرت همايون محمد رضا شاه پهلوی شاهنشاه آریامهر بنای آرامگاه شیخ روزبهان ابو محمد فرزند ابی نصر فرزند روزبهان سایر بقلی دیلمی فسائی شیرازی در جایگاه بخشی از مجموعه ساخته‌مانهای خانقاہ ورباط و دیگر اینه دوران زندگی آن بزرگوار که پس از مرگش خوابگاه ابدی وی و چند نفر از افراد خانواده او گردید، بوسیله انجمن آثار ملی ساخته شد.

۱- برای دانستن شرح حال او رجوع شود به کتاب «روزبهان نامه» چاپ انجمن آثار ملی و کتاب شرح حال روزبهان تألیف دکتر محمد تقی میر

نمای داخلی آرامگاه شیخ روزبهان



تولد شیخ ۵۲۲ قمری - ۵۰۷ خورشیدی
درگذشت شیخ ۶۰۶ قمری - ۵۸۸ خورشیدی
آغاز ساختمان ۱۳۵۰/۱/۱۵ پایان ساختمان ۱۳۵۱/۴/۱۵

۹. آرامگاه شیخ محمد لاهیجی

در محله «لب آب» نزدیک بدروازه شاه داعی‌الله خانقاہ مفصلی بوده موسوم به (خانقاہ نوربخشیه) که در آن عارف سالک (محمد بن یحیی بن علی الجیلانی-lahijani) که از مریدان (شیخ محمد نوربخش) است به ریاضت و عبادت میپرداخته و جمعی را ارشاد و هدایت میکرده است.

متأسفانه در اثر مرور زمان آن خانقاہ منهدم گردیده واراضی آنرا مردم بغضب تصرف کرده و در آنها خانه ساخته‌اند. هم‌اکنون در قسمتی از آن که باقی است قبر «شیخ لاهیجی» و پسرش «احمد ابن محمد لاهیجی» قرار دارد.
لاهیجی کتابی قطور در شرح مشنوی (گلشن راز) نوشته که به (مفاتیح الاعجاز) موسوم است و چون معاصر «جامی» شاعر معروف بوده یک نسخه آنرا نزد وی فرستاده و جامی این رباعی را در صدر آن کتاب نگاشته است:

ای فقر تو «نوربخش» ارباب نیاز

خرم ز بهار خاطرت «گلشن راز»

یکره نظری بر مس قلبم انداز

شاید که برم ره بحقیقت زمجاز

شیخ لاهیجی شعر را هم نیکو میسر و ده و این بیت ازاوست:

بود همه جهان بحقیقت نمود اوست

چون آرامگاه این عارف ربانی بصورت ویرانه‌ای در آمده بود لذا در چند سال پیش بهمت برادران ذهبی نوسازی شد و بر روی قبر سالنی با درهای آهنی ساخته گردید بطوریکه قبر در وسط آن قرار گرفت - در حیاط آنهم دواطاق و یک دستشوئی ساخته شد و بهمین مناسبت این کتیبه را بر روی کاشی نوشته وبالای در آن نصب نمودند.
«مزار کثیر الانوار عمدۃ العلماء» الربانیین عارف شهری‌شارح گلشن راز جناب شیخ محمد لاهیجی قدس سرہ بهمت خانقه احمدیه شیراز تعمیر گشت بتاریخ رمضان ۱۳۸۹ هجری برابر آذرماه ۱۳۴۸ شمسی»

۱۰ - قبر سیبویه

در محله (سرباغ) جاییکه معروف به (سنگ سیاه) است سنگ قبر سیاهی در زیر دیوار یکی از منازل آنجا واقع بود که نصف آن زیر دیوار و نصف دیگر آن خارج قرار داشت و با اینکه کتیبه‌ای نداشت، معروف بود که سنگ قبر سیبویه میباشد.

«عمرو بن عثمان بیضائی» که کنیه‌اش ابوالبشر یا ابوالحسن واسم ایرانیش سیبویه است اول عالم علم نحو زبان عربی است و بهمین سبب کتابی در علم نحو نگاشته است بنام «الكتاب». در مجلس هارون الرشید بین سیبویه و علی ابن حمزه کسانی عالم عرب که معلم پسران هارون بود مباحثه‌ای درخصوص مطالب نحوی زبان عربی در گرفت ولی کسانیکه در مجلس هارون حاضر بودند و میبايستی بین سیبویه و کسانی قضاوت کنند با اینکه میدانستند که حق با سیبویه است از روی مجامله یانعصب جاهلانه هر بی از کسانی طرفداری کردند و از این‌رو سیبویه رنجید و بشیراز آمد و در مال

یکصد و نود و چهار وفات یافت و در شیراز مدفون گردید.

کنگره جهانی سیبويه در اردیبهشت سال ۱۳۵۳ شمسی (مطابق سال ۱۳۹۴) به مناسبت گذشت یکهزار و دویست سال قمری از درگذشت سیبويه بدعوت دانشگاه‌پهلوی، کنگره جهانی بزرگداشت دوازدهمین قرن در گذشت سیبويه از ۷۱ تا ۱۲۶ اردیبهشت در شیراز تشکیل شد که در آن دانشمندان ایرانی و فضلاه بسیاری از ممالک شرکت داشتند.

این کنگره پنج روز ادامه داشت و سخنرانیهای بزبان فارسی و عربی درباره سیبويه والكتاب ایراد شد که بعد اتوسط دانشگاه پهلوی در دو جلد (یکی شامل مقالات فارسی و دیگری مقالات عربی) منتشر گردید. همزمان با تشکیل کنگره سیبويه، از طرف انجمن آثار ملی خانه‌ایکه شالوده‌آن روی قبر سیبويه بود خربده و خراب گردید و سنته قبر او آزاد شد و محوطه‌ای بوجود آمد.

هم‌اکنون از طرف انجمن آثار ملی بنائی بر روی قبر او ساخته می‌گردد.

در اینجا بی‌مناسبت نیست که ماده تاریخی را که دانشمندگرامی جناب آقای علی اصغر حکمت استاد ممتاز دانشگاه تهران برای فوت سیبويه سروده است نقل کنیم:

بسود چون سیب عمر و بن عثمان	لا جرم سیبويه بافت لقب
ده و دو قرن بوده از این پیش	قرن او شد قرین بقرن ذهب
زادگاهش بفارس ، در بیضا	که زایران برد نژاد و نسب
شهر بصره زیمن تربیتش	مکتب علم شد ، زهی مکتب
الكتابش که هست گنج ادب	یافت بنیان از آن لسان عرب
اوستادش خلیل بن احمد	بستودش اگر ، مدار عجب
هردو اخفش زکوچک وز بزرگ	ایستادند نزد او به ادب
گوکسائی بخاک درگاهش	به ادب بوسه زن ، بساید لب

گفته دیگران چو خار و خشب
در سپهر ادب چنو کوکب
مرقدش گرکنی چو کعبه طلب
خواستم من مدد زحضرت رب
گفت بشمر «امام نحو و ادب»
بودت سال فوتش از مطلب
گفت این قطعه به زقند و رطب

همجو شاخ گل است گفته او
بجهل سال عمر شد طالع
حجرالاسودی است در شیراز
بهتر ناربیخ مرگ او روزی
بکی آمد برون ز جمع و مرا
نود و چهار بوده و یکصد
پی تعظیم قدر او حکمت

۱- قبر شاهزاده منصور

نzdیک دروازه سعدی، قبرستانی بود که آنرا قبرستان «شاهزاده منصور» میگفتند و اکنون در آن دبستانی ساخته‌اند.
در وسط این قبرستان بقعه‌ای قرار دارد که در وسط آن قبری است که برخی میگویند قبر یکی از اولادهای امام موسی کاظم است ولی آنچه بیشتر شهرت دارد آرامگاه «شاه منصور مظفری» است که در جنک با امیر تیمور کشته شد و در اینجا مدفون گردید.

بر روی قبر، سنگ و کتیبه‌ای نیست که هویت صاحب قبر را معین کند - دور قبر مجری است چوبی و مورد احترام اهالی است. (۱)

۱-۵ استان - شاه منصور پادشاهی دلیرو شجاع بوده وزیر بارتمکین امیر تیمور گورکانی تمیرفته است از اینtro امیر تیمور باسی هزار سپاهی برای جنک باشه منصور وارد شیراز شد. شاه منصور چون دید که بیش از دو سه هزار سپاهی ندارد، از شیراز بقبه در پاورقی صفحه بعد

۱۲- بقاع متبر که دیگر شیراز

علاوه بر بقاع متبر که ذکر آنها رفت بقاع و مزارات دیگری هم در شیراز

موجود داند که مهمترین آنها عبارتند از :

۱- بقعه بی بی دختران در محله سرباغ مربوط بدورة تیموری

۲- بقعه سید عبدالله در محله درب شاهزاده مربوط بدورة زنده

بقیه از پاورقی صفحه قبل

خارج شد و به ناحیه پل فساکه دو فرسخی مشرق شیراز است رفت تا بسوی یزد برودو
لشکر بیشتری را فراهم آورد و بجنگ تیمور بباید. فردای آن روز جمعی از اهالی شیراز
بهاردو گاه آمدند، شاه منصور از ایشان پرسید که اهالی شیراز درباره ما چه میگویند؟
گفتند مردم شیراز میگویند: آنهایی که در موقع آسایش کباده هفده من میکشیدند،
چون دشمن فراز آمد نامردا نه فرار کردند و مردم را بدست دشمن سپردند. شاه منصور
از این حرف رگ غیرتش بجوش آمد. فوری سوار اسب شد و دستور داد که لشکر
بسوی شیراز مراجعت نماید زیرا که میخواهم با تیمور جنگ کنم. هر چه سرداران و
نژدیکان او گفتند اینکار عاقلانه نیست زیرا که سه هزار نفر نمیتوانند باسی هزار نفر
جنگ کنند، شاه منصور نپذیرفت.

در بیرون شهر شیراز (نژدیک همین نقطه) ایکه قبر شاهزاده منصور است) بین
امیر تیمور و شاه منصور جنگی در گیرشد و با اینکه تقریباً تمام لشکریان شاه منصور
کشته شدند اما خودش مانند شیرزیان میکشت و جلو میرفت تا با خود تیمور روبرو
شد و شمشیر را بلند کرد که بر فرق امیر تیمور فرود آورد ولی یکی از اتباع تیمور سپری
را بر روی سر امیر تیمور گرفت و از این و شمشیر کار گرنشد - در این موقع شاه رخ فرزند
تیمور از عقب رسید و ضربتی بشاه منصور زد که از پشت اسب فرو افتاد و لشکریان
سرش را بریدند و سپس بدنش را در همینجا دفن کردند ولی مردم که تحت تأثیر غیرت
وحیمت و شجاعت او قرار گرفته بودند برایش بقعه و بارگاهی ساختند و تا امروز قبر
اورا محترم میشمارند.

- ۳- بقعه شاهزاده قاسم در انتهای خیابان احمدی که بصورت بنای جدید در آمده است
- | | |
|---------------------------------|-------------------------|
| در محله لب آب | ۴- بقعه علمدار |
| در محله سرذک | ۵- بقعه شاه منذر |
| در محله درب شاهزاده | ۶- بقعه سید ذوالفقار |
| در انتهای خیابان لطفعلی خان زند | ۷- بقعه شیخ ابوزرعه |
| در کنار خیابان نادر | ۸- بقعه سید ابوالوفاء |
| در محله بالاکفت | ۹- بقعه امامزاده زنجیری |
| دروازه اصفهان | ۱۰- بقعه شاهزاده حسین |
| میان بازار و کیل و مسجد و کیل | ۱۱- بقعه سید حسن کیا |
| در محله لب آب | ۱۲- بقعه دارالشفاء (۱) |
| » سرذک | ۱۳- بقعه شیخ جنبد |

۱- در اینجا آنچه مشهور است سید شریف چرجانی مدفون است.

قسمت سوم

مساجد و معابد حسینیه ها

در شیراز مساجد و معابد و حسینیه های بسیاری ساخته شده است که کم و بیش آباد است و مرتبآ از طرف مردم و اداره باستانشناسی تعمیر و مرمت می شوند. در این قسمت ما مهمترین آنها را ذکر می کنیم:

۱- جامع عتیق شیراز

(عمرولیث صفار) در سال ۲۷۶ ه.ق لشکر بفارس کشید و باقشون (الموفق بالله) خلیفه عباسی جنکید و قشون خلیفه را شکست داد و مظفوو فیروزوارد شیراز گشت و دستور داد تا بشکرانه این پیروزی بنایان طرح مسجد بزرگی را در شیراز بریزند که از

هر حیث بیسابقه و مجلل باشد ولذا کارگزاران او مشغول فعالیت شدند و مسجد مزبور در سال ۲۸۱ هجری قمری با تمام رسید.

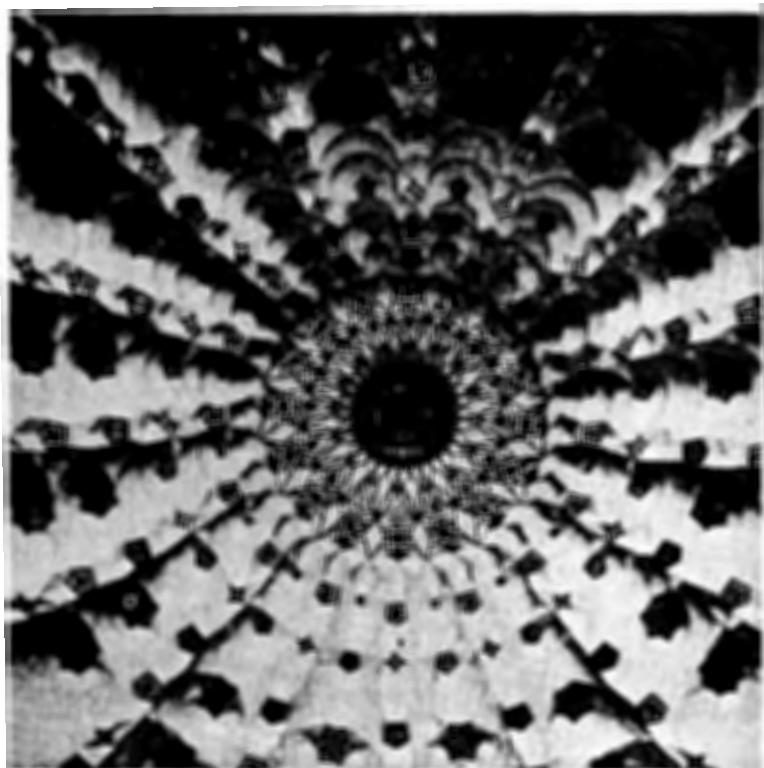
این مسجد که بنامهای (جامع عتیق) و (مسجد جمعه) و (مسجد جامع) و (مسجد آدینه) نامیده میشود قدیم ترین مسجد جامعی است که در فارس بنا شده است. این مسجد بنایی رفیع و مجلل و حجره ها و شبستانهای متعدد داشته که بعضی از آنها



محراب مسجد جامع عتیق و منبر آن

دو طبقه بوده است. مسجد مزبور شش در درجهات مختلف داشته است. خارج از مسجد بنایها و اطاقهای متعددی وجود داشته که بتدریج در اثر زلزله ها ویران گردیده و امروز بصورت منازل شخصی درآمده است.

درشیستان جنوبی آن نزدیک محراب منبری چوبی است که دارای چهارده پله است (بتعداد چهارده معصوم). در این مسجد روزهای آدینه نماز جمعه خوانده میشده و ضمن خطبه آن بنام خلیفه یا پادشاه اشاره میشده که رسمیت داشته است و جمیعت کثیری در آن شرکت میکرده اند. علماء مشهور و خطبای معروف و عرفای بزرگ در این مسجد محراب و منبر و مدرس داشته اند و به ارشاد و هدایت خلق و عبادت خالق میپرداخته اند.



کاشیکاری سقف طاق مروارید مسجد جمعه

این مسجد در اوائل خیلی تمیزو محترم بوده و صحن مسجد از سنگهای مرمر مفروش بوده و هر شب بوسیله آب جدولی که از آن میگذشته و حوضهای آنرا پرمیکرده،

شسته میشده است. در ادانهای مسجد سنگابهائی بوده که واردین با آبی که در آنها بوده پایهای خود را شسته و وضو میگرفته و سپس با پاهای بر هنر وارد صحن مسجد میشده اند. (یکی از این سنگابها فعلا جلو در ورودی با غ نظر نگه داری میشود). **تعمیرات مسجد در عرض هزار سال اخیر** – مسجد جامع عنیق در اثر مرور زمان رو بوبرانی نهاده و مخصوصاً زلزله هایی که در شیراز حادث شده بر خرابی



قسمتی از کاشیکاری و مقرنس کاری داخل طاق مروارید مسجد جمعه

آن افزوده است ولذا در ادوار مختلفه از طرف امراء و سلاطین چندین مرتبه مرمت شده است. مرحوم فرصت الدوله در کتاب آثار عجم نوشته است که:

«... چندین مرتبه مرمت شده است. مرتبه ای در زمان اتابکان. وقتی در زمان

سلطان ابراهیم میرزا ابن شاهرخ گورکانی و همچنین مرتبه‌ای در زمان صفویه... در مدخل تالار شبستان جنوبی که کاشیکاری عهد صفویه است کتیبه‌ای است که روی آن سنه تسعماهه و سبعین و ثلث (۹۷۳) دیده می‌شود و میرساند که در زمان سلطنت شاه طهماسب اول در آن تعمیراتی شده است.

در زمان سلطنت شاه عباس کبیر (۹۹۶-۱۰۳۸ق.) هم تعمیراتی مفصل در این مسجد صورت گرفته است که متصلی آن (امام قلنی خان) فرماننفرمای فارس بوده است. از مدارک این تعمیرات دو کتیبه کاشی کاری فعلا وجود دارد: یکی کتیبه‌ای که بالای سر درب غربی است (سر درب یزدی بنده) که دارای مقرنس کاری و معرق کاری است و متن آن چنین است: (قال الله سبحانه وتعالى. ان اول بيت وضع لنام للذى - ببكة مباركا و هدى للعالمين فيه آيات بينات مقام ابراهيم ومن دخله كان آمنا ولله - على الناس حج البيت من استطاع اليه سبيلا ومن كفر فان الله غنى عن العالمين. قل يا اهل الكتاب لم تكفرون بما يأت الله والله شهيد على مانعملون ۱۰۲۷)

مهترین سر درب این مسجد سر در شمالی آن است که آنرا (در ب دوازده امام) نامند (چون در دوستون طرفین آن نام دوازده امام بر روی کاشی نگاشته شده است) این سر در که از حيث مقرنس کاری بی نظیر است دارای کتیبه بسیار زیبائی است از دوره صفویه بخط (علی جوهری) خوشنویس معروف آن دوره و خوشبختانه همه آن سالم مانده است و عین آن کتیبه چنین است:

(الحمد لله الذي اسس اساس الدين المبين بشرعية محمد سيد الاولين والآخرين والصلة والسلام على من هو مخاطب به امين الملك والملة وآلـه المعصومينـ . واما بعد وفق بتجدد هذا البيت العتيق في زمان خلافة خليفة الله في الارضين قهرمان الماء والطين السلطان بن السلطان ابو المظفر شاه عباس الصفوی الحسینی الحسنیـ . بهادرخانـ . خلد الله ملكه وسلطانه وافاض برہ واحسانه على العالمين الوالى من قبلهـ .

الخان العادل أمير الامراء في الزمان - ناشر المعدلة والبر والأحسان امامقلی خان الواثق
بعناية رحمة رب العالمين - محمد رضا المخاطب بامین‌الملک الشیرازی - کتبه غیاث الدین -

على الجوهرى فى سنة (١٠٣١)

از این قرار معلوم میشود که تعمیرات مفصل مسجد که در زمان شاه عباس کبیر
صورت گرفته از سال ١٠٢٧ هجری قمری طول کشیده است .



مقرنس کاری و کاشیکاری سردر دوازده امام

در سال ١٠٩٢ هجری قمری، در زمان سلطنت شاه سلیمان صفوی (١٠٧٨ - ١١٩٦ ه.ق) نیز یکبار دیگر مسجد مزبور تعمیر و مرمت شده است و تاریخچه این
تعمیرات کتبیه ایست که اکنون در شیستان غربی موجود و بدین شرح است:

فروغ اختر همت «امام وردی بیگ»
که اقتباس کند مهراز ضمیرش نور
بفهم ورأی و فراست درانجمن، قانون
بعقل و دانش و فرهنگ درجهان دستور
همانکه بسته بمعموری جهان همت
به راراده که باشد، شود زحق منصور
ز فیض، ساخته تا مسجد عتبیق آباد
شده است ورد ملک «ان سعیکم مشکور»
زهی بناکه درو میرسد زغیب بگوش
مدام زمزمه «ان ربنا لغفور»
دلزم غنچه نهان خواست سال تعمیرش
چو گل بخنده خردگفت بانشاط و سرور
بگو بیاری توفیق ذوالجلال و دود
«اساس کعبه دین شد بسعی او معمور»

۱۰۹۲

آخرین تعمیرات - دراثر مرور زمان و زلزله‌های متواتی و عدم تعمیرات
در ظرف دویست سال اخیر بقدرتی مسجد جامع ویران شده بود که بقول فرست الدوله
عالیها سافلها شده بود ولذا در سال ۱۳۱۵ که اداره باستانشناسی در فارس تأسیس
گردید و خواستند آنرا تعمیر کنند تشخیص دادند که قابل تعمیر نیست ولی در اثر تشویق
دونفر از مجتهدین معروف شیراز (۱) مردم مسلمان و با ایمان شیراز از سال ۱۳۱۸

۱- مرحوم آیت الله فقید حاج شیخ یوسف حدائق اعلی الله مقامه و آیت الله آقای
حاج سید عبدالحسین دستغیب امام کونی آن.

شروع بتعهیرات آن کردند و در نتیجه مسجد مزبور بصورت یک مسجدنوی درآمد و در آن دوشیستان جدید ساخته‌اند که با قسمت‌های اصلی مسجد هم آهنگی ندارد و هنوز آن تعهیرات ادامه دارد.

خدا‌بیخانه یادار المصحف

در وسط حیاط مسجد جامع عتبق اطاق مکعب شکلی است که کرسی آن قریب یکمتر از کف صحن مسجد بلندتر است و دور نادور آن را ایوانی بعرض دو متر فراگرفته است و بنامهای « خدا‌بیخانه » و « دارالمصحف » و « بیتالمصحف » و « خداخانه » نامیده می‌شود.

در چهارگوشه این بنا چهارستون مدور مناره مانند است و سقف ایوانهای شرقی و غربی آن هریک بوسیله چهار ستون وایوانهای شمالی و جنوبی آن هریک بوسیله دوستون سنگی پایدار است.

ابعاد عمارت مزبور با ایوانها عبارتند از ۱۲ در ۱۰ مترو ابعاد اطاق وسط ۸ در ۶ متر می‌باشد.

بنای این عمارت سنگی در سال ۷۵۲ هجری قمری بوسیله « شاه شیخ ابواسحاق - اینجو » پادشاه فارس صورت گرفته و گویا دوطبقه بوده است.

(از قرائن چنین استنباط می‌شود که پیش از ساختمان کنونی اطاقی بنام « دارالمصحف » در محل خدا‌بیخانه فعلی بوده است ولی شاه شیخ ابواسحاق آنرا بدین صورت درآورده است) - در کتاب « شدالازار » نوشته شده است که:

... در این مسجد (جامع عتبق) دارالمصافحی است که در آن قرآن‌های کاملی



کتیبه ملک قدیمی سسیار عالی در زیر طاق جنوبی

است و بعضی از آنها بخطوط صحابه پیغمبر (ص) و تابعین است و مخصوصاً قرآن هایی بخط امیر المؤمنین علی و حسین و علی ابن الحسين و جعفر (ع) وغیر ایشان میباشد. در آنجا مصحفی بخط امیر المؤمنین «عثمان» وجود داشته که بر آن اثر کمی ازخون وی بوده است و در ابیام انقلاب و آشوب ازدست رفته و از آن خبری نیست و این مسجد هیچگاه از اولیاء خدا خالی نیست و دعای در آن امید اجابت دارد.



خدایخانه در وسط مسجد جمعه

در کتاب «آثار عجم» نوشته شده است که:

«... در میان مسجد (یعنی مسجد جامع عتیق) نیز عمارتی است مربع (مکعب) که دو طبقه بوده در آن خطوط بسیار براحتی، استادان صاحب فن نقش کرده اند که مطرح انتظار خطاطان روزگار است - گویند در آنجا مصحف بسیار از خطوط صحابه و تابعین بوده است و قرآنی بخط مبارک حضرت امیر المؤمنین علی عليه السلام و دیگری

بخط حضرت امام حسن (ع) و دیگری بخط سید سجاد و دیگری بخط حضرت صادق (ع)
و دیگری بخط عثمان که بر آن اثرخون او بوده و آن مصاحد بواسطه فتن و آشوب
ازمنه از میان رفته و این فقیر مؤلف (یعنی فرصل الدوای) سه سال قبل بچشم خود
دیدم که جائی از مسجد بواسطه بارندگی زیاد فرود آمد، از روزنه چندین جلد فرآن
بطریق سی پاره بخط جلی، بعضی با طلای اشرفی نوشته شده بود فروریخت - همه
اوراقش پوسیده و خطوطش پوشیده .

(از سی پاره هایی که وقف مسجد جامع عتیق شیراز شده فعلادو جلد نزد آبیت الله آفای حاج-
ابن یوسف حدائق و دو جلد در کتابخانه ملی فارس و سه جلد در موزه پارس نگهداری میشود).
همانطوری که مسجد جامع از زلزله ها و گذشت زمان رو بپیرانی نهاده بود
خدایخانه نیزار خرابی و انهدام مصنون نمانده بود مخصوصاً کتبه مهم اطراف آن که
بخط ثلث ببروی سنگهای یکپارچه نگاشته شده بود و بین کلمات و خطوط مزبور
نقاری کرده و سپس با کاشیهای معرف آنرا پر کرده بودند باستثنای قسمتهای متفرقی از
آن بقیه ریخته و معلوم نبود که چیست؟

از سال ۱۳۱۵ شمسی اداره باستانشناسی فارس تصمیم گرفت که خداخانه را
که هم از لحاظ معماری و هم از نظر خطوط و سبک بنا بی نظیر است مرمت نماید و آنرا
 بصورت اولیه درآورد لذا دور آنرا حصاری کشیدند و هر چه سنگهای شکسته و
کتبه های مختلف در داخل و خارج خداخانه ریخته و پراکنده بود در یکی از شبستانهای
مسجد گرد آوردند و با حوصله بسیار و تحمل زحمات زیاد و دقت و افرشروع بخواندن
آنها نمودند ولی چون بسیاری از کلمات آن مفقود شده بود فاضل ارجمند آفای
محمد جعفر واجد که از شعرای معروف معاصر است با صرف اوقات زیاد و از روی قرینه
توانست باقی کلمات را پیدا کند و کاتب هنرمند مرحوم سید آقا بزرگ نسابه بهمان
سبک قدیم آنها را نوشته و دور تادور خداخانه نصب نمودند.

نمونه کتبیه مهم اطراف خدابغانه



چون کتبه مزبور از هر لحاظ اهمیت دارد در اینجا عین آنرا نقل میکنیم:

بسم الله الرحمن الرحيم الحمد لله الذي خلق الأرض والسموات في احسن البدائع-
واللطائف وفضل بنى نوع الانسان على كثير من خلقه بشرف العلوم والمعارف ثم بعث-
الانبياء والمرسلين برحمته الواسعة الكاملة والكافحة الظاهرة الشاملة وجعل في الأرض-
خلاف وفاض بمكانتهم على الخلائق انواع العوارف ووفق المقتدين بسناتهم لتأسيس-
المساجد وبيوت المصاحف واشرف المقتدين لسناتهم لاعلاء معالم الدين وايد المحتدين-
إلى سبلهم في احياء مراسم اليقين واسعد المطهعين لامرهم في اقامة القضية والاحكام-
وازاحة الشبهات والاوہام وسد الدليلين بطريقهم في تقبیح الكلام وتصحیح عقائد -
الانام الذي ختم النبوة والرسالة بالنبي العربي القرشی محمد المهاشی صلوات الله عليه وآله
واصحابه وبعد فان الله امر بتعظیم المساجد وعمارتها وقال في كتابه في بیوت اذن الله-
ان ترفع ويدرك فيها اسمه يسبح له فيها بالغدو والآصال وقد رفع هذا البيت المتطهر-
بتوفيق الملك المقتدر السلطان العادل القاهر جمال الدين والدنيا والملة ابو سحاق -
بن شرف الدين محمود شاه بلغه الله نهاية آماله وتحوله مايتناه بعميم افضاله وبیض-
غرة احواله بجسم نواله واحسن البه بدؤام عزه وجلاله ونقبه من حسنهات اعماله -
وجعله ذخیرة لیوم جزانه واعطاه مايریده ويتمناه وآناه اجر أجزيلا واولاده نواباً جميلاً-
ويجازيه بالمرحمة والقران ويكافيه بالغفو والاحسان ووفاه الجزاء الاوفي واعده -
الدرجات العلي واحسن اليه بالكرامة والحسنى وشرفه بالقرب والزلقى ويسره لليسرى -
وابده في الدنيا واسمه في الاولى واناله مايرضاه في الآخرى في حجة اثننتين وخمسين-
وبسبعينات الهلالية الموافق لسنة الجمالیه حامداً و مصلباً ٧٥٢

بطوريکه گفته شده کتبه مزبور بخط «یحيی الجمالی الصوفی» خوشنویس معروف
آن دوره است که قرآن وسی پاره هایی بخط او در موزه پارس موجود است.
بالآخره در ظرف ده سال باکوشش اداره باستانشناسی، خدا بخانه بصورت او لبه

وطرز آبرومندی تعمیر و مرمت شد و علاوه بر کتبه مزبور، دوازده کتبه دیگر از آیات قرآنی وغیره بهمان سبک خط بحی جمالی در اطراف خدابخانه (در ایوانها) بروی کاشی نگاشته شده و نصب گردیده است.

واین کتبه را که شامل تاریخ مرمت اخیر آنست در ایوان شمالی دارالصحف بالای در ورودی به خدابخانه نصب نمودند :

بسمه تعالیٰ - هنگام سلطنت اعلیٰ حضرت همایون محمد رضا شاه پهلوی
تعمیر و تجدید ساختمان بیت المصحف که بتوسط وزارت فرهنگ در سال ۱۳۱۵ آغاز گردیده بود، با هنرمندی استادان فن انجام و اتمام پذیرفت. تلفیق کننده، محمد جعفر- واحد، کاتب، میدآقا بزرگ نسابه، معمار، استاد عزیز صرافت، حجار، میرزا رحیم- صبیم، کاشیکار، سید هاشم. سنه ۱۳۲۶ شمسی = ۱۳۶۶ هجری. (۱)

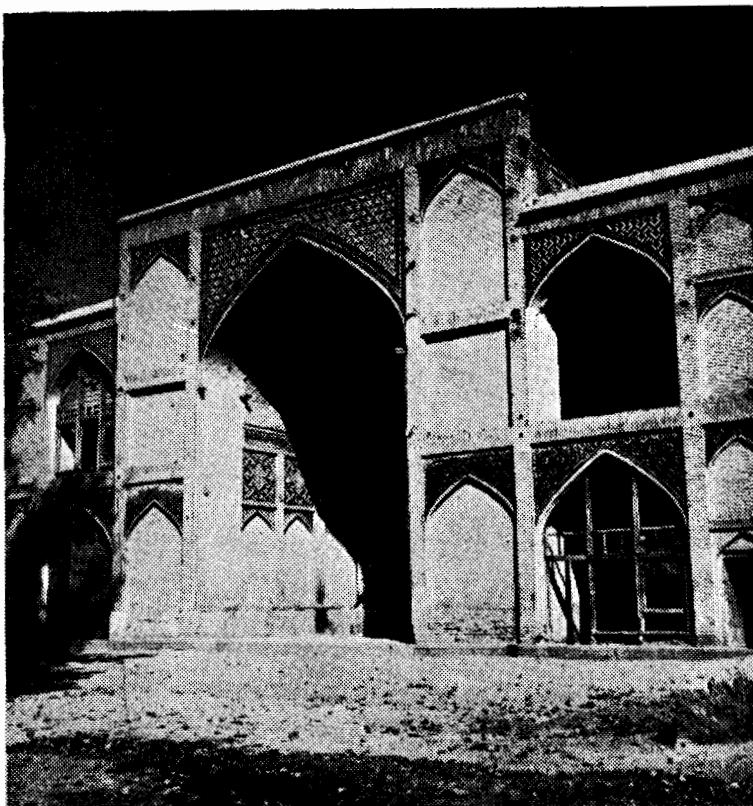
۲- مسجد نو

مسجد نو که آنرا (مسجد سعد اتابک) هم گویند، یکی از مساجد مهم شیراز میباشد - در کتاب فارسنامه ناصری، راجع باین مسجد نوشته شده است که :
... پادشاه زمان، اتابک سعد بن زنگی، در سال پانصد و نود واند ، آنرا ساخت - صحنش وسیع - عمارتش ربیع - در یک هفته، دوروز آب خیرات از میان آن میگذرد - در کنار جوبش درختان چنار تنومند رسته - چند بار تعمیر یافته - از جمله در سال نهصد و نود واند، خواجه سعد الدین شیرازی مشهور به (شاه نوازخان) وزیر دکن هندوستان، تعمیر بلکه تجدید عمارتش کرد - در سال هزار و صد و هشتاد واند،

۱- برای تفصیل بیشتر رجوع مود بکتاب «تاریخچه مسجد جامع عتیق شیراز» تألیف علی نقی بهروزی.

صادق خان برادر کریمخان زند، تجدید عمارتش کرد - در سال هزار و دویست و شصت و اند، از صدمه زلزله خراب گشت و حاجی میرزا علی اکبر قوام الملک شیرازی، از سال ۱۲۷۱ تا سال ۱۲۷۳ هجری قمری تجدید عمارتش کرد (...)

علاوه بر این تعمیرات، در سال ۱۳۵۰ هجری قمری نیز مرحوم حاجی محمد باقر تاجر بهبهانی، ب مباشرت مرحوم علی اصطبلاناتی، مشهور به (معین الشریعه) و متخلص به (فقیر) در آن تعمیراتی نمود که ماده تاریخ آن تعمیرات اکنون باقی است



طاقهای جنوی مسجد نو

و بعداً ذکر میشود - اداره باستانشناسی فارس هم در سالهای اخیر، تعمیراتی در آن نموده که هنوز ادامه دارد.

وضع فعلی مسجد - مسجد نو فعلا در کنار فلکه ایکه در خیابان احمدی و در مقابل حرم شاهچراغ واقع است، قرار دارد.

صحن مسجد خیلی وسیع است - بطول تقریبی ۱۷۰ و عرض ۹۰ متر میباشد و سطح صحن مسجد حوض مربع بزرگی است و اطراف جدولیکه میان مسجد واقع است



نمونه کاشیکاریهای مسجد نو

وسابقاً آب جاری از آن میگذشته، درختهای کهن چنار و افرای چندی روئیده است. ساختمانهای مسجد نو بشرح زیر میباشد:

سمت شمالی - در وسط این جبهه طاق بزرگی است که اخیراً از طرف اداره باستانشناسی فارس تعمیر شده است - در پیشانی این طاق مقداری کاشی معرق بسکار

رفته و دو طرف آن رواق باریکی است که جلو هر سمت آن ۱۲ طاق نمای آجری ساخته شده است - در پیشانی آن قسمتی که قدیمی است مقداری کاشی معرق دارد ولی قسمت دیگر که جدید است از کاشی کاری عاری میباشد - پشت این طاق یکی از درهای مسجد است - بیرون مسجد، در جلو این در، محوطه ایست که حريم مسجد بوده و سابقاً اطراف آن کاشی کاری بوده و هنوز مقداری از کاشیهای رنگین آن که مرکب است از ترنجها و آن کاشی کاری بوده و بتنه، بطرز زیبائی نقش شده، باقی است - بالای این محوطه کتبه ای بوده که اکنون بسیاری از آن ریخته، اما در وسط آن، نام (ناصرالدین شاه قاجار) دیده میشود و معلوم میگردد که این کاشی کاری در زمان سلطنت این پادشاه ، صورت گرفته است .

سمت شرقی - در این جبهه طاق وسیع و مرتفعی است که سقف و بدنه آن بوسیله کاشیهای معرق، که قسمتی از آن ریخته است، تزئین یافته و ازاره آن تا یکمتر با سنگ گندمک، پوشیده شده است - در کمرکش این طاق، کتبه ایست از آیات قرآنی، بخط ثلث که روی زمینه آبی، نوشته شده - طرفین این طاق چند حجره ساخته شده است - در کنار این طاق، در دیگر مسجد است که بفلکه جلو شاهچرا غ باز میشود و سردر آن جدید است و تزئیناتی ندارد - این شعر که نماینده آخرین تعمیرات مسجد است، در دو جز طرفین در، روی کاشی نوشته شده است :

از حاج معظم که مسمی است بیاقر	شد بارگه مسجد نو، مسجد نوساز
بنوشت فقیر از پسی تاریخ بدین در	شد بارگه مسجد نو، قبله شهر از

(۱۳۵۰)

سمت غربی - در وسط این جبهه، طاقی است مرتفع - در پیشانی و سقف آن مختصر کاشی کاری معرق دارد - در کمرکش داخل طاق، کتبه ایست از آیات قرآنی بخط ثلث و در پایان آن تاریخ ۱۲۷۵ قید شده است - طرفین طاق رواقی است باریک

که جلو آنها، طاق نماهای آجری زده شده - در زاویه جنوب غربی این سمت، یکی دیگر از درهای مسجد قرار دارد.

سمت جنوبی - در وسط این سمت، طاق بزرگ و وسیع و مرتفعی است که در پیشانی و در زیر طاق آن مقداری کاشی کاری معرف دارد و در کمر کش داخل طاق کتیبه ایست از آیات قرآنی بخط ثلث - طرفین این طاق بزرگ، دو طاق نسبتاً کوچکتر ساخته شده که بالای آندو، دو غرفه است و دو طرف آنها، رواق باریکی است



قصتی از کاشیکاری در مسجد نو

که جلو آنها طاقهای ضربی آجری زده شده و در پیشانی آنها مقداری کاشی کاری معرف دیده میشود - در این جبهه دودر است که طاق آنها نسبت ب طاقهای دیگر بلندتر میباشد -

یکی از این دور، بباغچه سابق باز میشده و دیگری بحیاط منجلاب میرود.
روی درجرز طرفین دریکه بباغچه میرود، این شعر عربی را روی کاشی با خط
ثلث بسیار عالی نوشته‌اند.

ناد عليا مظهر العجائب
تجده عوناً لـك فـي النوايب
كـل هـم و غـم سـينـجـلـي
بـولـايـتـك يا عـلـى يا عـلـى يا عـلـى
پشت طاق مرتفع وسط، دوشیستان مسجد واقع است - یکی شبستان بزرگ و
وسیعی است که تاریک و سقف آن کوتاه است و بوسیله ۲۶ ستون سنگی ساده (در ۶۴)
که قریب ۲/۵ متر ارتفاع دارد، نگهداری میشود - این شبستان و محراب آن ساده
است و کاشیکاری ندارد و گویا بعد از اتابکان ساخته شده است.

دیگری شبستانی است از دوره اتابکان که در مشرق شبستان اولی واقع است و
ستونها و طاقهای آن از سنگ و گچ ساخته شده است و در ورودی آن در دالانی است
که به حیاط منجلاب میروند.

پشت این جبهه و طرفین شبستان بزرگ مسجد، دو حیاط بوده است - یکی در
طرف غربی آن که آنرا (باغچه) مینامیده‌اند و اکنون در آن دیستانی ساخته شده است -
حیاط دیگری که در مشرق شبستان است، منجلاب مسجد است و فعلاً بهمان وضع
سابق باقی است. (۱)

(۱) **دانستان** - محل این مسجد در زمان سلطنت (سعد بن زنگی) که از پادشاهان
اتابکان فارس بوده قصر سلطنتی بوده است و بهمین جهت است که شیخ اجل سعدی
فرموده است:

تا نشنوی زمسجد آدینه بانگ صبح
بـا اـز در (سرـای اـتابـک) غـرـیـوـکـوس
پـادـشـاه رـا فـرزـنـدـی بـودـه است بـنـام (أـبـوـبـکـرـ) كـه وـلـيـعـهـدـ بـودـه وـاتـابـکـ اوـراـبـسـيـارـ
بـقـيهـ درـهـاـوـرـقـيـ صـفـحـهـ بـعـدـ

۳- مسجد مشیر

مسجد مشیر که در محله (سنگ سیاه) واقع است، یکی از مساجد خوب و تمیز شیراز است که ساختمان آن از سال ۱۲۶۵ شروع و قریب ده سال طول کشیده است. مرحوم حاج میرزا حسن فسائی در کتاب (فارسنامه ناصری) راجع باین مسجد نوشتند است که:

(...) از بنای‌های جناب جلال‌التمآب حاجی میرزا ابوالحسن‌خان مشیر‌الملک وزیر مملکت فارس است - از سال ۱۲۷۴ تا سال ۱۲۶۵ با تمام رسانید - بعد از مسجد

بقیه از پاورقی صفحه قبل دوست میداشته است - اتفاقاً روزی ولیعهد بیمار می‌شود - هرچه اطباء کوشش می‌کنند از معالجه او عاجز می‌گردند و روز بروز حالت بیمار بدتر می‌شود تا شبی که همه از او قطع امید کرده بودند اتابک ببالای پشت بام می‌رود و لباس پادشاهی را از خود دور می‌کند و بدرگاه ایزد متعال ازته دل مینالد و با کمال عجز و انکسار برخاک افتاده و از طبیب طبیبان شفای فرزندش را می‌خواهد و از صمیم قلب نذر می‌کند که اگر خداوند بزرگ فرزندش را شفا دهد او قصر سلطنتی خود را بمسجد و خانه خدا تبدیل کند. اتابک پس از مدت‌ها رازوتیاز پائین می‌آید و با طلاق خودش که در کنار اطاق بیمار بوده می‌رود و می‌خواهد ولی‌هنوز مدتی از خواب اونگذشته بود که یکی از گماشتنگان پشت درآمده اتابک را بیدار می‌کند و با او مژده میدهد که ولیعهد «عرق کرده است». بامدادان که اطباء و درباریان به‌قصد شرکت در تشییع جنازه ولیعهد وارد قصر می‌شوند با نهایت تعجب مشاهده می‌کنند که ولیعهد در رخت‌خواب سالم نشسته و غذا می‌خورد.

از فردا بدستور اتابک قصر تخلیه می‌شود و تبدیل به مسجد می‌گردد و چون مسجد جمعه که پیش از آن ساخته شده بود موسم به «جامع عتیق» بود این مسجد «جامع-جدید» یا «مسجد نو» نامیده می‌شد.



قسمتی از کاشیکاری نفیس مسجد مشیر

جامع و کیل، بر حسب استحکام و ترتیب و دریاچه (حوض) و ستونهای سنگی و شبستان و سنگ ازاره، مانندش مسجدی در شیراز نیست و علاوه بر عمارت مسجد، چندین حجره، فوچانی، در آن ساخته و مسکن طلاب دینیه قرار داده است - مرحوم حاجی - اسدالله خان شیرازی در تاریخ بنای این مسجد فرموده است:

در فارس ابوالحسن مشیرالملک است

در بحر سیادت و سعادت فلک است

تاریخ بنای مسجدش گفت خرد

آبادی مسجد از مشیرالملک است

(۱۲۶۵)

در طرف شمال مسجد (سمت رو به قبله) شبستان کوچکی است که دیوارها و سقف آن از کاشیهای رنگین پوشیده شده و سقف و دو زاویه شمالی آن بطرز جالبی، با کاشیهای زیبا مقرنس کاری شده است - در پیشانی این شبستان، طاقنمای مرتفعی است که آیات قرآنی، با خطوط درشت ثلث عالی، روی کاشی نوشته شده و تاریخ ۱۲۷۰ دارد - بر فراز این شبستان، دو گلدسته کاشیکاری شده، ساخته شده است - در پشت این شبستان، شبستان دیگری است که آنرا (مقصوره) گویند و متروکه است - سقف این شبستان بوسیله چهار ستون سنگی نگهداری میشود - و محرابی کاشیکاری دارد و در کنار آن گاوچاهی عمیق و بی نظیر حفر شده که مملو از آب است تا شبستان را در موقع تابستان خنک سازد.

در طرف مشرق (سمت پشت بافت) طاقنمایی رفیع دارد که در پیشانی آن کاشیکاری شده و در زیر طاق با کاشی مقرنس کاری شده است - بالای طاق کتیبه است از آیات قرآنی که با خط ثلث بر روی کاشی نوشته شده است - در پشت این طاقنمای دالان و در بزرگ مسجد است که در بازارچه ارمنی ها باز میشود.



کاشیکاری معرق در مسجد مشیر - در دو قسمت بالا و پائین اسمای پنج تن نوشته شده است

در طرف مغرب (سمت روپاافتتاب) طاف مرتفعی نظیر و فربینه طاف سمت مشرق، ساخته شده که پشت آن شبستان بزرگ مسجد بنادریده است - سقف این شبستان



یکی از گلستانهای مسجد مشیر که در اطراف آن مقرنس کاری و کاشیکارهای زیبائی بکار رفته است
بوسیله ده ستون سنگی که روی آنها خطوط مارپیچی حجاری شده نگهداری میشود و
محراب آن کاشیکاری است - در محراب، روی سنگ مرمری سوره توحید با خط
نسخ خوب نوشته شده و در زیر آن این عبارت را نوشته‌اند:
(حسب الفرمایش جناب مشیرالملک مملکت فارس - کتبه العبد الجانی علی) -
عسکر الارمنجانی (۱۲۸۹) - در زیر طاقنمای ورودی باین شبستان، شعر زیر را با خط

نستعلیق، روی کاشی نوشته شده است:

در فارس ابوالحسن مشیرالملک است

در بحر سیادت و سعادت فلک است

تاریخ بنای مسجدش گفت خرد

آبادی مسجد از مشیرالملک است

دروسط مسجد حوضی بطول ۲۵ و عرض ۱۰ متر ساخته شده که لبه آن تاکف حوض از سنگهای یکپارچه میباشد و سابقاً از آب جاری (آب خیرات) پر میشده است.
روی سنگهای ازاره آن حجاریهای زیبائی احداث شده است.

۴- مسجد نصیرالملک

دروسط شهر آنجائیکه به (گود عربان) موسوم است از خیابان لطفعلیخان زند،
خیابان کوتاهی احداث شده است که بمسجدی منتهی میشود که آنرا (مسجد -
نصیرالملک) نامند.

مرحوم میرزا ابوالقاسم خان ملقب به نصیرالملک از بزرگان و اعیان شیراز
بوده است که باتی این مسجد زیبا و مهم میباشد.

این مسجد امروزه زیباترین مساجد شیراز است و با اینکه وسعت زیادی ندارد
ولی از لحاظ معماری و مخصوصاً کاشیکاری و مقرنس کاری بی نظیر است. کاشیکاریها و
مقرنس کاریهای این مسجد شاهکار صنعت و هنر است. تمام بدنه و سقف شبستانها و
پیشانی طاقها و طاقنماها از کاشیهای زیبا پوشیده شده که روی آنها گل و بوته و خطوط
اسلامی نقش شده و یا آیات قرآنی و ادعیه و شعارهای اسلامی با خط ثلث عالی روی

آنها نوشته شده است.

طاقنمای رو بقبله آن که ضمناً یک شبستان کوچکی است تماماً از بدنه و سقف و مسدونها با کاشی های عالی تزئین گردیده و در سقف آن مقرنس کاری بینظیری از کاشی دارد و دور طاق هم کتیبه ای با خط ثلث عالی و قلم درشت نوشته اند.



محراب زیبای مسجد نصیرالملک

طاقنمای پشت بقبله هم نظیر طاقنمای رو بقبله است ولی عمقی ندارد و بالای

آن دو گلدهسته در طرفین طاقنما ساخته شده است.

در مشرق و مغرب صحن مسجد هریک هشت طاقنما دارد که در پیشانی آنها
کاشیکاری شده و کتیبه دارد.



نمونه کاشیکاری و مقرنس کاری مسجد نصیرالملک

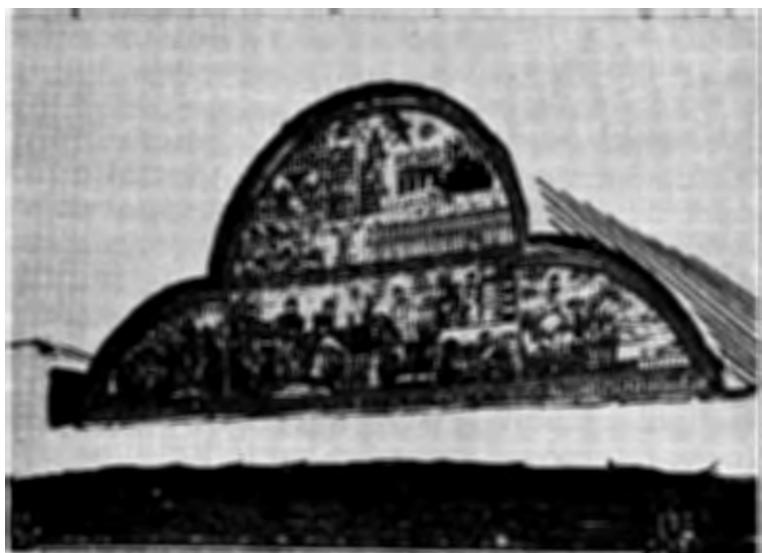
در مشرق و مغرب آن دوشیستان غربی آن مهم است. این شیستان دارای دوازده ستون سنگی یکپارچه با خط مارپیچی میباشد و در سقف و بدنه آن کاشیکاربهای ظریف و رنگین و عالی است مخصوصاً محراب آن از این لحاظ بینظیر و شاهکار صنعت و هنر است. در طرفین طاقنمای رو قبله، چند گوشواره ساخته شده است. سر درب مسجد و درب ورودی آنهم قابل توجه است - این کتیبه در دالان

مسجد بر روی کاشی نوشته شده است:
 که هستی را نمیبینم بقایی
 کند در حق استادان دعائی
 بنای مسجد در سنه ۱۲۹۳ و اتمام آن در سنه ۱۳۰۵ هجری - محمد حسن معمار
 محمد رضا کاشی پزشیر ازی)

خانه شادر و آن نصیرالملک هم که در کنار مسجد قرار دارد و از لحاظ کاشیکاری
 بسیار نفیس است بوسیله دفتر علیا حضرت شهبانوی ایران خریداری و به اداره کل
 فرهنگ و هنر تحویل گردید تا پس از تعمیرات لازم بصورت موزه‌ای درآید.

۸- حسینیه مشیر

در محله (سریاخ) نزدیک بخیابان «قا آنی» حسینیه‌ای واقع است که بانی آن



کاشیکاری زیبای حسینیه مشیر که در آن صحنه‌هایی از وقایع کربلا مجسم شده است



یکی از ستونهای بی نظیر تالار حسینیه مشیر

مرحوم میرزا ابوالحسن مشیرالملک شیرازی است و سابقاً وسعت زیادی داشته است ولی بتدریج خراب شده و در قسمتی از آن اطاقهای برای دبیرستان سلطانی ساخته‌اند و قسمتی از آنهم جزء منازل اطراف شده است.

فعلاً نالار وسیعی روبروی دارد که در داخل آن کتبه‌های بخط نستعلیق و نسخ بروی کاشی با کاغذنوشته‌اندوسف آن نقاشی بوده - در کهای آن قدیمی و ریزه کاریهای دارد. در جلو این نالار دوستون سنگی مرتفع نصب است که روی آنها گل و بته و در بال آن چهار نفر حجاری شده و این نوع ستون سنگی در شیراز و در نوع خود بی نظیر است. در پیشانی نالار، در بالا چند صحنه از وقایع کربلا و روز قیامت بروی کاشی با رنگهای مختلف مجسم شده است.

در زیر آن بروی دیوار اشعاری بفارسی بخط نستعلیق و دوازده امام بشعر عربی با خط نسخ بروی کاشی نوشته شده است. در مشرق حسینیه شبستانی است که مقداری کاشیکاری و خطوط دارد و در کهای آنهم قدیمی است.

۶- حسینیه قوام

این حسینیه که از مستحدثات خانواده قوام الملک است سابقاً رونقی داشته است - اما در سالهای اخیر روبروی نهاده بود از اینرو متولی موقوفه آن بتعمیر و مرمت آن اقدام کرد .

سر در حسینیه نوسازی شده و با کاشیهای مختلف مزین گشته است - در بالای در ورودی این کتبه بخط نستعلیق روی کاشی نوشته شده است:

و در عصر فرخنده سلطنت پر میمنت اعلیحضرت همایون محمد رضا پهلوی آریامهر شاهنشاه ایران انجام پذیرفت

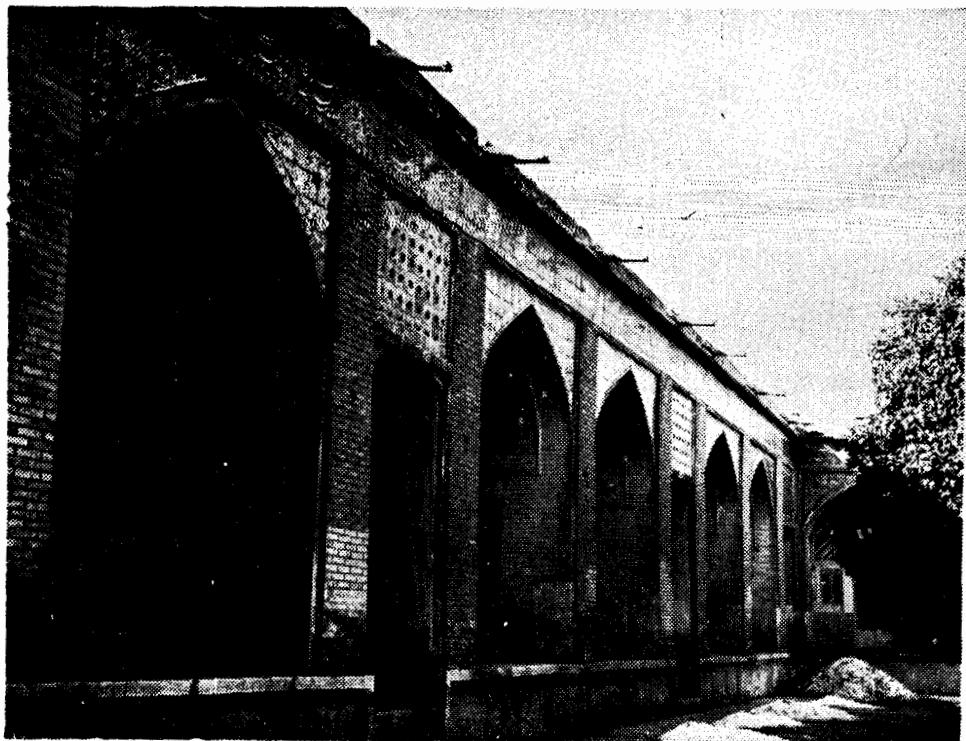
دالان باریک و دراز آن مقداری کاشیکاری معرف دارد در شمال حسینیه طاقنمایی
است که سقف و پیشانی و جرزهای آن کاشیکاری شده - داخل طاقنمای و بیرون آن ۷ مجلس
گل و بته و دوازپره با کاشیهای الوان و زیبا دارد.



سردر حسینیه قوام

در مشرق و مغرب حسینیه هر طرفی ۶ حجره است و چهار راهرو - دور تادور حسینیه،
زیر رخ با مسما اشعار مذهبی و مراثی با خط نستعلیق بر روی کاشی نوشته شده - لجه‌کی‌های
اطراف همه با کاشیهای که خطوط اسلوبی دارند مزین است .

در سمت جنوب حیاط، حوض بزرگی بالبه سنگی ساخته شده است. سمت جنوب تالاری است که جلو آن دوستون سنگی بلند ساده قرار دارد، از آرمهای آن کاشی است. در طاقچه‌های آن گچ بری و مقرنس کاری است. تalar دوطبقه دارد و در طبقه بالائی شاهنشین‌های ساخته‌اند و دور تادور تالار اشعار مرثیه نوشته و گچ بری کرده‌اند.



جبهه شرقی حسینیه قوام

درهای آن با ریزه کاریهای نجاری و شیشه‌های ریز بطور استادانه ساخته شده که شاهکار هنر است. طرفین تالار دو راهرو و دو اطاق و در بالا دو گوشواره دارد.

۷- مساجد و معابد دیگر

علاوه بر مساجد فوق، مساجد و معابد دیگری هم در شیراز وجود دارد که معروف‌ترین

آنها عبارتند از:

۱- مسجد آقا باباخان در محله درب شاهزاده

۲- مسجد قوام در محله بالاکفت

۳- مسجد آقا احمد در کنار خیابان لطفعلیخان زند

۴- مسجد سهراب بیگ در کنار خیابان لطفعلیخان زند

۵- مسجد سپهسالار در فلکه شهرداری

۶- مسجد گنج در محله اسحاق بیگ

۷- حسینیه کردها در محله سردزک

۸- مسجد حاج علی در محله گود عربان

۹- مسجد مولا در محله درب شاهزاده

۱۰- مسجد بغدادی در محله سردزک

۱۱- مسجد حاج غنی در محله درب شاهزاده

۱۲- آقا قاسم در محله سردزک

۱۳- حاج میرزا هادی در محله سرباغ

۱۴- علمدار در محله لب آب

۱۵- آتشی‌ها در محله لب آب

۱۶- سیاوشان در محله سنگ سیاه

۱۷- طباليان در کنار مسجد عتبق

۱۸- شکرالله خان در کنار خیابان ناصرخسرو

۱۹- حاج میرزا کریم در محله اسحاق بیگ

مساجد جدیداً البناء – در ظرف بیست سال اخیر در خیابانهای جدید الاحاداث و محلاتی که در خارج از شهر بوجود آمده مساجد و معابد چندی ساخته شده که کم و بیش قابل توجه‌اند – معروفترین آنها عبارتند از:

- ۱- مسجد خیرات در خیابان خیام
- ۲- امام حسین در خیابان باغشاه
- ۳- عظیمی در خیابان مشیر
- ۴- ایرانی در خیابان شوریده
- ۵- ولی عصر در خیابان داریوش
- ۶- کشتکاران در خیابان فخر آباد
- ۷- صاحب‌الزمان در بلوار محمد رضا شاه پهلوی
- ۸- دارالتبليغ تشیع در خیابان سعدی
- ۹- بیت العباس در خیابان احمدی
- ۱۰- مسجد امتیاز در خیابان مشیر

۸- خانقاہ احمدی

مرحوم آقا میرزا احمد ملقب به «وحید الاولیاء» عارف مشهور و پیشوای دراویش سلسلة ذهبي در مهرماه ۱۳۳۴ شمسی در منزل شخصی که در محله سرباغ بود بر حیث ایزدی پیوست و در همانجا مدفون گشت – بعد از آن چهارده خانه اطراف آنرا خریداری و به آن ملحق ساخته و آنرا بشکل یک خانقاہ وسیع و باشکوهی در آورده‌اند. این خانقاہ دارای تالار وسیع و بلندی است که گچ بریها و کاشیکاری‌های زیبائی دارد که آنرا نمازخانه نامند. در وسط تالار قبر مرحوم وحید الاولیاء قدس سره قرار

دارد و سنگ مرمری عالی روی آن انداخته اند که از لحاظ خط و حجاری گل و بته شاهکار صنعت و هنر حجاری است - در شاهنشین همین تالار قبر مرحوم حاج حب حیدر، جانشین مرحوم آقا میرزا احمد واقع است.

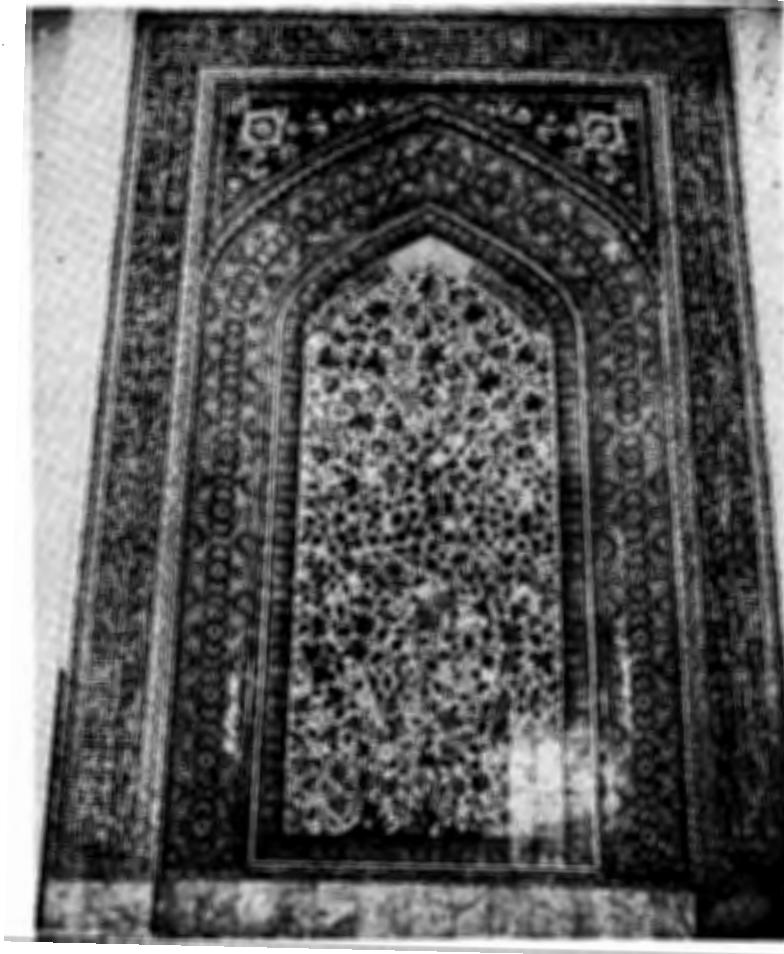
در اطراف دیوار تالار وسطی وهم چنین شاهنشینی که قبر مرحوم حاج حب حیدر



تالار نیارخانه خانقاه احمدی - سنگ مزار مرحوم وحید الاولیاء در وسط دیده میشود

در آن است کاشیکاریهای بسیار زیبا و عالی نصب شده و مخصوصاً خطوط و ثلث و نسخ

و نستعلیق، که روی کاشی و یافلز نوشته شده و باروی دیوار گچ بری گردیده و همچنین کاشی‌هایی که خطوط اسلبی و گلوبته برجسته روی آنها نقش شده است بسیار زیبا و شاهکار صنعت و هنر است و از میان آنها کتیبه‌ای که با خط نستعلیق نوشته شده و روی



کاشیکاری و خطوط زیبای معраб خانقاہ احمدی

آنرا آب طلا داده و اطراف آنرا میناکاری کرده‌اند از همه مهمتر است. علاوه بر این تالار، سردر مرتفعی برای آن ساخته شده که در کنار آن «درمانگاه» ساخته‌اند و همه روزه به میار آن رامجانی معاينه و باگرفتن مختصر و جهی به آنها دوام پیده‌ند.

در سمت غربی حیاط خانقاہ، اخیراً کتابخانه مجللی ساخته شده که علاوه بر جایگاه کتب و اطاق دفتر وغیره سالن باشکوهی نیز دارد.

اطراف این سالن درها و دریچه‌ها و در کهای قدیمی با شیشه‌های الوان بسیار زیبا نصب شده که شاهکار هنر و صنعت است.

قرار است در قسمت دیگر خانقاہ موزه‌ای نیز ساخته گردد.

۹- معابد اقلیت‌های مذهبی

در شیراز مسیحیان و زردهشتی‌ها و یهودیها هم معابدی دارند که مهمترین آنها همارتند از :

۱- کلیسا ارامنه - این کلیسا در محله سریاغ واقع شده و در سال ۱۶۶۲ میلادی در زمان سلطنت شاه عباس دوم ساخته شده است و از نظر سبک بنا و تزئینات طاقچه و رفها و گچ بریها از نمونه‌های ساختمان دوره صفویه است. دیوارها و پله‌ها و کف ایوانها آجری است.

نمای خانه کلیسا دارای سه در ورودی و خروجی است - انتهای شرقی نمای خانه که محراب اصلی است یک شاهنشین و در طرفین آن نیز قرینه شاهنشین شرقی دو شاهنشین دیگر تعبیه شده که مجموعاً بصورت صلیب درآمده است.

سقف کلیسا از چوب است و روی آن بارنگ و روغن نقاشی‌های زیبائی بسبک دوره صفویه دارد و هنوز زیبائی خود را حفظ کرده است.

در زیر سقف یک ردیف «رف» تعبیه شده که بصورت طاقچه‌هایی درآمده . در این طاقچه‌ها گچ بریها و مقرنس‌های ساده‌ای دیده می‌شود. در ازاره کلیسا سنگهای سرخ فام حجاری شده، نصب گردیده .

درهای کلیسا قدیمی است - در این کلیسا سنگ قبرهای شخصیت‌های مسیحی مدفون در کلیسا دیده میشود .

تعدادی تابلوهای نقاشی در محراب کلیسا وجود دارد که از همه زیباتر تابلوی است که حضرت مسیح را در میان حواریون نشان میدهد و در شاهنشین شرقی نصب است.

۲-کلیسای شمعون غیور - این کلیسا که در خیابان خیام واقع است تالار وسیع زیبائی دارد که سقف بلند آن بی نظیر است. در چهار گوشه‌های الوان که یکی از صنایع ظریفه ایران است تزئین یافته و با اینکه این ساختمان قدیمی نیست ولی از لحاظ معماری و مخصوصاً پنجره‌های الوان آن قابل ملاحظه است.

۳-آدریان (عبادتگاه زردهشتیان)- در کنار خیابان کربیم خان زند با غی بود که آنرا «باغ گبری» مینامیدند و آن با غی بود که برای اقامه زردهشتیان مهاجر وقف شده بود. در سالهای اخیر در قسمتی از آن «دبیرستان رضا شاه کبیر» و در قسمتی از آن «سینما آریانا» و در جبهه خیابان زند هم چندین مغازه ساخته شد.

در سال ۱۳۴۳ شمسی در وسط زمین باقیمانده باغ مزبور عمارت یک طبقه‌ای ساخته شده و نام آنرا «آدریان» نهاده‌اند.

کلمه «آدریان» که بمعنی «آتشگاه» است از ریشه «آذر» گرفته شده است. این عمارت در شمال، ایوانی دارد و چون وارد شوند محوطه کوچکی است که در میان آن مجمری «آتش‌دانی» قرار داده شده که همیشه آتش دارد و در بالای آن مجسمه‌ای از «شت زردهشت» در دیوار نصب است و طرفین آن دونقهش «فروهر» قرار دارد که در زیر آنها نوشته‌اند «اندیشه نیک - رفتار نیک - کردار نیک»

در این محوطه لوحه‌ایست با عکس زنی که این عبارت بروی آن نوشته شده است «اهرامزا» - این پرستشگاه از دهش را درمد بلند منش دکتر اسفندیار یگانگی به نام یگانه مادرشان شادروان بانوم روازید رستم یگانگی به سرپرستی دینیار جهانیان

بنیادگر دید - ۱۳۴۳ خورشیدی *

در صمت غربی این پرسنل‌گاه ساختمانی بتازگی ساخته شده که در پیشانی آن لوحه‌ای از کاشی است که بالای آن نقش فروهر است و در بالا و دو طرف آن سه کلمه: «هوخت - هومت - هورشت» نوشته شده و در زیر آن این عبارت نوشته شده است: این تالار و آبدارخانه از دهش را دمدم نیکوکار آفای اردشیر بیزدانی پارسی ساخته شد و برای استفاده همکیشان به انجمن زردشتیان شیراز و اگذار گردید - پاداش نیک ایشان از خداوند بزرگ خواستار است. سال ۱۳۴۸ خورشیدی - انجمن زردشتیان شیراز.

۳. **کنیسه‌های کلیمیان** در شیراز چند کنیسه که عبادتگاه بیهودیه است وجود دارد که یکی از آنها در کنار خیابان لطفعلی‌خان زند واقع است ولی از لحاظ معماری و هنری هیچ‌کدام اهمیتی ندارند.

قسمت چهارم

مدارس قدیمه

شیراز که به «دارالعلم» معروف است از قدیم‌الایام دارای مدارس بسیاری بوده است که هریک از آنها موقوفاتی داشته که عوائد آنها صرف کمک بطلاب و روشنائی مدرسه و سایر مخارج آنها میشده است.

در این مدارس علمای بزرگ و مجتهدین دانشمند بتدريس اشتغال داشته و طلاب بسیاری در آنها اقامت داشته و به تحصیل و کسب دانش و معرفت میپرداخته‌اند.

متأسفانه بتدربیج از عده آنها کاسته شده، موقوفات آنها غصب گردیده و بسیاری از آنها یا ویران گردیده و یا متروک مانده است بطوریکه امروزه طلاب علوم قدیمه بسیار اندک میباشند.

معروفترین مدارس قدیمه شیراز که هنوز باقی میباشند عبارتند از:

۱- مدرسه خان

مدرسه خان در محله «اسحاق بیک» شیراز است و از مدارس بزرگ و معروف شیراز میباشد. این مدرسه را «اللهوردی خان افشار» بنانهاد و پسرش «امامقلی خان» آنرا در سال ۱۰۲۶ ه.ق. با تمام رسانید.



کاشیکاری سردر ورودی مدرسه خان از داخل مدرسه

گویند در ابتدای کصد حجره در دو طبقه برای طلاب داشته است ولی فعلا در حدود ۷۰ حجره بیشتر ندارد و چهار طرف آنرا چهار باغ بزرگ برای تفریح طلاب احداث کرده بودند.

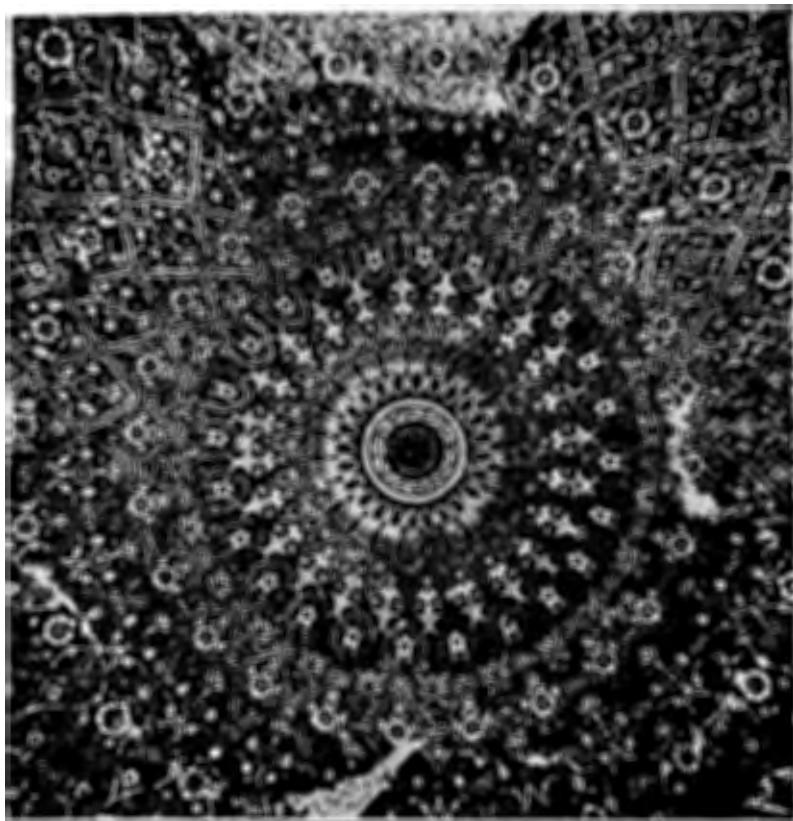
صحن مدرسه بطول ۵۱ و عرض ۴۵ متر است. سر درب ورودی مدرسه بسیار بلند و عالی است و با کاشی‌های اسلیمی و معرف تزئین یافته و در طاقچه‌های آن روی کاشی‌ها گل و بتنه نقش کرده‌اند و بکی از شاهکارهای معماری و کاشیکاری و مقرنس کاری



نمونه کاشیکاری و خط سقف دلان مدرسه خان

است و در سقف طاق، مقرنس کاری زیبائی باکاشی دارد - بالای سردر، کتیبه‌ای بخط ثلث عالی با قلم درشت دارد - بالای در ورودی نیز کتیبه‌ایست بخط ثلث تزئینی و قلم درشت که در زمان سلطنت ناصر الدین شاه هنگام تعمیر آن نوشته شده است. در طرفین جبهه غربی مدرسه دو گلدسته وجود داشته که بقدرتی بلند بوده که بر ارگ

کریمخانی مسلط بوده است و از اینرو آنرا خراب کرده‌اند.
دالان مدرسه بشکل هشتی ساخته شده و سقف آن با کاشی‌های معرف عالی مانند
کاشیکاری مسجد شیخ لطف‌الله در اصفهان پوشیده شده است – دور تادور دالان، در
زیر سقف، این آباد قرآنی را با خط ثلث عالی بر روی کاشی کتیبه شده است:



کاشیکاری نفیس سقف دالان مدرسه خان

قالَ اللَّهُ تَبارَكَ وَتَعَالَى وَعْلَمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ – فَقَالَ –
إِنِّي بِاسْمَاءِ هُؤُلَاءِ أَنْكُنْتُمْ صَادِقِينَ – قَالُوا سَبَحْنَكَ لَا عِلْمَ لَنَا إِلَّا مَا عَلِمْتَنَا أَنْكَ –
أَنْتَ الْعَلِيمُ الْحَكِيمُ – قَالَ بِآدَمَ أَنْبَثْتُمْ بِاسْمَائِهِمْ فَلَمَّا أَنْبَثْتُمْ بِاسْمَائِهِمْ قَالَ الْمَاقْلُ –
لَكُمْ أَنْتُمْ أَعْلَمُ غَيْبَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَاعْلَمُ مَا تَبِدُونَ وَمَا كُنْتُمْ تَكْنُونُ وَأَذْقَلْنَا –

للملاوکة اسجد والآدم فسجدوا الا ابليس ابی واستکبر وکان من الكافرين. وقلنا يا آدم -
اسکن انت وزوجك الجنة وکلامنها رغداً حيث شئتما ولا تقربا هذه الشجرة فتکونا -
من الظالمين - فازلها الشيطان عنها فاخرجهمما مما کانا فيه وقلنا اهبطوا بعضکم لبعض
عدو ولکم في الأرض مستقر ومتاع الى حين فتلقى آدم من ربہ کلامات فتاب عليه انه -
هو التواب السرحيم، صدق الله العلي العظيم - البانی عبده صیرفی. تاريخ این کتبیه
سال ١٠٢٤ هـ میباشد.



قسمی از کاتیکاری و مقرنس کاری سردر مدرسه خان

بالای دالان، نالاری وسیع است که صدر المتألهین (ملاصدا حکیم معروف -
شیرازی) در آن تدربیس مبکرده است. وقرار است که پس از تعمیر در آنجا کتابخانه‌ای

ایجادگردد و مدرس اورا احیاء نمایند.

داخل مدرسه در پیشانی حجره‌ها کاشیکاری مفصلی شده است و سرتاسر دیوارهای اطراف با خطوط ثلث و نسخ کتبیه‌های داشته است که غالباً ریخته است. در چهار سمت حیاط چهار طاقنمای بلند دارد که همه با کاشی‌های معرق و اسلیمی و کتبیه‌ها مزین بوده است. ولی اکنون فقط سر در غربی آن (سر درور و بدصحن) در اثر ترمیم و تعمیر اخیر سالم است. این طاقنما هم با کاشی‌های معرق و اسلیمی عالی تزئین یافته و کتبیه‌های بخط ثلث بسیار خوب بر روی کاشی نگاشته‌اند که شاهکار است. در وسط همین طاقنما صفحه‌ایست که با گل و بته و پرنده‌گان بر روی زمینه سفید کاشی آراسته شده و در وسط آن در ترنجی نوشته شده است:

«قال الله تبارک و تعالى شأنه. ان المتقين في جنات وعيون. سنة ١٢٤٩. حرمه»

ابن حبیب الله محمد حسین الأتشی،

در حیاط مدرسه چهار با چهار است و در وسط حوضی هشت ضلعی ساخته شده است.

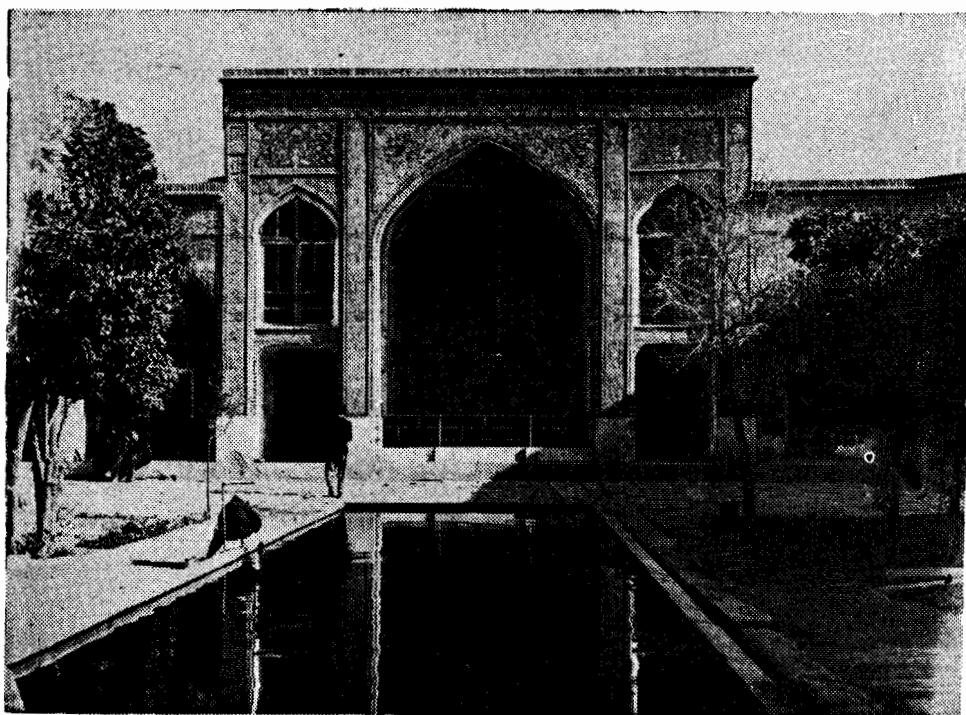
این مدرسه در اثر زلزله‌ها چندین مرتبه منهدم شده و باز تعمیر و مرمت شده است. آخرین تعمیرات آن در سال ۱۳۳۶ شمسی توسط اداره کل باستان‌شناسی آغاز شده که هنوز ادامه دارد.

۳. مدرسه آقاباباخان

مدرسه (آقاباباخان) که آنرا مدرسه «صردار» هم نامند از مدارس قدیمه شیراز است و در پشت مسجد جامع وکیل واقع است.

مرحوم فرستاده دولت هر کتاب آثار عجم نوشته است که (بنای این مدرسه

از کریمخان زند است که شالوده آنرا نهاد و به اتمامش موفق نشد - پس مرسوم حاجی محمد حسین خان صدر اصفهانی شروع با تمام آن نمود با توفيق نیافت - آنگاه مرحوم آقاباباخان مازندرانی فراشبashi مرحوم فرمانفرما (حسین علی میرزا) در سال یکهزار و دویست و چهل و ان، مدرسه را تمام فرموده و جدرا نش را بکاشبهای السوان زینت نموده، بعضی املاک را بر آن وقف کرد - مدرسه بارونقی است - دورتا بدور



طاقمنای زیبای شمالی مدرسه آقاباباخان

بیست و دو حجره داردوچهار گوشواره و یک ارسی فوقانی بر سر در آن ساخته اند - حوضی طولانی در وسطش قرار دارد.

وضع کنونی مدرسه چنین است: حفظ درب کوتاه آن بک هشتی است بدون کاشیکاری - بالای دلان بک ارسی است که در پیشانی و چرخهای آن کاشیکاری شده و

آیات قرآنی در زیر رخ بام و کمر کش ولبه آن کتیبه شده است.

طرفین ارسی دو گوشواره است که بالای آنها دو مجلس کاشیکاری زیبائی است -
وسط آن یک گلدان پر گل است و دو طاووس طرفین گلدان نقش شده است .

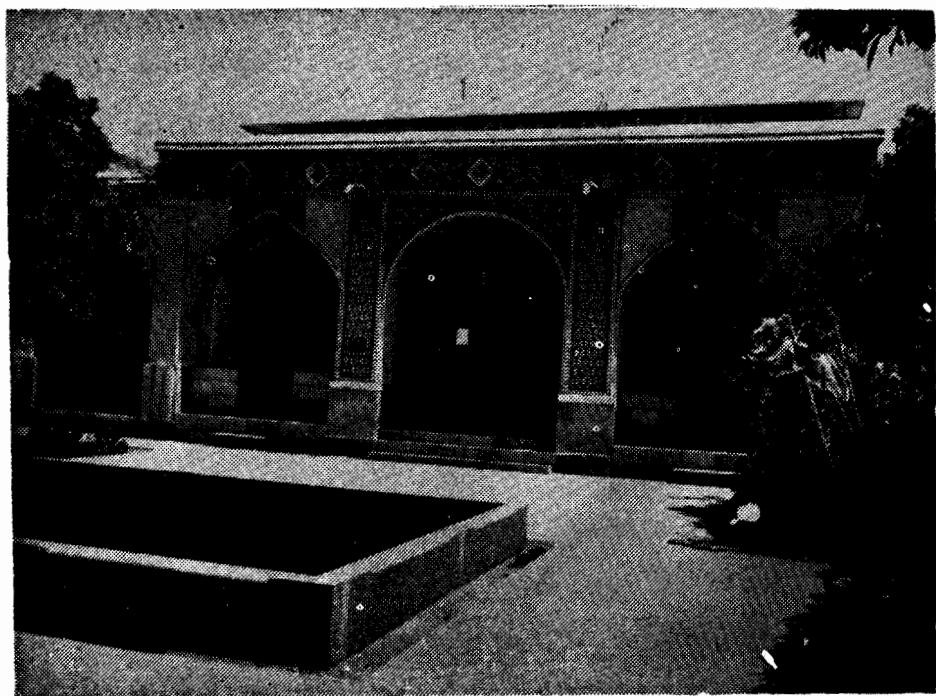
در حیاط آن که بطول ۳۲ و عرض ۲۵ متر است یک حوض بزرگ بالبه سنگی و
چهار باعچه است. در سمت شمال، بقایه هشتی دالان وارسی آن یک طاقنمای بلند و
عمیق است که بمنزله شبستان آن محسوب میشود و در پیشانی و چرزاها ولبه داخلی
آن کاشیکاری شده و آیات قرآنی در زیر رخ بام و کمر کش آن و لبه داخلی طاق کتیبه
شده است طرفین طاقنمای دو گوشواره است و بالای آن دو همان دو مجلس گلدان و طاووسها
نکرار شده است.

دور تادور حیاط ۲۲ اطاق است وازاره آنها سنگ ساده و در پیشانی و چرزاها و
لچکی های آنها کاشیکاری شده و آیات قرآنی را با خط ثلث کتیبه کرده اند .
در انتهای کتیبه شبستان سال ۱۴۴۵ و در پایان کتبه حیاط ۱۴۴۷ نوشته شده است.
در سال ۱۳۷۵ ه.ق از طرف اداره باستانشناسی فارس نعمیرانی در آن صورت
گرفته است .

۳- مدرسه منصوریه

مدرسه منصوریه در محله لب آب واقع است که در سال ۸۸۳ ه.ق از طرف
(امیر صدر الدین دشتکی شیرازی) ساخته شده است و بنام فرزند خود (امیر غیاث الدین -
منصور) «منصوریه» اش نامید - هم اکنون قبر امیر غیاث الدین و قبر حاجی میرزا حسن -
طبیب فسائی و دونفر دیگر از خاندان آنها در کنار شبستانیکه در پهلوی دالان آن است
قرار دارد. مدرسه منصوریه دو حیاط دارد - اولی که در اطراف آن حجره های طلاب قرار

دارد و دوشستان کوچک و مختصری کاشیکاری دارد - حیاط دیگر که آنرا « با غجه » مینامند و سابقاً از چاه آبیکه در آن است کشت وزرع میشده ، اکنون در آن از طرف اداره اوقاف ساختمانی شده و قرار است کتابخانه و سالنی برای وعظ و خطابه در آنجا تشکیل شود .



نمای عمارت شعالي مدرسه منصوريه

۴. مدارس قدیمه دیگر

علاوه بر مدارس فوق مدارس دیگری هم در شیراز وجود دارد که سابقاً محل طلاب و مدرسین بوده ولی اکنون متروک میباشند و رو بویرانی میروند و مهمترین آنها عبارتند از:

- | | |
|-----------------|---|
| ۱- مدرسه حکیم | در پشت بقعه سید میر محمد |
| ۲- مدرسه مقیمیه | در پشت مسجد جامع عتیق |
| ۳- مدرسه هاشمیه | در محله بالاکفت |
| ۴- مدرسه قوام | در محله درب شیخ (که همان حسینیه قوام است) |

قسمت پنجم

گورستانهای شیراز

در شیراز سابقاً گورستانهای وسیع و مهمی وجود داشته است که در آنها دانشمندان و عرفای بسیاری مدفون بوده‌اند.
معین‌الدین ابوالقاسم چندی شیرازی در کتاب «شدالازار» که در سال ۷۹۱ نائلیف

کرده، گورستانهای مهم شیراز را بدینسان شرح میدهد:

- ۱- قبرستان شیخ کبیر
- ۲- قبرستان باهله
- ۳- قبرستان دارالسلم
- ۴- قبرستان ام کلثوم و شیرویه
- ۵- قبرستان باغ نو
- ۶- قبرستان جامع هنیق

۷- قبرستان مصلی

در این قبرستانها که هریک وسعت زیادی داشته طبق مندرجات «شده‌ازار» و شیرازنامه زرکوب، عرفاء و بزرگان، دانشمندان و مجتهدین بسیاری مدفن بوده‌اندو از همه مهمتر «دارالسلم» و «قبرستان شیخ‌کبیر» یا «شیخ خفیف» بوده است چنان‌که شیخ اجل سعدی هم ضمن داستانی فرموده است:

عقبت پیک جان ستان بر سید تا گرفتار الامان

جان بختش به پیش لب دیدم روز عمرش به تنگ شب دیدم

بارگسی گفتشم بخفیه لطیف که به «سلمه‌ت» بریم یابه «خفیف»

هم اکنون از این هفت قبرستان بزرگ جز «دارالسلم» بقیه از بین رفته‌اند.

از قبرستان شیخ‌کبیر یا شیخ «خفیف» که حوالی دبیرستان شاهپور و بازار و کیل بوده جز مختص‌صری که آرامگاه شیخ‌کبیر در آن است چیزی باقی نمانده است.

از قبرستان باهله که در محله «سریاغ» بوده جز سنگی که منسوب به «سیبویه»

دانشمند نحوی است اثری نیست.

محل قبرستان ام‌کلثوم و شیرویه بدرستی معلوم نیست. گویا در محل دروازه کازرون بوده که اکنون بقیه «سید تاج‌الدین غریب» از آن باقی است.

قبرستان با غنو در مشرق شیراز بوده است که از آن آرامگاه شیخ روزبهان و شیخ ابوذر عه باقیمانده است.

قبرستان جامع عتیق در اطراف مسجد جامع عتیق شیراز بوده که بقعد شاه‌چرا غ و سید میر محمد در آن بوده است.

قبرستان مصلی از کنار پل دروازه اصفهان نا دامنه کوه چهل مقام امتداد داشته است و بقیه شاه میرعلی‌ابن‌حمزه و آرامگاه حافظ و چهل تنان و هفت تنان از آن باقیمانده است. علاوه بر این قبرستان‌های مهم، در بسیاری از نقاط شیراز (در حوالی

مساجد و یامزار امامزادگان) نیز قبرستانهای کوچکی بوده است مانند گورستانهای اطراف شاهچراغ و سید علاءالدین حسین و سید میرمحمد و شاه میرعلی ابن حمزه و امامزاده ابراهیم.

در اثر مرور زمان غالب این قبرستانها از بین رفته و آثار قبور بزرگان محو گردیده و در چند سال اخیر هم بسیاری از گورستانهای داخل شهر بصورت دبستان درآمده است بطوریکه اکنون تنها گورستان مهم شهر «دارالسلام» است که در کنار شهر (در جنوب) واقع و متروکه است و گورستان «دارالرحمه» که بتازگی احداث شده و در جنوب شرقی شیزار است مخصوص دفن اموات میباشد.

۱- گورستان دارالسلام

گورستان دارالسلام قدیمترین گورستان شیزار است. بعضی از اشخاص ادعا کرده‌اند که سنگ قبرهایی در آن دیده‌اند که تاریخ اوائل اسلام داشته است: در این گورستان قبور اشخاص بزرگی بوده که آنچه اکنون باقی است بدین قرار است:

- ۱- قبراتابک - در شمال گورستان دارالسلام سنگ بزرگ سفیدی است (از سنک معروف به اتابکی) که چهار قبه درزاویه‌های بالائی آن وجود داشته ولی شکسته است و اثر کتیبه‌ای بخط کوفی که در اثر مرور زمان محو گردیده بر بدن آن دیده میشود - چنین سنگی با داشتن چهار قبه و سالم در وسط گورستان (نزدیک قبر شیخ مفید) نیز دیده میشود - ایندو قبر معروف‌اند به «قبر اتابک» و از قرائن چنین استنباط میشود که باید متعلق به شخصیت بر جسته‌ای باشد ولی معلوم نیست که قبور کدام یک از اتابکان است.
- ۲- آرامگاه شاه داعی‌الله و پسرش که در قسمت اول ذکر شد.

۳- قبر «شیخ سلم» است که قبرستان بنام اوست.

مرحوم فرصت الدوله در کتاب «آثار عجم» راجع باونوشه است:

«شیخ سلم (بنفتح اول و مکون ثانی) بن عبدالله صوفی از اکابر متقدیمین است واز مشاهیر مشایخ در شیراز، گروهی معتقد وی بوده‌اند و بر شیخ کبیر در زمان، تقدم دارد. مزارش در بقعه کوچکی است بیرون دروازه شاه داعی، اول قبرستان دارالسلم وابن گورستان بسیار قدیمی است.»

بقعه شیخ سلم تا چند سال پیش باقی بود ولی در اثر امتداد خیابان «جنت» منهدم گردید و بعد روی سکوئی که بوسیله نرده‌آهنی محصور بود سنگی قرار داشت که روی آن نوشته شده بود.

کل من علیها فان و بقی و جه ربک ذوالجلال والاکرام. هذه المرقد الشريف
و شیخ سلم ۱۰۵۰ - در سال ۱۳۵۳ در اثر توسعه خیابان جنت آن سکو قبر شیخ سلم
بکلی از بین رفت

۴- قبر محمود دهدار. در مشرق دارالسلم قرار دارد که روی سنگ مزارش که

اکنون باقی است نوشته شده است:

هذا قبر دهدار فى سنة ۹۹۷ - لا اله الا الله.

فرصت الدوله در آثار عجم نوشته است که محمود دهدار کنیتش ابو محمد و تخلصش «عيانی» در علومات غریبه از جفو و اعداد مسلط بوده رساله‌ها در این مطالب نوشته، از جمله منظومه‌ایست مسمی به «سجنجل».

۵- «شعر النبی» - در جنوب گورستان سکوئی است که گویند قبر شیخ ابو سائب -

بن اسحاق شامي مشهور به «آثار رسول الله» است و او از اولیاء مقرب است.

فرصت الدوله نوشته است که پدرش مردی تاجر بود. اموال بسیاری داشت هاچند مو از فرق مبارک ناج انبیاء یعنی محمد مصطفی (ص) - چون وفاتش رسید و

در گذشت دو پسرداشت یکی ابوسائب که آن موها را برداشت و دیگر اموال را ببرادر داد - چون وقت موت ش فرا رسید و صیت نمود که آن مویها را در چشم من بنهید و دفن کنید واز اینرو اینجا را «شعر النبی» یعنی موی پیغمبر نامیده‌اند وفاتش در اوائل سلطنت امیر عضدالدوله دیلمی و در سننه سیصد و چهل و شش هجری بود.

روی سنگ مزارش چنین نوشته شده است: اللهم صل علی محمد وآل محمد -
بسم الله الرحمن الرحيم - الحمد لله و صلی الله علی محمد وآل الطاهرين.

مخفی نماناد که مولانا الشیخ ابوالسائل من عبادانه الصالحین در این قبر مدفون است که در چشم راست او موئی است از موئی‌های بدن حضرت رسول خدا محمد - مصطفیٰ صلی الله علیه وآلہ - در زمان عضدالدوله سننه ۳۴۶ برحمت خدا رفته است.
۶- قبر مشیر - در جنوب قبرستان دارالسلام قبر میرزا محمد علی مشیرالملک که از وزرای فارس در اوائل قاجاریه بسوده است میباشد که روی آن عمارتی دوطبقه ساخته‌اند که به «چارتاقی مشیر» معروف است .

۷- صفحه تربت - در جنوب قبرستان دارالسلم سکوی وسیعی است که آنرا «صفه تربت» نامند و گویند شخص نیکوکاری چندین بار از تربت کربلا و نجف آورده و در آنجا ریخته است تا کسانی که در آنجا مدفون میشوند از برکت آن خاک پاک آمرزیده شوند.

۸- آرامگاه نایب‌الصدر - در جنوب دارالسلم و در کنار «صفه تربت» آرامگاه حاج میرزا زین‌العابدین ملقب به «رحمت‌علیشاه» و مدعوه به «نایب‌الصدر» است که بتازگی بر روی آن اطاقی ساخته‌اند و کتبه‌ای در آن بر روی کاشی نوشته است که خلاصه آن چنین است :

آرامگاه حاج میرزا زین‌العابدین، رحمت‌علیشاه و مدعوه به نایب‌الصدر فرزند مرحوم حاج معصوم علی که در سال ۱۲۷۸ق. وفات یافته است.

این آرامگاه بدستور حاج سلطانعلی تابنده گنابادی در سال ۱۳۹۰ هجری قمری
ساخته شده

روی قبر سنگ مرمر عالی قرار دارد که اشعاری با خط ثلث و نستعلیق بر روی
آن نقرشده است.

داخل بقعه مقداری کاشیکاری است، بر بالای بقعه گنبدی است و دو گلدسته که
همه کاشیکاری شده و بیرون بقعه، دور تادور آیات قرآنی با قلم درشت و خط ثلث
بر روی کاشی نوشته شده است.

۹- قبر لطفعی خان نقاش - در کنار دیوار جنوبی چهار طاق مشیر قبر لطفعی خان
نقاش معروف شیرازی دوره قاجاریه واقع است - مرحوم فرهنگ (فرزنده وصال)
ماده تاریخی برای او گفته که روی سنک قبر نقرشده و دو بیت آخر آن چنین است:

فرهنگ خواست سال وفاتش رقم زند
طبعش فسرده بود و دلش سوگوار، حیف
از صبر دل جدا شد و با آه و ناله گفت

تاریخ او زلف علی خان ، هزار حیف

۱۲۸۸

۱۰- قبر شیخ مفید - در سطاین گورستان قبر عالم معروف و فاضل مشهور (شیخ مفید) متعلق به داور (استاد فرستاده دولت) قرار دارد که کتبیه سنک آن چنین است:

بسم الله الرحمن الرحيم هذا مدفن منيف و مرقد شریف للشيخ العالم الفاضل الكامل -
الامام، ملاذا الانام معز الاسلام الواقع الملازم للهمام جامع المعقول والمنقول ومتقن -
الفروع والاصول فريد دهره ووحيد عصره صاحب التصنیفات الفائقة والتألیفات -
الرائفة المتخلص به « داور » الشیخ مفید ابن المرحوم العیرزا محمد بنی الشیرازی
عفی الله عنہما فی یوم الخمیس العاشر من ربیع الثانی سنه ۱۳۲۵ خمس و عشرين -
وثلاثمائة بعد الالف

۱۱- آرامگاه نقیب - در سمت مشرق گوزستان یک چهار طاقی ساخته شده که

آرامگاه خانواده نقیب است - در اینجا اشخاص زیر مذکون اند:

اول - حاج درویش حسن ملقب به «نقیب الاسراف» که کتبیه آن چنین است:

آه از این گردون دون دون نوازد لشکن

اهرمن رفتار و نادان پرور و دانافکن

هر کجا شهرش، بهرداری هزاران درد و غم

هر کجا خوانش، بهر نانش دوصد رنج و محن

خرمی نادیده از دیدار فرزندان هنوز

میکند یعقوب را سرگشته در بیت الحزن

برد یکتا گوهری را زین جهان کز فرقتش

بر زمین میبارد از چشم فلک عقد پرن

محور چرخ بلاغت قطب دوران کمال

گوهر درج فصاحت در دربای فطن

زیب اورنگ نقابت زینت بزم ملوک

شاه درویشان و درویش شهان، مولای من

مرحبا خویش نکو، رایش نکو، جانش نکو

جبذا خلقش حسن، کامش حسن، نامش حسن

بعد یکسال از پی تاریخ او عقلمن سرود

بوالبشر راهین برد سوی جنان حب وطن

۱۲۶۸

از بهشتش چون سرش آمد سزد تاریخ او

جاودان بازش بهشتی جاودان آمد وطن

۱۲۶۷

دوم - مرحوم میرزا مهدی ملقب به نقیب‌المالک که در ۱۳۰۲ ه.ش مطابق ۱۳۴۲ ه.ق. وفات بالته است.

مرحوم بهاءالدین بازارگاد ماده تاریخی برای او گفته که روی سنگ قبرش نفرشده و بیت آخر آن چنین است:

با دو صد حسرت بهاءالدین بازارگاد گفت

خفته اند ر خاک اینجا جد جد وجود من

۲- گورستانهای دیگر

گورستانهای مهم دیگر شبراز که شهرت دارند عبارتند از:

۱- جوان آباد که نزدیک بقعه شاه میرعلی ابن حمزه بوده و هنرستان محمد رضا شاه و باغ ملی در آن ساخته شده است.

۲- گورستان مصلی که بین حافظیه و کوه چهل مقام بوده و خانه های شخصی در آن ساخته شده . در این قسمت «سیانیه» و قبر «وصاف» قرار دارد که در بخش اول ذکر آنها رفته است .

۳- گورستان «کواره شکنان» (پشت بازارنو) و گورستان بی بی دختران و گورستان شاهزاده منصور و گورستان سید حاج علی که داخل شهر بوده و اکنون بصورت دبستان درآمده اند.

۴- گورستان سید ابوالوفاء و گورستان سید تاجالدین غریب که امروزه کسی در آنها دفن نمیشوند .

قسمت ششم

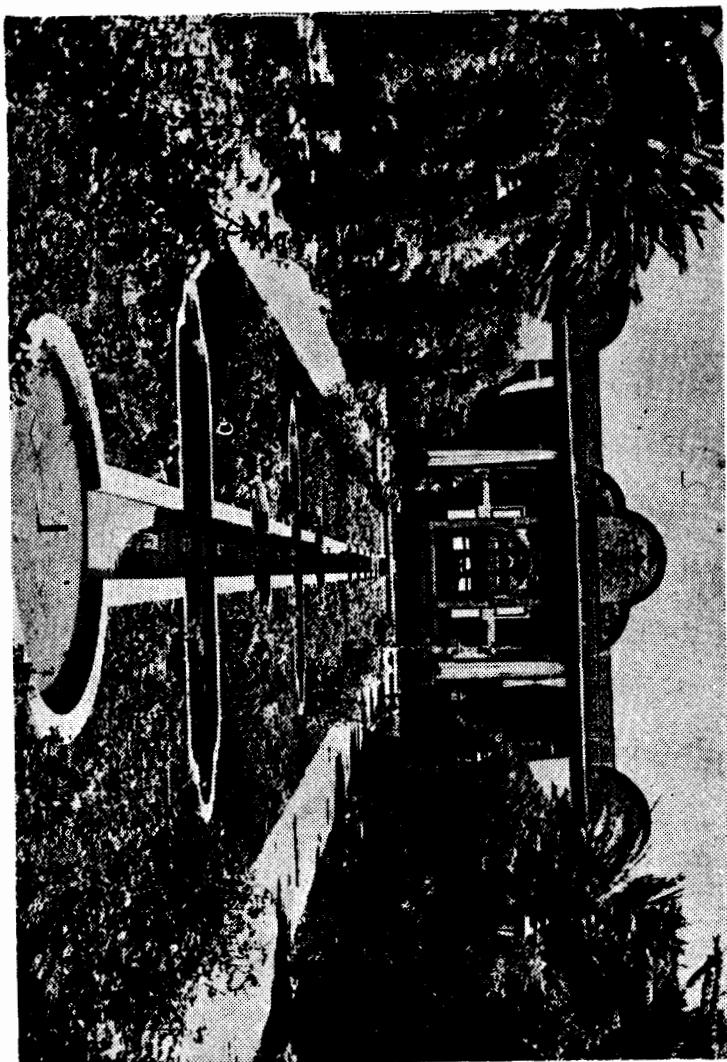
بنای تاریخی دیگر

علاوه بر بنای تاریخی و اماکن متبرکه و مساجد و معابدی که در بخشها و قسمتهای پیش آنها را توصیف کردیم، چند بنای مهم تاریخی و هنری دیگر نیز در شیراز وجود دارد که باید آنها را هم معرفی نمائیم و آنها عبارتند از:

۱- نارنجستان قوام

در کنار قسمت شرقی خیابان لطفعلیخان زند که شهر شیراز را بدو قسمت تقسیم میکند و آنرا محله «بالاکند» نامند، عمارت خانه سابق قوام‌الملک شیرازی واقع است که چون درخت نارنج زیادی در آن غرس شده است به «نارنجستان» معروف

دورنمایی عمارت و آب نمای تاریخسازان قوام



گردیده است. این خانه در حدود سال ۱۳۰۰ ه.ق بوسیله محمد رضاخان قوام‌الملک ساخته شده است.

ساختمان این خانه دو قسمت است.

بکی ساختمان جنوبی است که کنار خیابان واقع شده و در وسط آن یک دالان هشتی است که در سقف آن یک مقرنس کاری از آجر دارد - طرفین دالان راهروی و چند اطاف است که جلو آنها ایوانی ساخته شده و دیوارهای آنها گچ بریهای عالی دارد. پشت دالان (روبه حیاط) مقداری کاشیکاری هفت رنگ دارد که شامل گل و بته و پرنده‌گان است و عکس سه نفر بالباسهای محلی نشان داده شده است.

وسط حیاط آب نمای است و طرفین آن دو با غچه مفصل است که در آن نخلها و نارنجهای زیادی غرمن شده است.

دیگری ساختمان شمالی است که عمارت اصلی و مهم نارنجستان است. در شمال حیاط، پیش از رسیدن بعمارت اصلی، حوض بسیار بزرگی است با لبه سنگی که نمای عمارت در آبهای آن منعکس می‌گردد.

این عمارت دو طبقه است که در زیر آنها هم یک طبقه زیرزمینی است - این عمارت شاهکار معماری و حجاری و نقاشی و گچ بری و آلبینه کاری دوره قاجاریه است. در طبقه دوم (روی زیرزمینی) که با چند پله، قریب دو متر از کف حیاط ارتفاع دارد، در وسط تالار بسیار وسیعی است که سقف آن به اندازه هر دو طبقه مرتفع است و دوستون سنگی بلند پکارچه در جلو آن قرار دارد.

در شمال تالار قسمتی است که آنرا «شاهنشین» گویند تمام بدنه و دیوارهای آن آلبینه کاری و نقاشی شده - سقف آن بطرز زیبائی آلبینه کاری و نقاشی شده و وسط آن با آلبینه مقرنس کاری شده است.

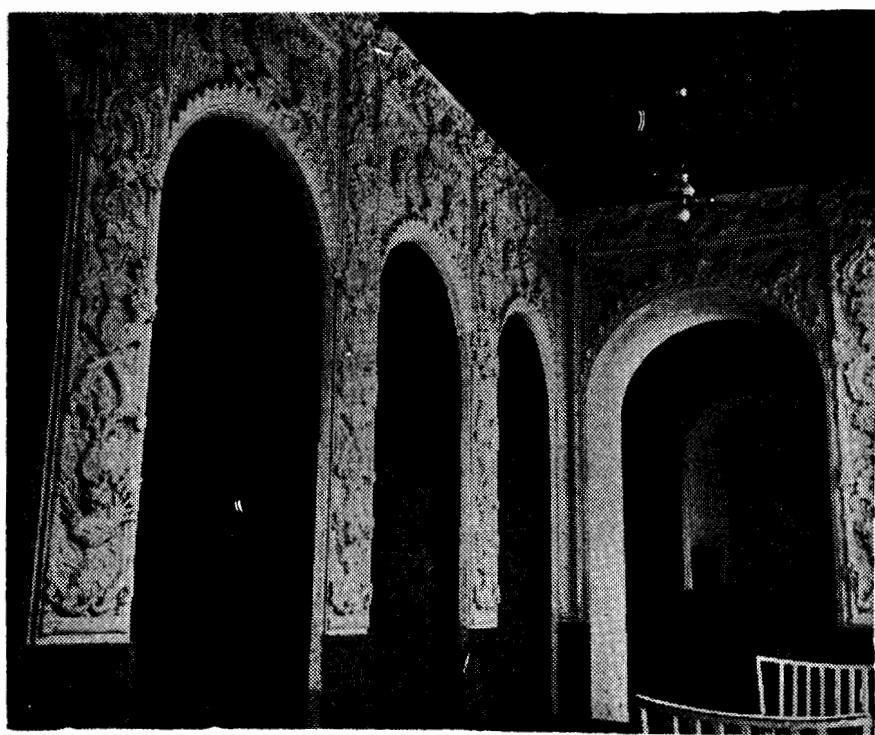
طرفین تالار راهروی است که پلکان طبقه سوم از آنجا شروع می‌شود.

طرفین ایندو راهرو، دونالار است و پشت آن ایوانی و اطاقي و در طبقه بالا (طبقه سوم) گوشواره‌ها و چندین دستگاه اطاقي‌ها متعدد ساخته شده است که سقف و دیوارهای آنها گچ بری و نقاشی شده است.
ازاره تالارها و بعضی از اطاقيها و پیش بخاریها از سنگ مرمر پوشیده شده است.
کلیه درها و درگاهها از چوب گرد و ساخته شده و همه آنها منبت کاری



نقاشی و کاشیکاری عالی داخل تalar بزرگ نارنجستان قوام
و خاتمکاری شده و مقدار زیادی صدف در آنها بکار رفته و در آنها شبشهای رنگارنگ بطرز جالبی نصب شده است.

روی سنگهای از اره بیرونی عمارت (جلوزیرزمینی) شکل شبر و گورو سربازان آندوره و مبارزه با هلاحل (تقلید از نقش تخت جمشید) و همچنین پنجره‌هایی برای نور و هوا در کمال مهارت و استادی حجاری و نقاری شده است. در پیشانی عمارت شمالی، پشت بام، سه مجلس کاشیکاری است - در مجلس



کچ بریهای زیبای نارنجستان قوام

وسط دوشیرشمیر بدست صفحه‌ای را نگهیدارند که روی آن نوشته شده است :

«نصر من الله و فتح قریب»

و دو فرشته آنرا از بالا نگهیدارند

و در دو زاویه آن دو مجلس است که آهونی با دو پجه آن نقش شده است.

در دو مجلس طرفین پلنگی آهونی را شکار کرده میدارد - زمینه این سه مجلس
با خطوط اسلیمی مزین است.

نارنجستان از طرف مرحوم ابراهیم خان (قوام‌الملک) به نوه‌اش والاگهر «شهرام»
داده شد و معظم‌له آنرا به مؤسسه آسیائی دانشگاه پهلوی اهدا کردند.

علیاً‌حضرت فرح پهلوی، شهبانوی ایران که توجه خاصی بحفظ آثار
تاریخی دارند مخارج نعمبرات آنرا مرحمت فرمودند و لذا در ظرف چند سال اخیر،
عمارت نارنجستان نوسازی و مرمت شد و امروزه درنهایت زیبائی بعنوان **موزه شهرام**
نگهداری می‌شود.

۳- اندرون قوام

(خانه زینت‌الملک)

نارنجستان «بیرونی» قوام بوده ولی عمارت‌دپگری که در مغرب آن است
و یک‌کوچه فاصله دارد «اندرون» او بوده و بوسیله تونلی از زیرکوچه بهم ارتباط
داشته است (وهنوز هم دارد).

این عمارت «خانه زینت‌الملک» نامیده می‌شود و چهار طرف آن عمارت دارد که
زیره‌هه آنها زیرزمینی است و جلو زیرزمینی‌ها باستک «گندمک» پوشیده شده و
روی سنگها نقوش مختلف و پنجره‌های زیبائی حجاری و نقاری شده است.

اینک شرح اطاقها و تالارها:

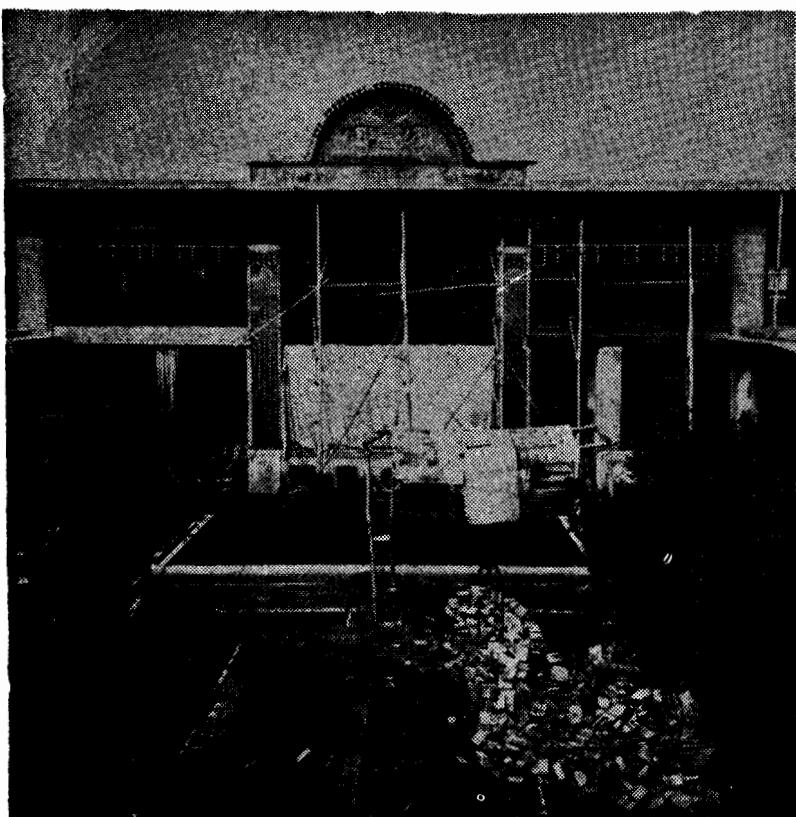
طرف شمال، چهار راهرو و دو ارسی ساخته شده و در وسط آنها یک اطاق
هنچ دربی است که جلو آن ایوان است.

جزءها و دیوارهای اطاقها و ارسی‌ها آثینه کاری شده و سقف آنها که چوبی

است بانقاشی‌های گل و بته و مناظر مختلف و حیوانات و پرندگان مزین است.
درها هم منبت‌کاری است.

دیوارهای ایوان گچ بر بهای زیبائی دارد عمارت طرف جنوب هم کاملاً مانند
عمارات طرف شمال است.

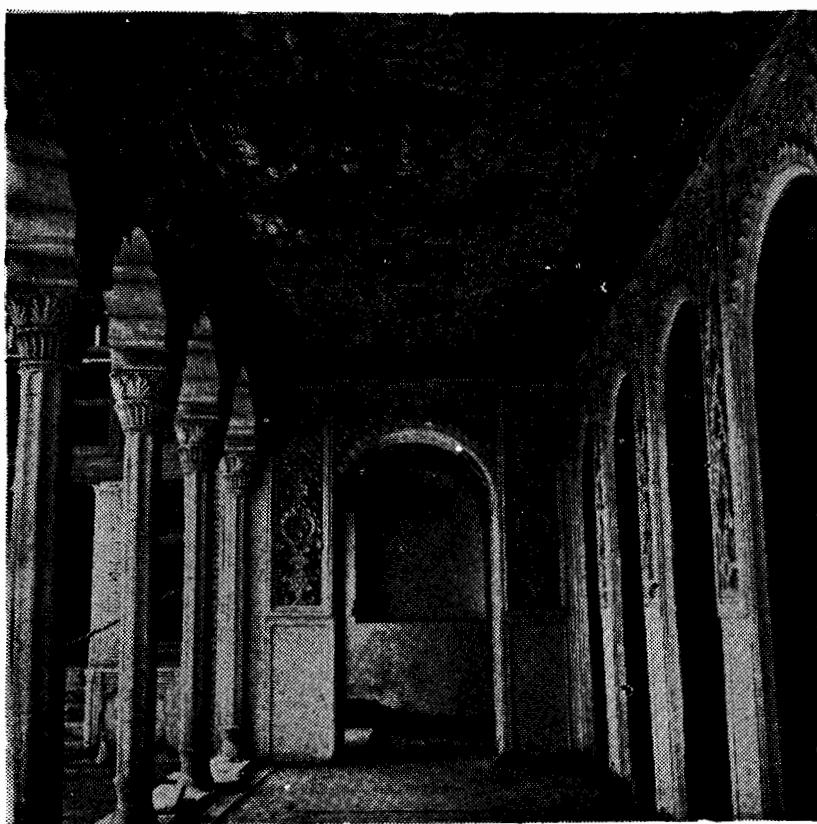
عمارت سمت غرب (روبه آفتاب) - کف این طبقه از کف طبقات شمالی و جنوبی



نمای خارجی خانه زینت الملک (اندرون توام)

بلندتر است و ازاره آن با سنگهای گندمک پوشیده شده که روی آنها نقش زیبا و پنجره
و نقش دوشیر حجاری و نقاری شده است.

دروسط این سمت یک تالار بزرگ و مرتفع است که شاهکار صنعت و هنر است. از اره این تالار از مرمر پوشیده شده و لبه آنها تذهبب شده است - تمام دبورها و بدنه این تالار بطرز زیبائی آئینه کاری و نقاشی شده است - داخل طاقچه ها آئینه های بزرگی نصب شده و سقف آن با نهایت مهارت نقاشی و آئینه کاری گردیده و در وسط آن با آئینه مقرنس کاری زیبائی شده است - درها تماماً منبت کاری و خاتمکاری است



نقاشی ها و آئینه کاری های یکی از تالارهای خانه زینتالملک (اندرون قوام)

دو طرف این تالار دو راهرو است و سپس دور می. بدنه و سقف این دو ارسی نیز آئینه کاری شده است.

پشت ایندو ارسی و بالای آنها اطاقهایی است که کم و بیش گچ بری و نقاشی دارد.
بالای پشت بام تالار وسط، یک مجلس کاشیکاری است که دوشیر شمشیر بدست
ایستانده و صفحه‌ای را که روی آن «نصر من الله وفتح قریب» نوشته شده پاسداری
می‌کنند و در بالادو فرشته آن صفحه را نگه میدارند و در زمینه آن خطوط اسلیمی روی
کاشی نقش شده است.

جلو عمارت حوض بزرگی است با لبه سنگی که نمای تالار وسط، در آن
منعکس می‌گردد.

طرف مشرق چند اطاق دارد که آئینه کاری مختصری دارد و جلو آن حوض
کوچکی است.

این عمارت که رو بسویرانی نهاده بود بوسیله دفتر مخصوص
علیاًحضرت شهبانوی ایران خریداری و در اختیار وزارت فرهنگ و هنر قرار گرفت
که پس از تعمیرات بصورت موزه‌ای درآید.

۳- مقبره آبش خاتون

در انتهای جنوب شرقی شیراز، بنائی است که فعلاً قسمتی از بدن آن باقی
است ولی سابقاً دوطبقه بوده و چه از بیرون و چه از داخل دارای کاشیکاریها و معرقها
بوده که آیات قرآنی با خطوط ثلث و ریحانی بطرز زیبائی روی دیوارهای آن نوشته
شده بوده است ولی اکنون طبقه فوقانی و قسمتهایی از آن منهدم گردیده است.

بطوریکه در تاریخ نوشته‌اند، پس از اینکه (آبش خاتون) آخرین سلطان سلسله
اتاگان فارس که زوجه (منکوقا آن) پسره لاکو خان بود در تبریز وفات پافت، دخترش
موسوم به «کردوجین» نعش مادر را بشیراز آورد و در اینجا که موسوم به مدرسه

عضدی بود مدفون ساخت. (۱)

فعلا دیواری مربع شکل که هر ضلع آن قریب ۱۷ متر و ارتفاع آن قریب ۲۰ متر است پا بر جاست که در لبه بالای آن کتیبه‌ای بخط ثلث دارد.



نمای خارجی مقبره آبش خاتون

-
- این مدرسه را از اینجهت عضدی نامند که ترکان خاتون دختر اتابک قطب الدین محمود شاه وزن «سعدبن ابوبکر» (مدوح سعدی) بمناسبت نام فرزنش عضد الدین - محمدبن سعدبن ابوبکر بن سعدبن زنگی ساخته است. در اینجا اتابک معدبن - ابوبکر و اتابک محمدبن سعدبن ترکان خاتون و اتابک آبش خاتون مدفون بوده‌اند ولی اکنون از قبور آنان کوچکترین اثری نیست و کتیبه‌ای که دلالت بر آن کند وجود ندارد.

۴- باعث ارم

بشر حیکه در ص ۱۱۲ ذکر شد این باعث که از بناهای مرحوم «نصیرالملک شیرازی» است باع وسیعی است که «سر و ناز» آن شهرت جهانی دارد. در وسط باع عمارتی است سه طبقه که از لحاظ معماری و نقاشی، حجاری و کاشیکاری و گچ بری شاهکار صنعت و هنر دوره قاجاریه است. از اره ستونهای جلو عمارت از سنگهای یکبارچه «گندمک» که متجاوز از دو متر ارتفاع دارد پوشیده شده و روی هشت ستون آن، عکس دو سر باز دوره قاجاریه و شش کتیبه نقرشده است.

متن کتیبه‌ها که بخط نستعلیق خوب بوسیله میرزا علی نقی خوشنویس مشهور شیرازی نوشته شده، اشعاری است از سعدی و مرحوم حاج فضیح‌الملک شوریده قطمه‌ای در تاریخ ساختن آن سروده که مقطع آن این بیت است:

بهر تاریخ فضیح‌الملک گفت

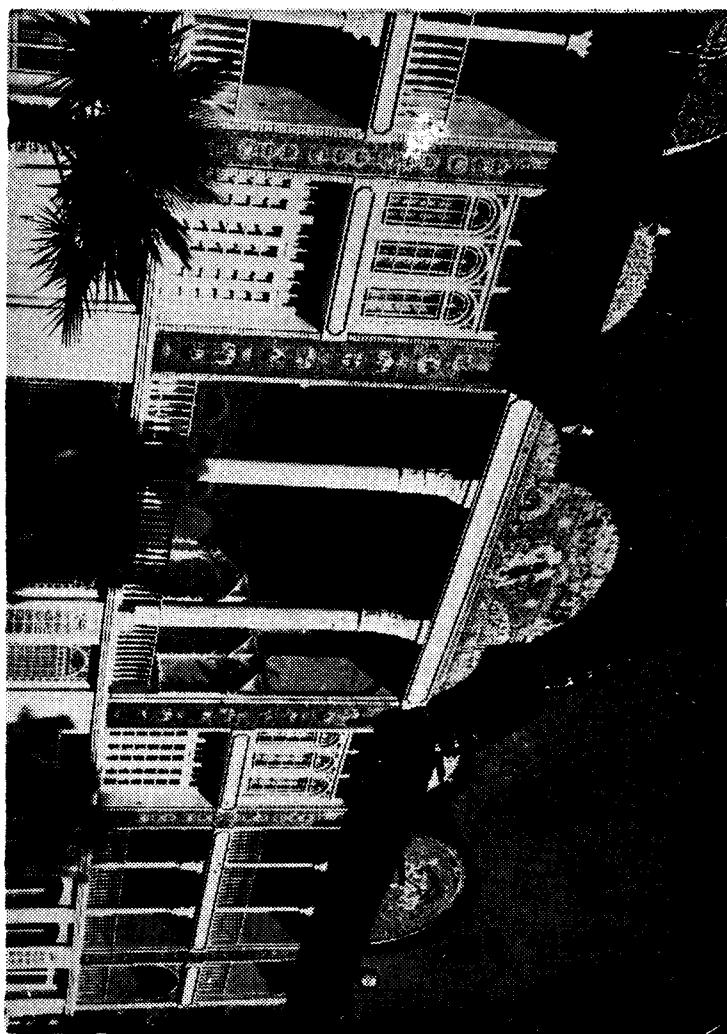
دائماً باع ارم آباد باد

۱۳۱۵

عمارت مزبور سه طبقه است:

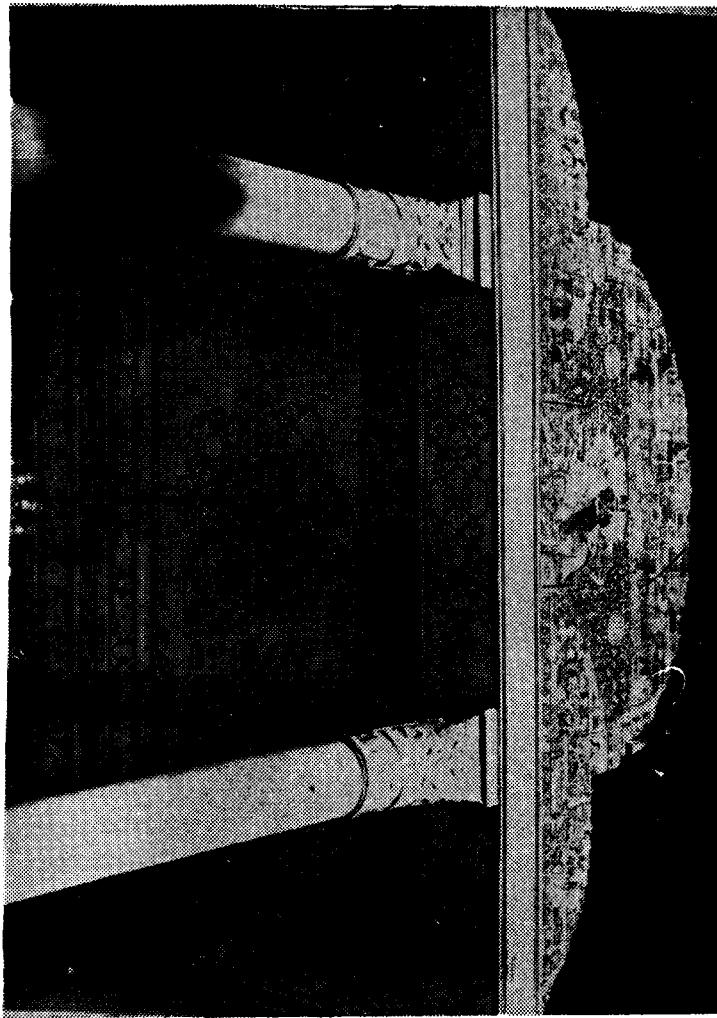
طبقه زیرین، زیرزمینی است که آبنمای زیبائی از وسط آن میگذرد و طاق آن با کاشیهای هفت رنگ که ماهرانه و بطرز زیبائی بکار رفته مزین است. طبقه دوم، در وسط ایوانی دارد که پشت آن سالن است و طرفین آن دو راهرو است که بالای آن دو گوشواره است. طرفین آن، دو ایوانی است دو طبقه که پشت آنها ارسی‌هایی است بادرکها.

انتهای شمالی و جنوبی عمارت نیز دو راهرو است:



نمای شرقی عمارت برج ارم

نحوه تاثی‌های سنت عمارت باغ ارم



در پیشانی عمارت بالای پشت بام، سه مجلس بزرگ و دو مجلس کوچک
است که با کاشیهای هفت رنگ زیبا مزین است. مجلس وسط که از همه بزرگتر است،



سر و ناز مشهور با غ ارم

دروست عکس ناصرالدین شاه قاجار را نقش کرده‌اند که بر اسب سفیدی سوار است و
نیماتیجی در جلو کلاه دارد - اطراف آن سه نقش دیگر است که از داستانهای فردوسی و

نظامی اقتباس شده است - طرفین این مجلس، دومجلس کوچک است که در وسط آن
بکی از نقوش تخت جمشید (مبارزه با هلاحل) را نقش کرده‌اند.

دو مجلس دیگر که طرفین ایندو است واز مجلس بزرگ وسطی کوچکتر است،
بر روی کاشیهایی که طرحهای اسلامی دارند، پلندگی آهونی را شکار می‌کنند.

جلوستونهای طبقه دوم و سوم با کاشیهای هفت رنگ مزین است که در وسط
آنها مجالسی شامل سواران، زنان و گلها، تعبدی شده است.

جلوی عمارت حوض بسیار وسیعی است که با کاشی‌های آبی مفروش شده و آب
زلالی آنرا پر کرده است.

در عرض چند سال اخیر تعمیرات مفصلی در این باغ بعمل آمده و بر وسعت آن
افزوده شده و علاوه بر درختهای سرو و کاج و نارنج وغیره که در آن کاشته شده قسمت
عمده آن چمن و گلکاری شده و بر طراوت آن افزوده گردیده است.

در مسافت‌هایی که اعلیحضرت همایونی و علیحضرت شهبانو بشیراز می‌فرمایند،
در این باغ اقامت مینمایند.

۵- باغ گلشن

باغ گلشن که آنرا «عفیف آباد» هم گویند باغ وسیعی است که بانی آن
میرزا علی محمد خان قوام‌الملک است که عمارتی شکوهمند دارد - جلوی عمارت
حوض بسیار وسیعی است بالبه سنگی و از آنجا تا دیوار شرقی لضافی است که وسط آن
آب نماست با گل کاری و در طرفین این فضا است:

«که صفت کشیده به ترتیب سرو و کاج و چنارا»

عمارت باغ دو طبقه است. طبقه تحتانی یا زیر زمین، محوطه وسیعی دارد که

آب نمای زیبائی از وسط آن میگذرد دور تادور طبقه بالا ایوان پهنی است و در وسط،
تالار وسیع و باشکوهی است و طرفین آن چند اطاق است.

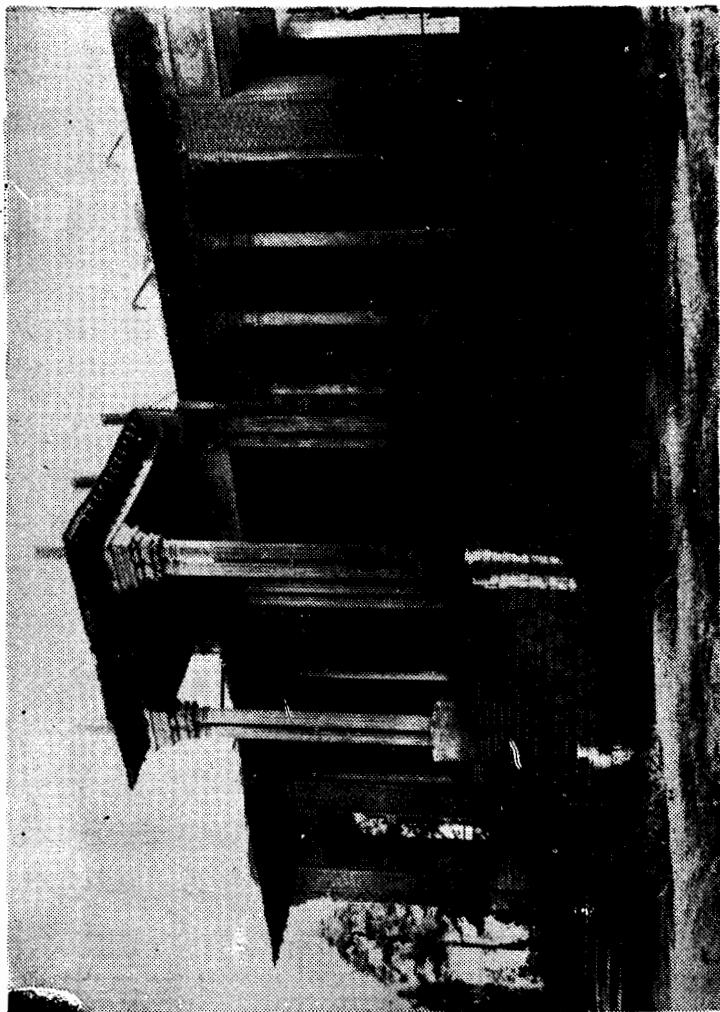


نمای شرقی عمارت باغ گلشن

دیوار اطاقها و ایوانها و مخصوصاً تالار وسطی با گچ بریها و مقرنس کاریهای زیبائی مزین است و سقف آنها که از قطعات تخته به اشکال زیبائی تشکیل شده، غالباً
پانوایی های گل و بترو صحنه های شکار و مناظر و مجالس رزم و بزم آراسته شده - ستونها
پتقلید ستونهای تخت جمشید با گچ ساخته شده است مخصوصاً در تالار بزرگ از چند
نقاشی تخت جمشید تقلید شده است.

در پیشانی عمارت مجلسی کاشیکاری است که ناجگذاری یکی از پادشاهان

قسمت شمالی عمارت باع گلشن و هاکانهای آن



سasanی را مجسم میکند و مؤبد موبدان نشان سلطنتی را بشاه میدهد و دو نفرچتر را روی سر آن دو گرفته اند این مجلس در پیشانی دالان هم تکرار شده است. از اره عمارت که باستگهای گندمک پوشیده شده حجاریهای زیبائی دارد.

درها همه منبت کاری است.



قسمتی از نقاشیهای نقیس سقف تالار عمارت باغ گلشن

این عمارت که بدستور اعلیحضرت همایون شاهنشاه آریامهر برای آرتش خریداری شده در سالهای اخیر تحت نظر سازمان حفاظت آثار باستانی تعمیر و مرمت گردیده است و بتازگی خیابانی را از جلو آن تا خیابان کورش کبیر احداث کرده اند و گویا به باشگاه افسران اختصاص خواهد یافت.

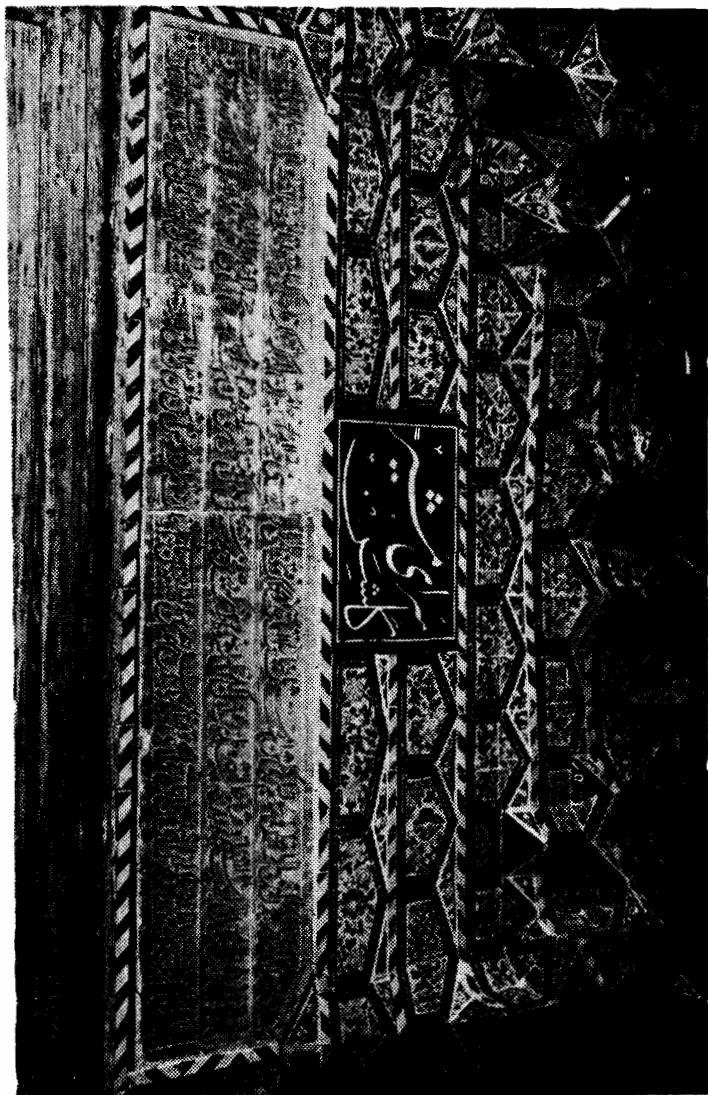
۶- سرای مشیر

سرای مشیر که آنرا « سرای گلشن » هم گویند جنب بازار و کیل قرار دارد و از ساخته های مرحوم « میرزا ابوالحسن - مشیرالملک » است . سر در آن کاشی کاری شده و در وسط آن سنگی است که کتیبه زیر بخط زیبائی بر روی آن حجاری شده است :

« این خوان بلند ایوان و سرای مشیدالارکان که مجمع ارباب فطن و موسوم به « سرای گلشن » است از مستحدثات جناب جلالتمآب خداوندکلک و دفتر فاطمی نسب هاشمی حسب میرزا ابوالحسن خان مشیرالملک مملکت فارس است که با متعلقات و منضادات از تیمچه و بازارچه وغیره ما را بال تمام وقف ساخته بربضعه بتول فرزند رسول خامس آل عبا حضرت سید الشهداء از فرار و قلمانچه علیحده بشرط مسطوره در آن که از آن جمله شروط ایندو شرطست که درین صفحه حجر منقوش میگردد اول آنکه متولی شرعی که معین در وقفا نامه است اجاره ندهد هیچ جزئی از اجزاء این سرای را به احدی زیاده از یکسال مگر آنکه بعد از تجدید هرسنه تجدید عقد نماید بهمان مدت یکسال و شرط دیگر آنکه متولی حین اجاره شرط نماید بر مستأجر که پس از انقضای زمان اجاره مدعی حق السکنی و سرقفلی نباشد و بهیچ اسم و رسم و بهیچ لفظ صیغه چنین ادعائی ننماید و مختلف از عموم شرایط و خصوص ایندو شرط قرین خذلان ابدی ولعنت سرمدی حضرت سبحان واقف بر هر آشکار و نهان باد - فی شهر رمضان المبارک سنه هزار و دویست و هشتاد و هشت - کتبه العبد المذنب - میرزا کوچک)

در وسط حیاط حوضی است بسیار بزرگ و وسیع و طرفین آن چهار گاهچه است . در سمت شرق و غرب آن هر کدام سه مغازه و دور اهرا و است . سمت شمال و جنوب ،

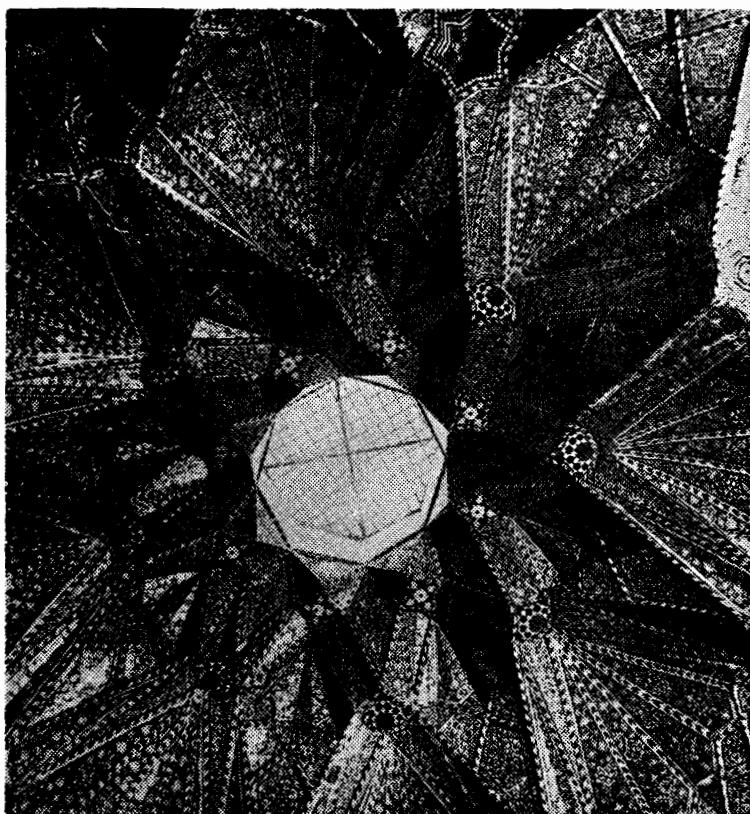
سر در و رو دی سر ای مشیر با کشکاری و کمیه زیبای آن



دروسط یک تالار و طرفین هر تالاری دوراً هر و دو مغازه است.

لچکی‌های بالای مغازه‌ها با کاشی‌هایی که نقش اسلامی دارند مزین است - در

طبقه دوم هم اطاق‌هایی است که جرزها و لچکی‌های آن کاشیکاری است.



کاشیکاری زیبای سقف چایخانه سرای مشیر

درهای اطاقها با ریزه‌کاری‌های چوبی و شیشه‌های رنگارنگ مزین است.

در ضلع شمالی، تالار وسیع هشت ضلعی است که مهمترین ساختمان سراست -

در وسط تالار حوض هشتی است که لبه‌ها و پاشویه‌های آن از سنگ پکپارچه است.

این تالار دارای سقف بلندی است که در وسط گنبد آن بادگیری تعبیه شده - سقف این

تالار بشکل زیبائی کاشیکاری و مقرنس کاری شده است - در دهانه بادگیر اشعاری عربی مشتمل بر اسامی دوازده امام با کاشی نوشته شده است .

اطراف تالار چهار مغازه و چهار شاهنشین وسیع است - در پیشانی ولچکی های مغازه ها و شاهنشین ها هم کاشیکاری گردیده است - تمام این کاشیکاریها با کاشیهای رنگین و نقوش گل و بته و خطوط اسلیمی مزین است .

چون این سرا با این کاشی کاری و مخصوصاً در کهایی که با ریزه کاریهای چوبی و شبیه خاص خود اصالت هنر ایرانی را ثابت میکند، روبرو به انهدام گذاشته بود، بدستور علیا حضرت فرح پهلوی شهبانوی هنر دوست ایران، تحت تعییر و مرمت قرار گرفت و کاشی های ریخته آن مرمت شد - در کهای فرسوده و شکسته آن نوسازی گردید و حوض خانه آن هم که از حیث کاشی کاری و مقرنس کاری بی نظیر است بشکل « چایخانه » در آمد و اطاقهای آن برای نمایش هنرهای دستی و محلی فارس اختصاص یافت و به « سرای هنر » معروف گردید .

۷. بازار مشیر

در جنوب سرای مشیر بازاری است که بشکل بازار وکیل (ولی کوچکتر) ساخته شده و از بناهای مرحوم میرزا ابوالحسن خان مشیرالملک است - سقف آن فربی وها آجرزده شده و در وسط هر کهشتنی وسیعی دارد که بالای آن بادگیری تعییه کرده اند - این بازار یک در به سرای مشیر و در دیگری به اردو بازار داشته که اکنون مسدود است - در بعضی جاهای این بازار مختصر کاشیکاری بچشم میخورد .

۸- باغ سالاری

این باغ که در جنوب شرقی شیراز (روبروی مقبره آبش خاتون) قرار دارد، سابقاً باغ وسیعی بود ولی در سالهای اخیر در قسمتهایی از آن دبستان و دانشرا و غیره ساخته گردیده و محوطه باغ کوچک شده است.



ایوان شمالی عمارت باغ سالاری با گچ بربهای زیبای آن

عمارت وسط باغ از محدثات خانواده قوام‌الملک شیرازی و یکی از ساختمانهای زیبای دوره قاجاریه است.
عمارت دوطبقه است.

طبقه زیرین بشکل زیرزمینی است و طبقه بالائی، در وسط سالن بزرگی دارد که اطراف آن ایوانهایی است و سه اطاق درسه زاویه آن ساخته شده است.



ابوان شمالی باغ سالاری با گچ بربهای زیبا و سقف آن

در قسمت بالای ابوان شمالی عمارت باغ سالاری، بعضی از نقوش تخت جمشید را بطور برجسته با گچ بربهای عالی مجسم نموده‌اند که بسیار جالب است.

۹- باغ خلیلی

این باغ اگرچه باغ قدیمی نیست و عمارتی هم که از لحاظ تاریخی و یا ارزشینات
اهمیت داشته باشد، ندارد ولی چون انواع درختهای گوناگون و کمیاب داخلی و
خارجی دارد و از حیث داشتن اقسام و انواع گلهای داخلی و خارجی بی نظیر است،
شهرت زیادی پیدا کرده است.

جشن سوم

پناهی تاریخی و آمار جنگی شیراز

در عصر پهلوی

بناهای تاریخی و آثار هنری شیراز در عصر پهلوی

تحولات عمیق و اصلاحات عمده‌ایکه در اثر بوجود آمدن امنیت و آرامش کامل کشور را تمرکز کارها از کودتای سوم اسفند ۱۲۹۹ و آغاز سلطنت پهلوی که بهم و کوشش قابل تحسین سردار بزرگ ایران اعلیحضرت رضا شاه کبیور در کلیه ششون کشور صورت گرفت، بناهای تاریخی و آثار باستانی و هنری را نیز شامل گردید و با تأسیس انجمن آثار ملی و تشکیل اداره کل باستانشناسی که با مر اعلیحضرت - رضا شاه کبیور انجام گردید، هم برای حفظ و نگهداری بناهای تاریخی و باستانی و آثار هنری اوامر مؤکدی صادر شد و هم برای تعمیر و مرمت آنها اقدامات مجددانه‌ای صورت گرفت و در نتیجه اینگونه بناما و آثار تاریخی و هنری که نماینده فرهنگ و هنر ایران است و مایه افتخار مملک و ملت میباشد از آنها دام و معذوم شدن قطعی مصون ماند. ایران در زمان سلطنت «اعلیحضرت همایون، محمد رضا شاه پهلوی آریامهر» تأسیس وزارت فرهنگ و هنر گام بلندی بود برای حفظ و نگهداری و تعمیر و مرمت آثار باستانی و تاریخی.

با انتقال اداره کل باستانشناسی بوزارت فرهنگ و هنر اقدامات جدی و مؤثری در اینراه انجام شد که مهمترین آنها عبارتند از:

- ۱- توسعه اداره کل باستانشناسی
- ۲- تأسیس سازمان حفاظت آثار باستانی
- ۳- حفريات در بسیاری از نقاطی که آثار تاریخی و باستانی بود
- ۴- تعمیر و مرمت کلیه آثار باستانی وابسته تاریخی
- ۵- تعیین نگران و محافظه برای کلیه آثار باستانی و تاریخی
- ۶- جلوگیری از تجاوز اشخاص به حریم نقاطی که آثار باستانی و تاریخی

تشخیص داده شده است

۷- استرداد بعضی از اینیه و آثار تاریخی که بتصرف اشخاص در آمده بود علاوه بر اقدامات وسیع و مؤثری که از طرف وزارت فرهنگ و هنر برای حفظ و تعمیر آثار تاریخی و باستانی بعمل آمده، اداره کل اوقاف هم چه از بودجه خود و چه از بودجه موقوفات و درآمدهای بنای متبیر که بسیاری از آثار تاریخی و بنای متبیر کدو آرامگاهها را هم تحت تعمیر و مرمت قرار داده است. اقدامات مجданه و موثر انجمن آثار ملی چه در دوره سلطنت اعلیحضرت رضا شاه گبیو و چه در زمان پادشاهی اعلیحضرت همایون شاهنشاه آریاوه، برای نوسازی آرامگاههای بزرگان و تعمیر و مرمت و نگهداری آنها بسیار مؤثر و مهم و قابل تقدیر میباشد.

اگر بخواهیم تمام اقداماتیکه در عرض نیم قرن اخیر (در دوره سلطنت - دودمان جلیل پهلوی) انجام شده، بنگاریم، باید کتاب قطوری را نگاشت. از این رو فقط فهرست واربه رؤس مسائل مبپردانیم.

ما در ضمن شرح آثار تاریخی و باستانی جلگه شیراز، چه در بخش نخست و چه در بخش دوم، تعمیراتی که در هر یک انجام شده متذکر شده ایم و تکرار آنها را در اینجا لازم نمیدانیم، در اینجا فقط بذکر تعمیرات و مرمتها ایکه سابقاً ذکر نشده و یا بناهای مهمی که بوجود آمده فهرست وار اشاره مبنیماییم.

۱- بقعه شاهچراغ

اصلاحات و تعمیراتیکه در این بقعه بعمل آمده عبارتند از:

- ۱- احداث خیابان و فلکه جلو بقعه مبارکه و خیابان احمدی
- ۲- تعمیض گتبند و کاشی کاری آن
- ۳- آئینه کاری سر درب ورودی بحرم
- ۴- مرمر کردن فرش و ازاره های حرم
- ۵- نقره کردن ضریع
- ۶- تعمیرات و آئینه کاری داخل حرم
- ۷- تأسیس کتابخانه و موزه
- ۸- ساختن درب نفیس طلاکه شاهکار صنعت و هنر است
- ۹- ساختن سردر بلند و رفیع آن با کاشی کاری

علاوه بر اینها با خرید منازل و بازار بین مسجد جمعه و سید میر محمد و شاهچراغ
و سایر مغازه های اطراف حرم و تخریب آنها صحن شاهچراغ وسعت زیادی یافت.
طبق نقشه ایکه طرح شده قرار است در این صحن وسیع عمارتی برای کتابخانه،
موزه، نالار اجتماعات و سخنرانیها، سالنهایی برای مجالس ختم وغیره ساخته گردد.

۲- بقعه سید میر محمد

در این بقعه اصلاحات و تعمیرات زیر صورت گرفته است :

- ۱- تعمیر و کاشی کردن گنبد
- ۲- ساختن ایوانی در جنوب حرم

۳- آئینه کاری حرم

۴- توسعه صحن بطوریکه این صحن از یکطرف به صحن شاهچراغ و از طرف دیگر بفلکه جلو مسجد جمعه متصل گردیده است.

۳- بقعه شاه میر علی بن حمزه

دالان و صحن و حرم این بقعه تعمیر و مرمت شده - داخل حرم آئینه کاری مفصلی شده است.

۴- بقعه سید علاء الدین حسین

در این بقعه تعمیرات و اصلاحات زیر بعمل آمده است:

۱- برداشتن گنبد و ساختن آن با اسکلت آهنی

۲- آئینه کاری دوسر درب و رو دی بحرم

۳- مرمر کردن ازاره داخل حرم

۴- تعمیرات صحن که هنوز ادامه دارد

۵- آئینه کاری داخل حرم

۶- احداث فلکه وسیع جلو صحن

۷- ساختن ساعت و مسجدی در کنار آن

۸- کاشی کاری سر در و رواق های جلو حرم

۵- مسجد جامع عتیق

این مسجد که به ویرانه‌ای تبدیل شده بود امروزه بصورت یک مسجد آباد و مهم درآمده است بنابراین باید گفت که این مسجد را که قدیمترین مسجد فارس (شاید هم ایران) است از نو تجدید بنا شده است با اینحال مهمترین تعمیرات آنرا علیحده ذکر می‌کنیم:

- ۱- تعمیرات خدابخانه (دارالصحف) که از طرف اداره کل باستان‌شناسی صورت گرفته است.
- ۲- تعمیرات واژنوسازی شبستانهای اطراف و کاشی کردن جلو آنها.
- ۳- ساختن و کاشی کردن طاقنمای شمالی و شرقی آن.
- ۴- تعمیر سر درب های آن.
- ۵- تعمیر سر درب شبستان بزرگ جنوبي.
- ۶- ساختن دوشستان بزرگ جدید جنوب غربی و شمال شرقی آن.
- ۷- فرش کردن صحن و ساختن حوضهای آن.

۶- مسجد و کیل

در این مسجد نیز از طرف اداره کل باستان‌شناسی نعمیرانی صورت گرفته است و کاشی‌های افتاده آن مرمت گردیده است و دیوارهای بیرونی آن با سیمان تعمیر شده است سنگ فرش حیاط تغویض گردیده - گلهای پشت بام برداشته شده و بجای آن قیروگونی و اسفالت شده است.

۷- مسجدندو

در این مسجد دو مرتبه تعمیرات صورت گرفته است.

یکی در سال ۱۳۰۹ شمسی که بخرج مرحوم حاج محمد باقر بهبهانی تعمیرات مفصلی در آن بعمل آمد.

دیگری بموبیله اداره کل باستانشناسن که طاقنمای شمالی آنرا کشید و بران شده بود از نو ساختند.

۸- مدرسه خان

در این مدرسه چند سال است که از طرف اداره کل باستانشناسی تعمیرات مفصلی صورت گرفته است و هنوز ادامه دارد. مهمترین کارهایی که در این مدرسه صورت گرفته است عبارتند از:

- ۱- تعمیر و مرمت کاشی کاریهای سر درب بزرگ و رودی آن.
- ۲- تعمیر و مرمت اطاقهای بالائی و مخصوصاً (تالار ملاصدرا).
- ۳- تعمیر و مرمت کاشی کاری طاقنمای غربی از داخل صحن
- ۴- ساختن طاقنمای شرقی آن
- ۵- تعمیر گلدهای آن
- ۶- احداث کتابخانه ملاصدرا
- ۷- تعمیر و مرمت حیاط با غچه و ساختن دستشوئی

۹. مسجد سپهسالار

این مسجد که امروزه محل انعقاد مجالس ختم عمومی است در ظرف سالهای گذشته بشکل آبرومندی تعمیر و مرمت شده و فرش کف آن تعویض گردیده و داخل شبستانهای آن تعمیر و مرمت گردیده و آبریزگاه آن کاشیکاری شده است. و بتازگی دیوارهای آن هم نوسازی شده و باکتیبه‌هایی از آیات قرآنی که بر روی کاشی نوشته شده تزئین یافته است.

۱۰. آرامگاه شاه داعی‌الله

در این آرامگاه هم تعمیرات مفصلی بعمل آمده و صحن کوچک آن بصورت سالن وسیعی در آمده و اطاقهای اطراف آنهم تعمیر و کاشیکاری شده است. حباط با گچه آنهم صاف و مرمت شده است و چند اطاق برای مجالس ترحیم ساخته شده است.

۱۱. آرامگاه شیخ کبیر

مزار این عارف کامل که بصورت زننده‌ای در آمده بود از طرف اداره کل باستان‌شناسی تعمیر و مرمت شده و کف وازاره آن کاشیکاری شده است.

۱۲. آرامگاه شیخ روزبهان

مزار این شیخ بزرگوار هم که بصورت وهرانه‌ای در آمده بود بشر چهکه در

ص ۱۷۵ متنزکرشد ساخته گردیده و بصورت آبرومندی درآمده است.

۱۳- آرامگاه حافظ

آرامگاه حافظ بطرز آبرومندی تعمیر و مرمت شده و مهترین کارهایی که در اینجا صورت گرفته عبارتند از :

- ۱- ساختن گنبدی بر روی سنگ قبر و کاشی کردن آن
- ۲- تعمیرات حیاط کوچک
- ۳- نوشتن غزلهای حافظ روی کاشی و نصب آنها در اطراف حیاط کوچک
- ۴- تعمیر و مرمت عمارت شمالی و تبدیل آن به کتابخانه
- ۵- اصلاح فرش حیاط کوچک
- ۶- ساختن تالار بزرگ و وسیع آن باستونهای بلند
- ۷- ایجاد حیاط بزرگ و فرش کردن آن
- ۸- ساختن دو حوض طویل در حیاط بزرگ
- ۹- ساختن نارنجستان طرفین حیاط بزرگ
- ۱۰- ساختن دستشوئی و گلخانه و گلکاری و چمن کاری در دو حیاط
- ۱۱- ساختن سر درب و نرده های سمت جنوبی
- ۱۲- احداث خیابان و فلکه جلو آن
- ۱۳- نسطیح زمین در مغرب حافظه برای آرامگاه شعراء و دانشمندان
- ۱۴- تعمیر و مرمت حیاط خلوت و تبدیل آن به چایخانه

۱۴- آرامگاه سعدی

در آرامگاه سعدی این تعمیرات صورت گرفته است:

۱- تجدیدبنای آرامگاه و ساختن گنبد وايوان و آرامگاه شوریده

۲- کاشیکاری داخل آرامگاه و نوشن نمونههایی از آثار سعدی بر روی کاشی و

نصب آنها

۳- ساختن و تعمیر حوض ماهی و توسعه آن و احداث چایخانه

۴- ساختن سالن پذیرائی

۵- ساختن کتابخانه

۶- ساختن پلکانها و صحن حیاط

۷- ساختن سه حوض با فواره

۸- ساختن دیوار و زرده‌ها و سر درب و رودی آن

۹- ایجاد فلکه و سیعی در جلو آرامگاه و گلکاری و چمن کاری آن

۱۰- احداث خیابان اسفالت «بوستان و گلستان» که آرامگاه را به شهر متصل می‌کند

۱۱- ایجاد بلوار بین آرامگاه حافظ و سعدی

۱۲- توسعه زمین صحن آرامگاه که قرار است در آن کتابخانه و بنایهای دیگری

ساخته شود.

۱۵- آرامگاه خواجو

آرامگاه خواجو شاعر معروف کرمانی که در تنگ الله‌اکبر است و سابقاً بصورت

قهقهه خانه عمومی بود، در اثر اهتمام اداره کل باستان‌شناسی تعمیر و مرمت گردید و

اطراف آن را نرده‌هایی گذاردند و برای سپرست آرامگاه و پذیرائی واردین سالنی

ساختند و اکنون بصورت آبرومندی درآمده است.
اخیراً از طرف اداره کل فرهنگ و هنر فارس دیوار بین آرامگاه خواجه و مشرفین را برداشته و آنرا تعمیر و مرمت کرده‌اند و قرار است با اصلاحاتیکه در ایندو تکیه بعمل می‌آید، غارهای طبیعی آن را بصورت آبرومندی درآورده و برای استراحت سیاحان و توریستها آماده و مجهز سازند.

۱۶- طاق قرآن

در مدخل شهر شیراز، در دهنه تنگ الله‌اکبر سابق طاقی مرتفع بود که قرآنی بر بالای آن گذارده بودند ولی این طاق دراثر توسعه جاده خراب شد اما در سال ۱۳۲۷ طاق جدیدی به جای آن ساختند که با آیات قرآنیکه بر روی کاشی نوشته شده است تزئین یافته.

۱۷- تکیه هفت تنان

در این تکیه از طرف اداره کل باستان‌شناسی تعمیرات مفصلی بعمل آمده است مخصوصاً نقاشیهای تالار بزرگ آن بهمان سبک زمان کربمیخان مرمت شده و تعمیرات دیگریهم در عمارت تکیه صورت گرفته است.

۱۸- نارنجستان و اندرون قوام

در ایندو همارت مجلل، بشر حبکه در ص ۲۴۳ تا ۲۵۱ ذکر شد تعمیرات مفصل و مسیمی

صورت گرفته و در واقع نوسازی شده و کاشی کاریها و آئینه کاریها و نقاشی ها و گچ بریهای آنها مرمت شده است و اکنون نارنجستان بموزه شهرام اختصاص داده شده است.

۱۹- سرای هنر

سرای مشیر یا سرای گلشن که یکی از آثار ارزشمند معماری و هنری اوائل دوره قاجاریه است و رو بوبیرانی میرفت، بشرحیکه درص ۶۱ نوشته شد به امر علیا حضرت فرح پهلوی شهبانوی ایران که خود هنرمندو عاشق هنر و آثار هنری میباشد تحت تعمیر کامل قرار گرفت - کاشی کاریهای آن مرمت شد - درهای آن نوسازی گردید و آنرا محل « نمایشگاه کارهای دستی و هنرهای محلی » قرار دادند و از این راه « سرای هنر » نامیدند .

۲۰- عمارت کلاه فرنگی

در این عمارت که در نوع خود بی نظیر است تعمیرات مفصلی از طرف اداره کل باستان‌شناسی صورت گرفته است بدین شرح که کاشیهای و نقاشی‌های آن تحت نظر نقاش هنرمند معاصر استاد صدرالدین شایسته تعمیر و مرمت شده است - بدنه و گوشواره‌های آن تعمیر و مرمت شده - فرش حیاط آن اصلاح گردیده و دور با غ آن نرده گذارده شده است و « موزه پارس » در آن تأسیس گردیده است. ولی بشرحیکه درص ۱۴۸ ذکر شد فعلاً بصورت آرامگاه کریمخان نگهداری میشود.

۲۱- آرامگاه شاه شجاع

قبر شاه شجاع مظفری در مغرب تکیه هفت تنان بصورت بسیار افتاده بود - در اثر توجه انجمن آثار ملی بشرحیکه در ص ۴۷ ذکر شد در آن ساختمانهای شده است .

۲۲- باعث ارم و باعث گلشن

بشرحیکه در بخش دوم از ص ۲۵۳ تا ۲۶۰ ذکر شد، ایندو باعث مهم و بی نظیر شیراز که به امر مبارک اعلیحضرت همایون شاهنشاه آریامهر خریداری شده تحت تعمیر و مرمت کامل قرار گرفته و بروزت و رونق آنها افزوده شده است.

۲۳- اصلاحات و بناهای تازه دیگر

علاوه بر تعمیرات و مرمتها و اصلاحاتیکه بشرح بالا با مردم بارک :

« اعلیحضرت همایون محمد رضا شاهنشاه آریامهر »

از طرف « وزارت فرهنگ و هنر » بمباشرت « اداره کل باستانشناسی » و « انجمن آثار ملی » واقع در بقاع متبرکه و تکایا و مساجد و آرامگاههای بزرگان و بناهای تاریخی و باستانی صورت گرفته، نهضت عظیمی برای تعمیرات و مرمتها و ساختن بقاع متبرکه و مساجد و مزار بزرگان بوجود آمده و تقریباً در کلیه اینگونه بناهای، چه از طرف اداره کل باستانشناسی و اداره کل اوقاف و انجمن آثار ملی و چه از طرف مردم، تعمیرات و مرمتهای صورت گرفته و حتی مساجد و خانقاہها و معابد چندی هم بسبک مطلوبی ساخته

شده است که معروفترین آنها عبارتند از:

- ۱- ساختن خانقاہ مجلل و مفصل احمدی
- ۲- ساختن خانقاہ نعمت‌اللهی
- ۳- ساختن مساجد جدید بشرح ص ۲۱۹
- ۴- ساختن آرامگاه حاج نایب‌الصدر
- ۵- ساختن اطاقهائی در چهل‌تنان
- ۶- تعمیراتی در تخت ضرابی
- ۷- تعمیرات مفصل حسینیه قوام بشرح ص ۲۱۵
- ۸- تعمیرات و نوسازی مسجد قوام
- ۹- تعمیراتی در عمارت دیوانخانه کریمخانی
- ۱۰- تعمیراتی در آرامگاه شیخ محمد لاهیجی
- ۱۱- تعمیراتی در بقعه سید ابوالوفاء
- ۱۲- تعمیراتی در بقعه شاه میرعلی ابن حمزه
- ۱۳- تعمیراتی در مدرسه منصوریه

۳۴- منازل قدیمی

چون « علیاحضرت شهبانو فرح پهلوی » علاقه خاصی به احیاء هنر سنتی و اصیل ایرانی دارند، بدستور معظم‌لها در ظرف چند سال اخیر دفتر علیاحضرت متباوز از ۲۰ منزل قدیمی شیراز را که از لحاظ معماری و کاشیکاری، گچ‌بری و نقاشی و سایر فنون هنری و اجد اهمیت زیادی بود، خریداری و اداره باستانشناسی آنها را تعمیر کرده و در حفظ و نگهداری آنها کوشیده‌اند.

بعضی از این منازل بسازمانهای هنری و فرهنگی مانند «جشن‌هنر» و «تلوزیون» وغیره واگذار شده وقرار است در بعضی از آنها هم سازمان هنری و فرهنگی ، مانند وزوهای وغیره تشکیل گردد.

معروفترین منازل قدیمی شیراز که خریداری شده عبارتند از :

- | | |
|--------------------------|------------------------------|
| ۱- منزل نصیرالملک | واقع در مجاور مسجد نصیرالملک |
| ۲- منزل مشیرالسلطنه | « محله بالا کند |
| ۳- باع ایلخانی | « خیابان قاآنی |
| ۴- باع نصریه | « خیابان مشیرفاطمی |
| ۵- منزل فروغ‌الملک قوامی | « محله بی‌بی دختران |
| ۶- عطروش | « بازار حاجی |
| ۷- منزل امامی | « خیابان احمدی |
| ۸- منزل صالحی | « محله سر باع |
| ۹- منزل نصر | « محله سنگ سیاه |
| ۱۰- منزل محتشم | « خیابان شاهپور |

۲۵. ساختمانهای جدید

در عرض نیم قرنی که از آغاز سلطنت دودمان پهلوی میگذرد، بنابر دستور، اعلیحضرت رضا شاه کبیر و شاهنشاه آریامهر ، علاوه بر تعمیرات و مرمتها و اصلاحات و نوسازیهایی که در صفحات پیش ذکر شد عمارتهای مهم و ساختمانهای مفصلی هم از طرف سازمانهای دولتی و اشخاص در شیراز ساخته شده که قیافه شهر قدیمی و کهنه شیراز را تغییر داده است.

مهمترین این ساختمانها عبارتند از:

- ۱- عمارت دانشگاه پهلوی که شامل دانشکده‌ها، کتابخانه‌ها، آزمایشگاهها، تالارها، چایخانه وغیره است.
- ۲- بیمارستانها و درمانگاهها مانند بیمارستان نمازی و سعدی وغیره
- ۳- عمارت ادارات دولتی مانند استانداری و دادگستری و ثبت اسناد و شهرداری و شهربانی وغیره
- ۴- عمارت فرودگاه، سیلو
- ۵- کارخانه‌ها مانند کارخانه تلفن و برق و سیمان وغیره
- ۶- هتلها و همام‌سراها که مهمتر از همه هتل کوروش است
- ۷- کتابخانه ملی، خانه فرهنگ و تالارهای نمایش
- ۸- هنرستانها، دبیرستانها، دبستانهای متعدد
- ۹- پارکها و باغهای ملی و بلوارها
- ۱۰- عمارتهای چندین طبقه و پاساژها که از طرف اشخاص ساخته شده است و بدین ترتیب در اجرای منویات خاطرمبارک **اعلیاً حضرت همایون شاهنشاه آریامهر و علیاً حضرت شهبانوی همنمند نهضت عظیمی برای تعمیر و مرمت و احیاء آثار تاریخی و باستانی و عمران و آبادی و ساختن عمارت مدرن در قسمت عمدۀ جلگۀ شیراز آغاز شده که به شهر تاریخی شیراز رونق و شکوه وابهت خاصی میبخشد. در اینجادعائی را که شیخ اجل سعدی در حق شیراز کرده و تاکنونم بحمد الله تحقق یافته است تکرار میکنیم:**

« به نیک مردان یارب که دست فعل بدان »
« بسے بند بسو همه عالم، خصوص برشیراز »

فهرستهای این کتاب

- ۱- فهرست منابع عمدۀ
- ۲- فهرست مطالب
- ۳- فهرست عکسها
- ۴- فهرست نام اشخاص
- ۵- فهرست اماکن و نقاط
- ۶- فهرست کتابها و مجله‌ها
- ۷- فهرست تألیفات مؤلف
- ۸- فهرست انتشارات ادارۀ کل فرهنگ و هنرفارم
- ۹- غلطنامه

فهرست منابع عمده کتاب

عنوان	مؤلف	تاریخ	مکان
آثار باستانی جلگه مرودشت	علی سامی	۱	
آثار عجم	فرصت الدوله	۲	
اشعار و شرح حال روزبهان	دکتر محمد تقی میر	۳	
اقلیم پارس	سید محمد تقی مصطفوی	۴	
تاریخ گیتی گشا	نامی	۵	
تاریخچه جامع عتیق شیراز	علی نقی بهروزی	۶	
تاریخچه جامع سلطانی و کبل	علی نقی بهروزی	۷	
تحت جمشید	سامی - مصطفوی	۸	
دانشمندان و سخنسرایان فارس	رکن زاده آدمیت	۹	
دیوان بابا کوهی	چاپ معرفت	۱۰	
دیوان مظفر شیرازی	علی نقی بهروزی	۱۱	
روزبهان نامه	انجمن آثار ملی	۱۲	
ریاض السیاحه	حاج زین العابدین شیروانی	۱۳	
سرزمینهای خلافت شرقی	لسترنیج	۱۴	
سفرنامه ابن بطوطه	ابن بطوطه	۱۵	

- ۱۶- سیاحت نامه شاردن
- شاردن تألیف
- فلاندن د
- ۱۷- سیاحت نامه فلاندن
- فلاندن د
- ۱۸- شدالازار
- جنید شیرازی د
- ۱۹- شهرشیراز یا خال رخ هفت کشور
- علی نقی بهروزی د
- ۲۰- شیراز
- علی سامی د
- ۲۱- شیرازنامه
- زرکوب د
- ۲۲- فارسنامه ابن بلخی
- علی نقی بهروزی به تصحیح
- ۲۳- فارسنامه ناصری
- حاج میرزا حسن فسائی تألیف
- ۲۴- کلیات سعدی
- ۲۵- مجله دانشکده ادبیات شیراز
- عباس اقبال نوشه
- ۲۶- مجله پادگار
- حبیب یغمائی د
- ۲۷- مجله یغما
- اصطخری تألیف
- ۲۸- مسالک و ممالک
- عیسی بن جنید د
- ۲۹- هزار مزار
- ادوارد برون د
- ۳۰- یکساخ درمیان ایرانیان
- ۳۱- مطالعات و تحقیقات شخص مؤلف

فهرست مطالب

<u>صفحه</u>	<u>مطلب</u>	<u>صفحه</u>	<u>مطلب</u>
۳۷	گازرگاه و شیب بازار	۱	حصار جلگه شیراز و آثار تاریخی در آن
۳۸	باروی شیراز	۱	مقدمه
۴۲	قسمت دوم	۴	کوه بمو
۴۲	کوه چهل مقام	۸	کوه شمالی
۴۲	کوه رحمت	۸	قسمت اول
۴۲	مقامات	۸	
۴۳	چاه مرتضی علی	۸	برم دلک
۴۴	گهواره دیو	۱۲	دست خضر
۴۶	تحت ضرابی	۱۲	قصر ابونصر
۴۷	قبرشاه شجاع	۱۶	قلعه بندر
۵۱	تکیه هفت تنان	۱۸	سرسرک
۵۷	خاک مصلی	۲۰	تنگ سعدی
۵۸	تکیه چهل تنان	۲۰	آرامگاه سعدی
۶۱	مقبره و صاف	۲۶	سنگ مزار سعدی
۶۲	آرامگاه حافظ	۳۰	حوض ماهی
۷۹	باغ جهان نما	۳۳	آرامگاه شوریده
۸۰	باغ نو	۳۴	باغ دلگشا

صفحه	مطلوب	صفحه	مطلوب
۱۲۹	<u>قسمت اول</u>	۸۰	قربانگاه
۱۲۹	بنامهای کریمخانی در شیراز	۸۱	قریانی کردن
۱۳۳	بازار و کیل	۸۲	تنگ اله اکبر
۱۳۴	مسجد و کیل	۸۵	آب زنگی
۱۳۹	پل روی رودخانه خشک	۸۵	آب رکن آباد
۱۴۰	آب اتبارهای وکیلی	۸۷	خلعت پوشان
۱۴۱	ارگ کریمخانی	۸۹	طاق قرآن
۱۴۳	عمارت دیوانخانه	۹۴	آرامگاه خواجه‌ی کرمانی
۱۴۷	باغ نظر	۹۸	مشرقین
۱۴۸	عمارت کلاه فرنگی	۱۰۵	<u>قسمت سوم</u>
۱۵۱	مقبره شاهزاداعی‌الله	۱۰۵	تکیه بابا کوهی
۱۵۴	قبر محمد رحیم خان زند	۱۰۹	کوچک علی
۱۵۶	<u>قسمت دوم</u>	۱۱۰	چشمہ چنار
۱۵۶	اماکن متبرکه و مقابر بزرگان	۱۱۰	باغ تخت
۱۵۶	بقعه شاه چراغ	۱۱۴	آب باد
۱۶۴	بقعه سید میر محمد	۱۱۴	تنگ اکبر آباد
۱۶۵	بقعه سید علاء الدین حسین	۱۱۵	<u>قسمت چهارم</u>
۱۶۹	بقعه شاه میرعلی بن حمزه	۱۱۵	نقش رستم
۱۷۱	بقعه امامزاده ابراهیم	۱۱۷	کوه غربی
۱۷۲	بقعه سید تاج الدین غریب	۱۱۷	کوه مستسفی
۱۷۳	آرامگاه شیخ کبیر	۱۱۸	کوه جنوبی
۱۷۵	آرامگاه شیخ روزبهان	۱۱۸	پر بنو
۱۸۰	آرامگاه شیخ محمد لاهیجی	۱۲۱	سبز پوشان
۱۸۱	قبر سیبویه	۱۲۵	<u>بخش دوم</u>
۱۸۳	قبر شاهزاده منصور	۱۲۷	مقدمه

صفحه	مطلوب	صفحه	مطلوب
۲۳۷	گورستان دارالسلم	۱۸۴	بقاع متبرکه دیگر در شیراز
۲۴۲	گورستانهای دیگر	۱۸۶	<u>قسمت سوم</u>
۲۴۳	<u>قشمت ششم</u>	۱۸۶	مسجد و معابد و حسینیه‌ها
۲۴۴	بناهای تاریخی دیگر	۱۸۶	جامع عتیق شیراز
۲۴۵	نارنجستان قوام	۱۹۳	خدایخانه
۲۴۶	اندرون قوام(خانه زیست‌الملک)	۱۹۹	مسجدنو
۲۵۱	مقبره آتش خاتون	۲۰۵	مسجد مشیر
۲۵۲	باغ ارم	۲۱۰	مسجد نصیرالملک
۲۵۷	باغ گلشن (عفیف‌آباد)	۲۱۳	حسینیه مشیر
۲۶۱	سرای مشیر	۲۱۵	حسینیه قوام
۲۶۴	بازار مشیر	۲۱۸	مسجد و معابد دیگر
۲۶۵	باغ سالاری	۲۱۹	مسجد جدید‌البناء
۲۶۷	باغ خلیلی	۲۱۹	خانقه احمدی
۲۶۹	<u>بخش سوم</u>	۲۲۲	معابد اقلیتهای مذهبی
	بناهای تاریخی و آثار هنری شیراز	۲۲۲	کلیسای ارامنه
۲۷۱	در عصر پهلوی	۲۲۳	کلیسای شمعون غیور
۲۷۳	بقعه شاه‌چراغ	۲۲۳	آدریان
۲۷۳	بقعه سید میر محمد	۲۲۴	کنیسه‌های کلیمیان
۲۷۴	بقعه شاه میرعلی بن حمزه	۲۲۵	<u>قسمت چهارم</u>
۲۷۴	بقعه سید علاء‌الدین حسین	۲۲۵	مدارس قدیمه
۲۷۵	مسجد جامع عتیق	۲۲۶	مدرسه خان
۲۷۵	مسجد وکیل	۲۳۰	مدرسه آقا باباخان
۲۷۶	مسجد نو	۲۳۲	مدرسه منصوریه
۲۷۶	مدرسه خان	۲۳۴	مدارس قدیمه دیگر
۲۷۷	مسجد سپهسالار	۲۳۵	<u>قسمت پنجم</u>
۲۷۷	مقبره شاه‌داعی‌الله	۲۳۵	گورستانهای شیراز

صفحه	مطلوب	صفحه	مطلوب
۲۸۱	سرای هنر	۲۷۷	آرامگاه شیخ کبیر
۲۸۱	عمارت کلاه فرنگی	۲۷۷	آرامگاه شیخ روزبهان
۲۸۲	آرامگاه شاه شجاع	۲۷۸	آرامگاه حافظ
۲۸۲	باغ ارم و گلشن	۲۷۹	آرامگاه سعدی
۲۸۲	اصلاحات و بناهای تازه دیگر	۲۷۹	آرامگاه خواجو
۲۸۳	منازل قدیمی	۲۸۰	طاق قرآن
۲۸۴	ساختمانهای جدید	۲۸۰	تکیه هفت ننان
۲۸۷	فهرستهای کتاب	۲۸۰	نارنجستان قوام

فهرست عکسها

صفحه	عکس	صفحه	عکس
۶۶	ایوان آرامگاه حافظ	۹	نقوش برم دلک
۶۷	کاشیکاری زیر گنبد حافظ	۲۲	آرامگاه سابق سعدی
۶۹	کاشیکاری و خطوط آرامگاه حافظ	۲۴	آرامگاه جدید سعدی
۷۹	باغ جهان نما	۲۵	کتیبه یادبود آرامگاه سعدی
۸۰	باغ جهان نما	۲۸	قسمتی از سنگ سابق مزار سعدی
۸۹	طاق قرآن	۲۹	سنک کنونی قبر سعدی
۹۵	سنک قبر خواجهو	۳۱	کاشیکاری سابق حوض ماهی
۹۶	ستون سنگی پای قبر خواجهو	۳۶	باغ دلگشا
۹۷	غار آرامگاه خواجهو	۴۵	گهواره دیو
۹۹	طاق مشرقین	۴۸	آرامگاه شاه شجاع
۱۰۰	قبر عصاد الدین محمود	۵۲	گورهای هفت تنان
۱۰۱	محراب مشرقین	۵۳	نقاشی‌های هفت تنان
۱۰۳	نقش رستم در مشرقین	۵۴	مقرنس کاری و نقاشی تالار هفت تنان
۱۰۶	تکیه بابا کوهی	۵۵	پکی از مجالس هفت تنان
۱۰۸	قبابن باکویه	۵۸	عمارت چهل تنان
۱۱۱	عمارت و قلعه باغ تخت	۶۴	آرامگاه جدید حافظ

صفحه	عکس	صفحه	عکس
۱۶۶	بقعه و گنبد آستانه	۱۱۲	حوضها و آب نماهای با غ تخت
۱۶۸	در طلای آستانه	۱۳۱	نقوش زیبای آجری برج ارگ
۱۷۱	خط ابراهیم سلطان	۱۳۴	نالار وسطی عمارت دیوانخانه
۱۷۷	نمای داخلی آرامگاه روزبهان	۱۳۵	طاق مروارید مسجد و کیل
۱۷۹	نمای خارجی آرامگاه روزبهان	۱۳۶	کاشیکاری و مقرنس کاری محراب
۱۸۷	محراب مسجد جامع عتیق و منبر آن	۱۳۷	ستونهای بی نظیر مسجد و کیل
۱۸۸	کاشیکاری سقف طاق مروارید	۱۳۸	پکی از حجاریهای ازاره مسجد و کیل
۱۸۹	کاشیکاری و مقرنس کاری طاق مروارید	۱۴۰	قسمتی از دیوار و یکی از برجهای ارگ
	مقرنس کاری و کاشیکاری سردر		نمای شمالی عمارت داخلی ارگ
۱۹۱	دوازده امام	۱۴۲	نمای شمالی عمارت دیوانخانه
۱۹۴	کتبه ثلث طاق مسجد جمعه	۱۴۴	یکی از نقوش عمارت دیوانخانه
۱۹۵	خدایخانه	۱۴۵	نقش رستم واشکبوس در دیوانخانه
۱۹۷	کتبه اطراف خدایخانه	۱۴۶	نقاشی و مقرنس کاری سقف کلاه فرنگی
۲۰۰	طاقدنای جنوبی مسجد نو	۱۴۷	سنگ قبر شاه داعی‌الله و فرزندش
۲۰۱	کاشیکاری مسجد نو	۱۴۹	یکی از تابلوهای عمارت کلاه فرنگی
۲۰۳	کاشیکاری مسجد نو	۱۵۲	سردر آرامگاه شاه داعی‌الله
۲۰۶	کاشیکاری مسجد مشیر	۱۵۳	سردر شاه چراغ
۲۰۸	کاشیکاری معرق در مسجد مشیر	۱۵۷	گنبد واپوان شاه چراغ
۲۰۹	گلستانه مسجد مشیر	۱۵۸	ضریح نقره شاه چراغ
۲۱۱	محراب مسجد نصیر الملک	۱۵۹	تمونه خطوط حرم شاه چراغ
	کاشیکاری و مقرنس کاری مسجد	۱۶۰	مقرنس کاری و آئینه کاری حرم
۲۱۲	نصیر الملک	۱۶۱	شاه چراغ
۲۱۳	کاشیکاری حسینیه مشیر	۱۶۲	در طلای حرم شاه چراغ
۲۱۴	یکی از ستونهای حسینیه مشیر	۱۶۴	ایوان و گنبد سید میر محمد
۲۱۶	سردر حسینیه قوام		
۲۱۷	جبهه شرقی حسینیه قوام		

<u>صفحه</u>	<u>عکس</u>	<u>صفحه</u>	<u>عکس</u>
۲۵۰	نمازخانه خانقاہ احمدی زینتالملک	۲۲۰	نمازخانه خانقاہ احمدی
۲۵۲	مقدبره آبش خاتون	۲۲۱	محراب خانقاہ احمدی
۲۵۴	نمای شرقی عمارت باغ ارم	۲۲۶	سردر مدرسه خان
۲۵۵	نماشی‌های سقف عمارت باغ ارم	۲۳۷	کاشیکاری سقف دلان مدرسه خان
۲۵۶	سرواناز باغ ارم	۲۳۸	کاشیکاری سقف دلان مدرسه خان
۲۵۸	نمای شرقی عمارت باغ گلشن	۲۲۹	کاشیکاری سردر مدرسه خان
۲۵۹	قسمت شمالی باغ گلشن و پلکانهای آن	۲۳۱	طاقنمای مدرسه آقاباباخان
۲۶۰	نماشی‌های سقف عمارت باغ گلشن	۲۳۳	همارت مدرسه منصوریه
۲۶۲	سردر سرای مشیر	۲۴۴	همارت نارنجستان قوام
۲۶۳	کاشیکاری سقف چایخانه سرای مشیر	۲۴۶	نماشی و کاشیکاری نارنجستان
۲۶۵	ابوان شمالی باغ سالاری	۲۴۷	گچ بریهای نارنجستان
۲۶۶	ابوان شمالی باغ سالاری با گچ بریهای آن	۲۴۹	نمای خارجی خانه زینتالملک

عکس‌های اینکتاب بوسیله عکاس هنرمند

آقای منصور توکل گرفته شده است

فهرست نام اشخاص

- ابوسائب - به شیخ ابوسائب رجوع شود
 ابوکالنجر دبلمی - ۳۸
 ابومحمدبن اسماعیل بن نیکروز - ۴۶
 ابومحمد دستغیب - ۷۷
 اتابکان فارس (اتابکان سلغری) - ۱۱۱-۲۷
 ۲۵۱-۲۰۴-۱۸۹
 اتابک ابوبکر بن سعد - ۲۰۴-۱۶۱-۱۵۷
 اتابک تکله - ۳۸
 اتابک سعد بن زنگی - ۲۵۲-۲۰۵-۲۰۴-۱۹۹
 اتابک قراچه - ۱۱۳-۱۱۱
 اتابک قطب الدین محمود شاه - ۲۵۲
 اتابک مظفر الدین زنگی - ۸۵
 اتابک محمدبن سعد بن ترکان خاتون - ۲۵۲
 اتابک مودود - ۸۵
 احمدبن محمد لاهیجی - ۱۸۰
 احمد حشمت زاده - ۹۳
 اخشن - ۱۸۲
 ادوارد برون - ۸۳
 اردشیرزردشی - ۶۵
 اردشیر یزدانی - ۲۲۴
 اسماعیل (پیغمبر) - ۵۴
 اسفندیار یگانگی - ۲۲۳
 اسکندر مقدونی - ۱۶
 اشکانی - ۱۶
 اشکبوس - ۱۴۶-۱۴۴

- ت
-
- آباقا آن - ۲۰
 آ بش خاتون - ۲۶۵-۲۵۲-۲۵۱-۲۵۰
 آدمیت (رکن زاده) - ۶۱
 آریامهر - اعلیحضرت محمد رضا شاه پهلوی
 ۲۵-۲۳-۴۹-۱۷۸-۱۶۲-۱۵۵-۱۹۹
 ۲۸۴-۲۸۲-۲۷۲-۲۷۱-۲۶۰-۲۵۷-۲۱۵
 ۲۸۵
 آزاد خان افغان - ۶۳
 آزاد معدلی (حسن) - ۷۸
 آقابا باخان - ۲۳۱-۲۳۰
 آقامجال جمالی (شاعر) - ۱۶۷
 آقادا دق نقاش - ۵۳-۱۴۹
 آقا محمد خان قاجار - ۴۰-۳۹-۱۱۳
 ۱۵۰-۱۴۴-۱۲۹
 آقا (معیر) - ۴۶
 آل بویه - ۱۶۹-۳۸-۳۹
 آل مظفر - ۵۰

الف

-
- ابراهیم (پیغمبر) - ۱۹۰-۱۷۱-۵۴-۱۷۱-۱۷۰-۹۰
 ابراهیم سلطان - ۱۷۱-۱۷۰-۹۰
 ابن باکویه - به بابا کوهی رجوع شود
 ابن بطوطه - ۲۱-۱۹۶
 ابن یوسف حدائق - ۱۹۶

اصطخری - ۳۸

اعتمادالتجار - به حسین ایگار رجوع شود

انجمن قلم - ۷۱

انجمن یونسکو - ۷۱

اهلی شیرازی - ۳۳-۷۱-۷۲

اعتمادالدوله - به حاج ابراهیم خان رجوع شود ایگار - به حسین ایگار رجوع شود

اعتمادالسلطنه - به محمد حسن خان رجوع شود

اعلیحضرت محمد رضا شاه پهلوی - به آریامهر رجوع شود

ب

باباکوهی - ۱۰۶-۱۰۷-۱۰۸-۱۰۹-۱۰۹-

باکویه - به باباکوهی رجوع شود

بسحاق اطعمه - به شیخ ابواسحاق اطعمه

رجوع شود

بوذری - ۹۴

بهرام دوم - ۱۱۵

بهرام پنجم (بهرام گور) - ۱۱-۱۰

بهروزی (علی نقی) - ۴۵-۶۲-۷۵-۸۴-

۹۴-۸۹-

افراسیاب - ۱۲۰

الله وردی خان - ۲۲۶

الموفق بالله - ۱۸۶

امام قلی خان حاکم فارس - ۱۹۰-۱۹۱-۱۹۶-

اما مزاده ابراهیم - ۱۷۱-۲۳۷

اما موسی کاظم - ۱۵۶-۱۵۵-۱۶۴

اما موسی کاظم - ۱۷۱-۱۷۰-۱۸۳

اما وردی بیگ - ۱۹۲

اما می - ۲۸۴

امیر المؤمنین - به علی رجوع شود

امیرالكتاب - به حاج میرزا عبدالحمید

ملک الكلامي رجوع شود

امیر تیمور گور کانی - ۱۸۳-۱۸۴

امیر جهانشاه قراقویونلو - ۳۹

امیر عضدالدوله دیلمی - به عضدالدوله

رجوع شود

امیر مبارز الدین مظفری - ۴۷-۵۰

امیر مقرب الدین مسعود - ۶۱-۱۶۱

انجمن آثار ملی - ۴۹-۲۳-۵۰-۷۱-۱۷۵

۲۸۲-۲۷۱-۱۸۲-۱۷۸

پ

پازارگاد (بهاء الدین) - ۲۴۲

پهلوی - اعلیحضرت رضا شاه کبیر -

به رضا شاه کبیر رجوع شود

پهلوی - اعلیحضرت محمد رضا شاه -

به آریامهر رجوع شود

پیغمیر (محمد) - به محمد رجوع شود

ت

تاجالدین غریب - به سید تاج الدین غریب
رجوع شود

ناشی خاتون - ۱۵۷-۱۶۱

ترکان خاتون - ۲۵۲

تكله - به اتابک تکله رجوع شود

توحید (فرزند وصال) ۱۶۳

تبموریان - ۱۶۹

ج

جامی (عبدالرحمن) ۱۸۰

جان محمد خان قاجار - ۴۰

جهفر (امام صادق) ۱۹۵-۱۹۶

جهفر بن فضل بن جهفر بن علی بن ابیطالب -

۱۷۲

جهفرخان زند - ۱۶۳

جم - ۹۰

جمال الدین میرزا - ۱۲۳

جمالی - به آقا جمال رجوع شود

جنید بغدادی - ۱۷۳

جنید شیرازی - به معین الدین رجوع شود

جهان نوش میرزا - ۱۲۳

ح

حاج آقا شیرازی - ۱۶۳

حاج ابراهیم خان (اعتمادالدوله) ۴۰-۳۵

حاج اسدالله خان شیرازی - ۲۰۷

حاج بهاءالدین میرزا - ۱۲۳

حاج حب حیدر - ۲۲۰

حاج درویش حسن - به نقیب الاشراف

رجوع شود

حاج سید عبدالحسین دستغیب - ۱۹۲

حاج سلطانعلی تابنده گنابادی - ۲۴۰

حاج سید محمد علی مجتبه کازرونی - ۷۸

حاج شیخ یوسف حدائق - ۱۹۲

حاج شیخ ابوالحسن حدائق - ۱۶۳

حاج صدرالدین محلاتی - به محلاتی

رجوع شود

حاج علی اصغر سیاف - به سیاف رجوع شود

حاج محمد حسن معمار - ۱۱۴

حاج محمد حسن شیرازی - ۱۲۴

حاج محمد حسین خان صدر اصفهانی - ۲۳۱

حاج محمد باقر بهبهانی - ۲۷۶-۲۰۲-۲۰۰

حاج معصوم علی - ۲۳۹

حاج میرزا احمد نقیب المالک -

به نقیب المالک رجوع شود

حاج میرزا حسن فسائی - ۲۰۵-۱۲۳-۳۴

حاج میرزا زین العابدین شیروانی - ۱۰۵

۱۰۷-۱۰۶

حاج میرزا زین العابدین نایب الصدر -

۲۸۳-۲۴۰-۲۳۹

حاج میرزا عبدالجمید ملک الكلامی

(امیر الكتاب) - ۷۰

خ

- خسرو پروبز - ۵۶
 خشایارشا - ۱۳
 خضر (پیغمبر) - ۱۲ - ۸۷
 خفیف - به شیخ ابو عبدالله خفیف
 رجوع شود
 خلیل بن احمد - ۱۸۲ - ۹۷-۹۶-۹۵-۹۴
 خواجوی کرمانی - ۹۸-۹۷-۹۶-۹۵-۹۴
 ۲۷۹-۹۸
 خواجه سعدالدین شیرازی - ۱۹۹
 خواجه شمس الدین محمد حافظ -
 به حافظ رجوع شود
 خواجه شمس الدین صاحب دیوان - ۲۰۰
 خواجه عماد الدین محمود - ۹۹ - ۱۰۰
 ۱۰۲

د

- داور - به شیخ مفید رجوع شود
 داوری - (شاعر) - ۱۱۹ - ۱۲۰-۱۶۳
 دبیراعظم بهرامی - ۶۸
 درویش حمید - ۵۶ - ۵۵
 درویش شاهنشاه - ۵۷
 دهدار - (محمود) به عیانی رجوع شود
 دبلمیان (دبالمه) - ۱۷-۱۶ - ۴۵
 ۱۶۹-۸۹

- حاج میرزا محمد حسین زرگر - ۱۶۵
 حاج نصرالله خان ایلخانی - ۱۲۱
 حافظ (شمس الدین محمد) - ۴۳-۳ - ۶۴-۶۳-۶۲-۵۹-۵۷-۴۹-۴۸-۴۷
 - ۷۲ - ۷۱-۶۹ - ۶۸-۶۷-۶۶-۶۵
 - ۸۷-۸۶-۸۳-۸۲-۷۷ - ۷۵ - ۷۴
 ۲۷۸-۱۶۹-۱۰۰-۹۹-۹۸-۹۵-۹۴
 حبیب یغمائی - به یغمائی رجوع شود
 حدائق - به ابن بوسف رجوع شود
 حسن (امام) ۱۹۶
 حسن دیلمی - به رکن الدوله رجوع
 شود
 حسن علی میرزا - ۱۰۴
 حسین (امام) ۲۶۱-۱۹۵
 حسین فضیحی - به شبفته رجوع شود
 حسین علی میرزا قاجار - ۳۹
 حسین قلی خان - ۳۹
 حسین علی فرمانفرما - ۸۰-۱۰۲
 ۲۳۱-۱۶۹-۱۶۱-۱۴۷-۱۰۴
 حسین ایگار - (اعتمادالتجار) ۹۲-۹۳
 حشمت شیرازی - ۶۰-۶۱
 حکمت (علی اصغر) ۶۸-۷۱-۱۵۱
 ۱۸۳-۱۸۲
 حکیم (فرزند وصال) ۱۶۳
 حلاج - به شیخ ابواسحاق اطعمه
 رجوع شود

زندبه - ۱۴۰-۸۵-۵۳-۴۱-۱۷
۱۸۴-۱۴۱

س

ساری - ۵۹
ساسانی (سلسله) ۱۰-۱۱-۱۲-۱۴-۱۵
۱۶-۱۱۵-۱۱۶
سالار چنگ - به ناصر الدین رجوع شود
سامی (علی) ۱۱-۱۲-۱۳-۱۷-۴۹
۶۸-۹۱
سبزپوشان - به سید اسحاق بن -
موسی بن جعفر رجوع شود
سعد بن ابوبکر - ۲۵۲
سعد بن زنگی - به اتابک سعد بن -
زنگی رجوع شود
سعدی - ۱۷-۳-۲۱-۲۰-۱۸-۱۷-۲۳-۲۲-۲۱-۲۰
۴۲-۲۵-۲۶-۲۷-۲۸-۲۹-۳۱
۳۲-۳۳-۳۴-۷۱-۷۲-۹۰-۹۴
۸۱-۱۰۷-۱۰۹-۱۵۰-۱۷۴-۱۷۶
۸۲-۱۸۳-۲۰۴-۲۳۶-۲۵۲-۲۵۳-۲۸۵-۲۷۹
سلطان الدوله - ۳۸
سلطان ابراهیم میرزا - ۱۹۰
سلطان اویس میرزا - ۱۲۲-۱۲۳
سلطان خلیل - ۱۶۵-۱۶۶
سلطان زین العابدین مظفری - ۱۷۳

راست (نیکلا) - به نیکلا رجوع شود
رحمت کازرونی (سید علی مجتبه) ۷۴
رحمت علیشاه - به حاج میرزا
زین العابدین رجوع شود
رسنم (پهلوان افسانه‌ای) - ۱۰۲
۱۴۱-۱۴۴-۱۰۳
رضاشاه کبیر - ۷۱-۹۸-۱۵۰-۱۵۱
۲۷۱-۲۷۲-۲۸۴
رضاقلی میرزا قاجار - ۳۵
رضوی شیرازی (آیت الله) ۱۶۳
رکن الدوله (حسن دیلمی) ۸۶-۱۶۹
رکن زاده - به آدمیت رجوع شود
روانشاد - به فیلسوف رجوع شود
روزبهان (شیخ ابو محمد بقلی) - ۶-۲۰
روحانی وصال (علی) ۷۸-۹۸-۱۵۱-۱۵۰
روحی شیرازی - ۶۳
ریاضی (سرلشکر علی) ۱۵۱-۶۸

ذ

زردشت (پیغمبر) ۱۱-۲۲۳
زرکوب - ۲۳۶
زکی خان - ۱۷۱
زلیخا - ۱۴۹

سید مراد خان زند، ۱۷۰
 سید میراحمد، به شاهچراغ رجوع شود
 سید میرمحمد، ۱۶۴، ۱۶۵، ۱۶۵
 ۲۳۷، ۲۷۳
 سید هاشم، ۱۹۹

ش

شاپور اول ساسانی، ۱۱
 شاردن (ژان)، ۱۴، ۱۳
 شاه اسماعیل صفوی، ۱۶۵، ۶۳،
 ۱۵۹، ۱۵۸، ۱۵۷، ۱۵۶،
 شاهچراغ، ۱۶۵، ۱۶۴، ۱۶۳، ۱۶۲، ۱۶۱، ۱۶۰
 ۲۷۳، ۲۳۷، ۲۰۲، ۲۰۱
 شاه داعی‌الله، ۱۵۱، ۱۳۲، ۱۳۱
 ، ۱۵۲، ۱۵۳، ۱۵۴، ۱۵۳، ۱۸۰، ۱۸۰
 ۲۷۷
 شاه رخ تیموری، ۱۸۴، ۱۷۰، ۹۰، ۹۰
 ۱۹۰
 شاهرخ نادری، ۳۹
 شاهزاده منصور، ۲۴۲، ۱۸۴، ۱۸۳
 شاه سلیمان صفوی، ۱۹۱، ۱۳
 شاه شجاع، ۵۰، ۴۹، ۴۸، ۴۷، ۳۹
 ۲۸۲، ۱۷۳، ۱۳۲، ۱۳۰، ۵۱
 شاه شیخ ابی‌وسحاق اینجو، ۹۹
 ۱۹۸، ۱۵۷، ۱۶۱، ۱۶۱
 شاه طهماسب صفوی، ۱۹۰
 شاه عباس کبیر، ۱۹۱، ۱۹۰، ۶۳، ۵۴

سلیمان (پیغمبر) ۱۲-۱۳-۱۴-۹۰
 سیاف (حاج علی اصغر) ۶۱-۶۲
 سیاوش میرزا ۱۲۳
 سیبویه - ۱۸۱-۲۳۶
 سید ابوالوفاء - ۱۸۵-۲۸۳
 سید ابوالقاسم موسوی - ۴۷
 سید اسحاق بن موسی بن جعفر - ۱۲۲
 سید الشهداء - رجوع شود به حسین
 (امام)
 سید ابراهیم بن محمد بن موسی کاظم -
 ۱۶۵
 سید تاج‌الدین غریب - ۱۷۲
 سید جلال‌الدین محمد -
 به مجد الاشراف رجوع شود
 سید سجاد - به علی بن الحسین
 رجوع شود
 سید سلیمان مصری - ۵۷
 سید شریف جرجانی - ۱۸۵
 سید علاء‌الدین حسین - ۱۶۵-۱۶۶
 ۲۷۴-۲۳۷
 سید علی اکبر فال‌اسیری - ۶۵-۷۹
 سید علی خان (علی بن احمد شیرازی)
 ۱۶۳
 سید علی مجتبه‌کازرونی -
 به رحمت کازرونی رجوع شود
 سید محمد نقی مصطفوی -
 به مصطفوی رجوع شود

شیخ ابوالحسن احمد بن سالمی، ۷	۲۲۲، ۱۳
شیخ ابوسعید ابوالخبر، ۱۰۷	شاه محمود اینجو، به محمود شاه
شیخ ابوسائب، ۲۳۹، ۲۳۸	رجوع شود
شیخ اقطع، ۱۱۱، ۱۱۸	شاه میرعلی بن حمزه، ۱۵۴، ۹۰
شیخ روزبهان، ۲۰، ۱۷۵، ۱۷۴	۲۸۳، ۲۷۴، ۲۳۷، ۱۶۹
۲۷۷، ۱۷۹، ۱۷۸، ۱۷۷، ۱۷۶	شاه نوازخان، ۱۹۹
شیخ سراج الدین محمود، ۷	شاپسته، صدر الدین، ۲۸۱
شیخ سلم، ۲۳۸	شعاع الملک، ۷۳
شیخ صنعن، ۵۴، ۱۴۹	شعاع السلطنه (ملک منصور)، ۶۶
شیخ عبدالجبار مجتبه، ۷۸	شکر (معشوقه خسرو پرویز)، ۵۶
شیخ عبدالکریم عارف، ۵۷	شوریله (فصیح الملک)، ۱۹، ۱۸، ۵
شیخ علیخان زند، ۱۵۰	۱۶۷، ۶۱، ۳۴، ۳۳، ۳۱، ۲۶، ۲۵، ۲۳
شیخ کبیر، به شیخ ابوعبدالله خفیف	۲۵۳
رجوع شود	شهبانو فرح پهلوی، ۸۰، ۳۷، ۲۱۳
شیخ لطف الله ابن شمس الدین، ۱۱۰	۲۸۳، ۲۸۱، ۲۶۴، ۲۵۷، ۲۵۱، ۲۴۸
شیخ محمد اهلی، به اهلی رجوع شود	۲۸۵
شیخ محمد باقر اصطهباناتی،	شهرام، ۲۸۱، ۲۴۸
به شهید راجع رجوع شود	شهید رابع (شیخ محمد تقی)-
شیخ محمد تقی روشناد، به فیلسوف	اصطهباناتی)، ۷۸
رجوع شود	شیخ ابواسحاق کازرونی، به شیخ
شیخ محمد لاھیجی، ۱۸۱، ۱۸۰، ۲۸۳	مرشد رجوع شود
شیخ محمد نوربخش، ۱۸۰	شیخ ابواسحاق اطعمه، (حلاج)
شیخ مرشد کازرونی، ۱۷۵	۶۰، ۵۹
شیخ مفید (داور)، ۲۳۷، ۲۴۰	شیخ ابوعبدالله خفیف، (شیخ کبیر)
شیخ مهدی کجوری، ۷۷	۱۰۷، ۱۷۶، ۱۷۵، ۱۷۴، ۱۷۳، ۱۷۲، ۲۷۷، ۲۳۸

شیرین (ملکه خسروپرویز) ۵۶
شیفته (حسین فصیحی)، ۶۱، ۳۳

ع

عالی (حسین علی)، ۱۶۰

عبدالله صوفی، ۲۳۸

عبدالله حافظ بن حسین، ۴۴

عبدالرحیم، به حشمت رجوع شود

عبدالصلمد (للہ باشی)، ۶۷

عبدالله زیاد، ۱۶

عثمان (خلیفه سوم) ۱۹۶، ۱۹۵

عزیز صرافت، ۱۹۹

عبدالدوله دیلمی، ۳۸، ۴۵، ۴۶، ۸۷

۲۳۹، ۱۷۳، ۱۷۹، ۱۵۷

عبدالدین محمد بن سعد بن ابوبکر، ۲۵۲

عطروش، ۲۸۴

علیحضرت شهبانو، به شهبانو فرح
رجوع شود

علی (امیر المؤمنین) ۲۸، ۵۶، ۴۴

۲۰۴، ۱۹۵، ۱۷۲، ۷۳، ۷۲، ۶۰

علی اصطحباناتی، به فقیر رجوع شود

علی بن الحسین (امام چهارم) ۱۹۶، ۱۹۵

علی بن حمزه کسائی، ۱۸۲، ۱۸۱

علی جوهری (خطاط)، ۱۹۱، ۱۹۰

علی روحانی، به روحانی وصال رجوع شود

علی ریاضی، به ریاضی رجوع شود

علی عسکرار سنجانی، ۲۰۹

علی معارفی، ۷۰

ص

صاحب بیوان - به خواجه شمس الدین محمد
رجوع شود

صادق (امام) به جعفر صادق رجوع شود

صادق خان زند، ۱۶۳، ۲۰۰

صالح خان، ۳۹

صالحی، ۲۸۴

صدر المتألهین، ۲۲۹، ۲۲۶

صفویه، ۴۴، ۱۹۰

صمصام الدوله، ۳۸

صورتگر (دکتر لطفعلی)، ۷۸،

صیرفى، ۲۲۹

ض

ضحاک، ۹۰

ط

طهماسب میرزا (مؤید الدوله)، ۱۰۷، ۶۵

۱۷۰

ظ

ظل السلطان، ۶۷

فربیدون (پادشاه)، ۹۰	علی نقی بهروزی، به بهروزی رجوع شود
فصیح‌الملک، به شوریده رجوع شود	عادال‌الدله (علی دیلمی) ۱۶۹
فضل‌علی‌گراشی، ۵۵، ۵۶	عمرو بن عثمان بیضائی، به سبیویه رجوع
فقیر (علی اصطبهاناتی، معین الشریعه)	شود
۲۰۲، ۲۰۰، ۶۲	عمر ولیث صفاری، ۱۸۶
فلاندن، ۱۴	عیانی (محمد دهدار) ۲۳۸
فیلسوف (شیخ محمد تقی روانشاد) ۷۸	

ق

قاجاریه، ۱۴۷، ۱۳۴، ۱۱۳، ۱۰۳، ۸۷، ۴۱	
۲۵۳، ۲۴۵، ۲۴۰، ۲۳۹، ۱۷۰، ۱۴۸	
قاسم‌خان والی، ۷۴	
قوام‌الملک شیرازی (ابراهیم‌خان) ۲۴۸	
قوام‌الملک شیرازی (حبیب‌الله خان)، ۲۱	
قوام‌الملک شیرازی (علی اکبر‌خان) ۲۰۰، ۳۵، ۲۷	
قوام‌الملک شیرازی (علی محمد‌خان)، ۲۵۷	
قوام‌الملک شیرازی (محمد رضاخان) ۲۴۵، ۱۶۶	

ك

کاظمی، به محمد کاظمی رجوع شود	
کردوجین، ۲۵۱	
کریم‌خان زند، ۲۱، ۲	
۳۹، ۳۲، ۲۳، ۲۲، ۲۱، ۲	
۷۹، ۷۰، ۶۸، ۶۳، ۵۸، ۵۳، ۵۱، ۴۷، ۴۰	

خ

غازان خان، ۳۸

ف

فتحعلی‌شاه قاجار، ۱۳۸، ۱۱۱، ۱۰۴، ۳۹	
۱۶۰، ۱۵۸	
فتحعلی‌خان صبا، ۴۱	
فرصت‌الدوله، ۴۶، ۴۳، ۴۲، ۳۵، ۱۵، ۱۰	
۱۲۲، ۱۱۸، ۱۱۰، ۱۰۷، ۷۳، ۷۲، ۵۶، ۵۱	
۱۹۶، ۱۹۲، ۱۸۹، ۱۷۱، ۱۶۹، ۱۶۵، ۱۴۷	
۲۴۰، ۲۳۸، ۲۳۰	
فردوسی، ۲۵۶	
فرماننفرما، به حسین‌علی میرزار رجوع شود	
فرهاد (کوهکن) ۵۶	
فرهاد میرزا (معتمد‌الدوله) ۵۶، ۵۵، ۵۴	
۱۰۹، ۸۰، ۵۸	
فرهنگ (فرزنده وصال) ۱۶۵، ۱۶۴، ۱۲۳	
۲۴۰	
فروع‌الملک قوامی، ۲۸۴	

محمد حسن خان (اعتمادالسلطنه) - ۲۱	۱۳۷، ۱۳۰، ۱۲۹، ۹۲، ۹۱، ۹۰، ۸۶، ۸۱
محمد حسین آتشی - ۲۳۰	۱۵۰، ۱۴۹، ۱۴۸، ۱۴۷، ۱۴۶، ۱۴۰، ۱۳۹
محمد رحیم خان زند - ۱۳۱-۱۳۲-۱۵۴- ۱۵۵	۲۸۰، ۲۳۱، ۲۰۰، ۱۵۵، ۱۵۴، ۱۵۲، ۱۵۱ ۲۸۱
محمد رضا شاه پهلوی - به آریامهر رجوع شود	کسائی، ۱۸۱، ۱۸۲ کوچک علی، ۱۱۰، ۱۰۹ کورش پزرگ، ۵۰
محمد رضا کاشی پز - ۲۱۳	۵
محمد زکی خان - ۱۷۰	
محمد شاه قاجار - ۱۱۱	
محمد شاه هندی - ۱۴۹	
محمد علی خان ایلخانی - ۱۱۹- ۱۲۱	گشتاسب، ۱۱، ۱۰
محمد قلیخان ظیلخان - ۱۱۴	
محمد کاظمی شیرازی - ۷۸	لسترنج، ۳۸
محمد هاشم ذهبی - ۷۵	لطفععلی خان زند، ۴۰
محمود دهدار - به عیانی رجوع شود	لطفععلی خان نقاش، ۲۴۰
محمود شاه اینجو - ۳۸- ۳۹- ۱۹۸	
مرتضی علی - ۴۳- ۹۸	
مرتضی علی به علی امیر المؤمنین رجوع شود	
مروارید رستم یگانگی - ۲۲۳	مأمون (خلیفه عباسی) ۱۵۷
مزین الدوله - ۶۶	مجدالاشراف ، ۱۶۳
مسیح (بیغمبر) - ۴۴- ۲۲۳	محتنم، ۲۸۴
شرف الدین - به سعدی رجوع شود	محلاتی (حاج صدرالدین)، ۶، ۷۶، ۷۶، ۱۱۰
مشرقی - ۹۸	محمد (بیغمبر) ۴۴- ۵۹- ۷۲- ۷۳- ۱۶۰
مشیرالسلطنه - ۲۸۴	۲۳۹- ۲۳۸- ۱۹۸- ۱۹۵- ۱۹۰
مشیرالملک (میرزا محمد علی) - ۲۳۹	محمد جعفر شیرازی - ۱۲۳
مشیرالملک (میرزا ابوالحسن خان) - ۱۶۶	محمد جعفر واجد - به واجد رجوع شود محمد حسن معمار - ۲۱۳

- میرزا محمدنبی شیرازی - ۲۴۰
 میرزا محمد حسین شریفی - ۳۹
 میرزا محمد رضا (برادر مجدد الشراف) ۱۶۳
 میرزا محمد قزوینی - ۱۰۹
 میرزا محمد قوام الدوّله - ۱۲۳
 میرزا مصطفی خان - ۱۲۳
 میرزا علی نقی خوشنویس - ۲۵۳
 مبرعماد - ۶۷
 میرقاسم - (فرزند شاه داعی الى الله) ۱۵۲
- ن
-
- ناخدا علی - ۴۷
 نادر شاه افشار - ۱۴۹
 ناصرالدین شاه قاجار - ۱۲۲-۵۶-۳۴-۲۱
 ۲۵۶-۲۲۷-۲۰۳-۱۷۰
 ناصرالدین سالار جنك - ۷۷-۷۶
 ناهید (ملکه) - ۱۱
 نایب الصدر - به حاج میرزا زین العابدین
 رجوع شود
 نبی (پیغمبر - محمد) - به محمد رجوع شود
 نرسی - ۱۱
 نسابه (سید آقا بزرگ) ۱۹۹-۹۴
 نصر - ۲۸۴
 نصرت السلطنه - ۵
 نصیرالملک (میرزا حسنعلی خان) - ۱۱۴
 ۲۵۳
 نصیرالملک (میرزا ابوالقاسم) - ۲۱۰
- ۲۶۱ - ۲۱۵-۲۱۰-۲۰۹-۲۰۷-۲۰۵
 مصطفوی (محمد نقی) ۹۱ - ۱۲۲
 مصلح الدین - به سعدی رجوع شود
 مظفر شیرازی - ۸۸
 مظفر الدین شاه قاجار - ۶۶
 معین الدین جنید شیرازی - ۱۰۹ - ۲۳۵
 معین الشریعه - به فقیر رجوع شود
 ملا صدر - به صدر المتأله بن رجوع شود
 ملاعلی سمنانی - ۷۸

- ملک منصور - به شعاع السلطنه رجوع شود
 منصور حلاج - ۱۷۳
 منکوفا آن - ۲۵۱
 مؤید الدوّله - به طهماسب میرزا رجوع شود
 موحد، محمد علی - ۲۱
 موسی (پیغمبر) ۵۳
 موسی کاظم - به امام موسی کاظم رجوع شود
 مولوی - ۷۶ - ۱۱۹
 میرزا ابوالقاسم سکوت - ۱۶۳
 میرزا احمد - به وحید الاولیاء رجوع شود
 میرزا پیر بداق - ۳۹
 میرزا حسنعلی خان - به نصیرالملک
 رجوع شود
 میرزا رحیم صمیم - ۱۹۹
 میرزا عبدالنبیا - ۷۸
 میرزا علی خان انواری - ۱۲۱
 میرزا فتحعلی خان صاحب دیوان - ۲۱
 میرزا کوچک - ۲۶۱

وصال شيرازى - ١٢٣ - ١١٩ - ٧٨	٢٨٤ - ٢١٣	نظامى (شاعر) ٢٥٧
٢٤٠ - ١٦٤ - ١٦٣		نظام الدين دستغيب ٧٧
وفار (فرزند وصال) ١٦٣		نظام الدين ميرزا ١٢٣
ه		نقیب الاشراف ٢٤١
هارون الرشید - ١٨١		نقیب الملک ٧٦
خامنثی (سلسله) ١١ - ١٥ - ١٣ - ١٧ - ١٦ - ١٥	١١٩ - ٦	نقیب‌العمالک (میرزا احمد خان) ١١٩
هلاکو خان - ٢٥١		نقیب‌العمالک (میرزا مهدی خان) ٢٤٢
همایون (شاعر) ١٧٠		نوح (پیغمبر) ٤٤
		نبکلا - راست - ١٢ - ١٠
<hr/>		
ی		و
یحیی جمالی صوفی - ١٩٩ - ١٩٨	١٩٩ - ١٩٦	واجد (محمد جعفر)
بزدانی (فرزند وصال) ١٢٣	٢٢٠ - ٢١٩	وحید الاولیاء (میرزا احمد)
یعقوب (پیغمبر) ٨٨ - ٢٤١	٢٢١	وصاف (وصاف الحضره - شرف الدين)
یغمائی (حبیب) ٨٤	٦٢ - ٦١	

فهرست اماکن و نقاط

۲۷۹-۱۳۰-۹۴

آرامگاه شاه شجاع - به قبر شاه شجاع

رجوع شود

آرامگاه شاه داعی الى الله - ۱۵۲-۱۵۱

۱

آب انبارهای وکیل - ۱۴۰-۱۳۲-۱۳۰

۲۷۷-۲۳۷-۱۵۴-۱۵۳

آرامگاه شیخ ابوزرعه - به بقعه شیخ

ابوزرعه رجوع شود

آرامگاه شیخ روزبهان - ۱۷۶-۱۷۵

۲۷۷-۲۳۶-۱۷۹-۱۷۸-۱۷۷

آرامگاه شیخ کبیر - ۱۷۳-۱۷۵-۱۷۷

آرامگاه شیخ محمد لاھیجی - ۱۸۰-۱۸۱

۲۸۳

آرامگاه شاه منصور مظفری - ۱۸۳

آرامگاه شوریده - ۳۳-۲۷۹

آرامگاه کریم خان زند - ۱۴۹-۱۵۱-۲۸۱

آرامگاه محمد رحیم خان زند - ۱۳۱-۱۳۲

آرامگاه نایب الصدر - ۲۳۹-۲۸۳

آب باد - ۱۱۴

آب خان - ۲۰

آب رکن آباد - به رکن آباد رجوع شود

آب رکنی - به رکن آباد رجوع شود

آب زنگی - ۸۵-۴

آب سعدی - به قنات فهندز رجوع شود

آدربان - ۲۲۳

آرامگاه حافظ - ۶۱-۵۷-۶۲-۶۴-۶۵

۲۷۸-۲۳۶-۱۳۲-۱۳۰-۷۱-۷۰

آرامگاه خواجوی کرمانی - ۹۴-۹۵-۹۷

۲۸۰-۲۷۹-۱۰۴-۹۸

آرامگاه سعدی - ۲۰-۲۱-۲۲-۲۳-۱۸

-۲۷-۲۶-۳۰-۳۱-۳۶-۷۱-۸۳

آرامگاه نقیب - ۲۶۱

آستانه (بقعه سید علاءالدین حسین) - ۱۶۵

۲۷۴-۱۶۸-۱۶۷

باغ ایلخانی، ۲۸۴

باغ تخت، ۱۱۰، ۸۳، ۸۱

باغ جهان نما، ۷۹، ۵۸

باغ خلیلی، ۲۶۷

باغ دلگشا، ۳۶، ۳۴، ۳۰

باغ سalarی، ۲۶۶، ۲۶۵

باغ گلشن (عفیف آباد) ۲۵۹-۲۵۸-۲۵۷

۲۸۲-۲۶۰

باغ ملی - ۲۴۲

باغ موزه، به باغ نظر رجوع شود

باغ نصریه، ۲۸۴

باغ نظر - ۷۰-۷۹-۱۳۰-۱۳۲-۱۴۷

۱۸۹-۱۴۸

باغ نو - ۵۸ - ۸۰

بناویا - ۳۵

برفی (کوه) ۴

برم دلک - ۱۱۶-۱۱۷-۱۱۸-۱۲-۱۱-۹-۸

بصره - ۱۸۲

بقعه امامزاده زنجیری - ۱۸۵

بقعه بی بی دختران - ۲۸۴-۱۸۴

بقعه دارالشفاء - ۱۸۵

بقعه سید ابوالوفاء - ۲۸۳-۱۸۵

بقعه سید تاج الدین غریب - ۱۷۲-۲۳۶

بقعه سید حسن کبا - ۱۸۵

الف

اردشیرخوره - ۱۶

ارگ کریمخانی - ۱۳۱-۱۳۰-۸۶-۸۵

۲۲۷-۱۴۷-۱۴۳-۱۴۲-۱۴۱-۱۴۰-۱۳۲

اصفهان - ۲۲۸-۱۳۹-۸۴

اکبرآباد - ۱۱۴-۱۱۰-۸۵

اندرون قوام - ۲۸۰-۲۵۰-۲۴۹-۲۴۸

اندزی - ۳۵

ب

باباکوهی- بد تکیه و کوه باباکوهی رجوع شود

باجگاه - ۵

باروی شیراز - ۱۳۰-۴۱-۴۰-۳۹-۳۸

بازارچه ارمنیها - ۲۰۷

بازارتکش دوزها - ۱۳۳

بازار حاجی - ۲۸۴

بازار شمشیرگرها - ۱۳۳

بازار علاقه بندان - ۱۳۲

بازار مشیر - ۲۶۴

بازار نو - ۱۳۴-۲۴۲-۱۷۵

۱۷۵، ۱۳۴، ۱۳۳: ۱۳۲، ۱۳۰: ۱۳۰، ۱۳۱

۲۳۶، ۱۸۵

پل فسا - ۱۱۴	بقعه سید ذوالفقار - ۱۸۵
پهنه دژ (قلعه) ۱۶	بقعه سید عبدالله - ۱۸۴
پیر بنو - ۱۱۸ - ۱۱۹ - ۱۲۱	بقعه سید علاءالدین حسین - به آستانه رجوع شود
ت	
تبر (قلعه) ۵۶	بقعه سید میر محمد - ۱۶۴ - ۱۶۵ - ۲۳۴
تبریز - ۲۵۱	۲۷۳ - ۲۳۶
تچر (کاخ) ۹۰ - ۱۳	بقعه شاه چراغ - ۱۵۷ - ۱۵۸ - ۱۵۹
تحت جمشید - ۱۳ - ۱۴ - ۱۵ - ۱۶ - ۱۷	۲۷۴ - ۲۷۳ - ۲۳۶ - ۱۶۲ - ۱۶۱ - ۱۶۰
۲۶۶ - ۲۵۸، ۲۵۷ - ۲۴۷ - ۹۰ - ۵۶	بقعه شاهزاده حسین - ۱۸۵
تحت سلیمان - ۱۲ - ۱۳	بقعه شاهزاده قاسم - ۱۸۵
تحت ضرابی - ۵۱ - ۴۷ - ۴۶ - ۲۸۳	بقعه شاه منذر - ۱۸۵
تحت قاجار - ۱۱۱ - ۱۱۳	بقعه شاه میرعلی بن حمزه - ۹۰ - ۱۶۹
تحت قراچه - ۱۱۱ - ۱۱۳	۲۸۳ - ۲۷۴ - ۲۴۲ - ۲۳۶ - ۱۷۱ - ۱۷۰
تحت نظام - ۸۷	بقعه شیخ ابوزرعه - ۱۸۵ - ۲۳۶
تکیه بابا کوهی - ۱۰۵ - ۱۱۰	بقعه شیخ جنبد - ۱۸۵
تکیه چهل تنان - ۵۷ - ۵۸ - ۶۱ - ۲۸۳ - ۲۳۶	بقعه علمدار - ۱۸۵
تکیه خواجو - به آرامگاه خواجو رجوع شود تکیه هفت تنان - ۴۶ - ۴۷ - ۵۱ - ۵۲ - ۵۳	بلوار محمد رضا شاه پهلوی - ۲۱۹
۱۳۲ - ۱۳۰ - ۸۵ - ۵۸ - ۵۷ - ۵۶ - ۵۵ - ۵۴	بمو (کوه) به کوه بمور جوع شود
۲۸۰ - ۲۳۶ - ۱۴۱	بول برنجی (چشمہ) ۱۲۴
تنگ اکبر آباد - ۱۱۴	بیت العباس - ۲۱۹
۸۲ - ۵۷ - ۴۵ - ۴۴ - ۴۲ - ۴ - ۳	بیضا - ۱۸۲ - ۱۲۴
- ۹۴ - ۹۲ - ۹۱ - ۸۹ - ۸۷ - ۸۵ - ۸۴ - ۸۳	پشت مله - ۱۱۴
۲۸۰، ۱۰۵	پل روی رودخانه خشک شیراز - ۱۳۰
	۲۳۶ - ۱۴۰ - ۱۳۹ - ۱۳۲

چمن قصر زرد - ۴۰	تنگ سرخ - ۱۱۷ - ۴
چشمه بیلی - ۴	تنگ سعدی - ۳۷ - ۳۴ - ۲۰ - ۱۶ - ۴ - ۳
چشمه چنار - ۱۱۰	۴۲
چشمه صادقی - ۴	تنگ قرآن. به تنگ الله اکبر رجوع شود
چشمه فیلی - ۴	تنگ قوام آباد، ۱۱۵
چشمه گردو - ۴	تنگ کوشک بیچه، به تنگ منصور آباد
چنار راهدار - ۱۱۸ - ۴	رجوع شود
چهل تنان - به تکیه چهل تنان رجوع شود	تنگ منصور آباد، ۳، ۴، ۱۱۴
چهل مقام - به کوه چهل مقام رجوع شود	تهران، ۱۰، ۷۱، ۷۸، ۸۴، ۱۴۰، ۱۴۴
	۱۵۰

ح

حافظیه - ۷۶ - ۷۴ - ۷۲ - ۷۰ - ۶۸ - ۶۲
- ۱۵۰ - ۱۴۱ - ۱۳۲ - ۸۵ - ۸۱ - ۷۹ - ۷۸
۲۴۲
حجر الاسود - ۱۸۳
حسینیه قوام - ۲۱۷ - ۲۱۶ - ۲۱۵
۲۸۳
حسینیه کردها - ۲۱۸
حسینیه مشیر - ۲۱۵ - ۲۱۴ - ۲۱۳
حمام وکیل - ۱۴۱ - ۱۳۰ - ۱۳۴
حوض ماهی - ۳۴ - ۳۲ - ۳۱ - ۳۰

خ

خاک مصلی - به مصلی رجوع شود
خانقاہ احمدی - ۱۸۱ - ۲۱۹ - ۲۲۰
۲۸۳ - ۲۲۱

ج

جاکارتا - ۳۵
جامع عنیق شیراز - ۹۴ - ۱۷۶ - ۱۸۶
۱۹۲ - ۱۹۱ - ۱۹۰ - ۱۸۹ - ۱۸۸
۲۰۵ - ۲۰۴ - ۱۹۹ - ۱۹۶ - ۱۹۵ - ۱۹۳
- ۲۷۴ - ۲۷۳ - ۲۳۶ - ۲۳۴ - ۲۳۰ - ۲۱۸
۲۷۵
جلده - ۱۰۵
جعفر آباد - ۸۳
چار طاقی مشیر - ۲۴۰ - ۲۳۹
چاه مرناض علی - ۹۸ - ۴۳ - ۸۴ - ۸۲ - ۱
جهرم - ۳۵

ز

چاه مرناض علی - ۹۸ - ۴۳ - ۸۴ - ۸۲ - ۱
چار طاقی مشیر - ۲۴۰ - ۲۳۹

خیابان کورش - ۲۶۰	خانقاہ نعمتاللهی - ۲۸۳
خیابان گلستان - ۸۱ - ۷۱	خانه زینتالملک - ۲۴۹ - ۲۴۸
خیابان لطفعلیخان زند - ۱۸۵ - ۱۷۸ - ۱۷۸	خدایخانه - (دارالمصحف) ۱۹۳ - ۱۹۵ -
۲۴۳ - ۲۴۴ - ۲۱۸ - ۲۱۰	۲۷۵ - ۱۹۹ - ۱۹۸ - ۱۹۷
خیابان مشیر - ۲۱۹	خلعت پوشان - ۸۷
خیابان مشیر فاطمی - ۲۸۴	خفر - ۱۱۸
خیابان نادر - ۱۸۵	خمب بابا حاجی - به قنپ بابا حاجی
5	
دارآب جرد - ۱۲۴	رجوع شود
دارالتبلیغ تسبیح - ۲۱۹	خندق دورشیراز - ۱۳۰
دارالرحمه (گورستان) ۲۳۷	خورشید (عمارت) ۱۴۸
دارالسلم (گورستان) ۱۵۱ - ۱۷۱ - ۲۳۶	خیابان احمدی - ۱۵۶ - ۱۸۵ - ۲۰۱
۲۳۹ - ۲۲۸ - ۲۳۷	۲۸۴ - ۲۷۳ - ۲۱۹
دارالمصحف - به خدایخانه رجوع شود	خیابان باغشاه - ۲۱۹
دانشگاه تهران - ۷۱	خیابان بوستان - ۷۱
دانشگاه پهلوی - ۲۴۸	خیابان پهلوی - ۱۴۸
درالک - به کوه درالک رجوع شود	خیابان جنت - ۲۳۸
دوازه اصفهان - ۱۵۴ - ۱۸۵ - ۲۳۶	خیابان حافظ - ۱۵۵
دوازه سعدی - ۱۸۳	خیابان خرابات - ۷۱
دوازه شاهداعی‌الی‌الله - ۳۳۸	خیابان خیام - ۲۲۳ - ۲۱۹
دوازه کازرون - ۱۷۲ - ۲۳۶	خیابان داریوش - ۲۱۹
دست خضراء - ۱۲ - ۱۳	خیابان سعدی - ۲۱۹
دکن (هندوستان) ۱۹۹	خیابان شاهپور - ۲۸۴
دلگشا - به باغ دلگشا رجوع شود	خیابان سوریله - ۲۱۹
دهک (قریه) ۱۲۱	خیابان فخرآباد - ۲۱۹
	خیابان قاآنی - ۲۱۳ - ۲۸۴
	خیابان کریم‌خان زند - ۲۲۳

شیراز - در غالب صفحات

دیوان خانه - ۵۳ - ۱۳۰ - ۱۳۲

ص

صفه تربت - ۲۳۹

- ۱۴۱ - ۱۴۳ - ۱۴۴ - ۱۴۵

۲۸۳ - ۱۴۷ - ۱۴۶

د

رکن آباد - ۴ - ۵۱ - ۵۷ - ۶۲ - ۷۹

۱۳۲ - ۹۵ - ۹۶ - ۸۷ - ۸۶ - ۸۵ - ۱۳۳

رودخانه خشک شیراز - ۱۲ - ۸۶

روم - ۸۲

ط

طاو بستان - ۱۱۶

طاو قرآن - ۸۹ - ۹۰ - ۹۱ - ۹۲

۹۳ - ۹۴ - ۹۳ - ۱۳۰ - ۱۷۱ - ۲۸۰

ف

فارس - در بسیاری از صفحات

فاضل آب شیراز - ۱۳۲

فال اسیری (قبرستان) ۷۹

فسا - ۱۷۵ - ۳۴

فهیان - ۱۱۶

فهندز - به قلعه فهندز رجوع شود

ق

قبراتابک - ۲۳۷

قبرسیبویه - ۱۸۱ - ۱۸۲

قبرشاهزاده منصور - ۱۸۳

قبشاه شجاع - ۴۷ - ۱۳۰ - ۱۳۲ - ۲۸۲

س

سبزپوشان - ۱۲۱

سراب بیضا - ۱۲۴

سراب سیاه - ۱۲۴

سرای گلشن - ۲۶۱ - ۲۸۱

سرای مشیر - ۲۶۲ - ۲۶۳ - ۲۶۱

۲۸۱

سرای هنر - ۲۶۴ - ۲۸۱

سرسرک - ۱۸ - ۴۸

سیافیه - ۶۱ - ۶۲ - ۲۴۲

ش

شام - ۸۲

شترخانه - ۱۳۱

شعرالنبی - ۲۳۸ - ۲۳۹

شی بازار (شیب بازار) ۱۶ - ۳۷ - ۳۸

ك

- کاخ آئینه - ۹۰
 کاروانسرای احمدی - ۱۳۳
 کاروانسرای روغنی - ۱۳۳
 کاروانسرای فیل - ۱۳۳
 کاروانسرای گمرک - ۱۳۳
 کازرون - ۱۱۶
 کتابخانه حافظیه - ۷۴
 کربلا - ۲۳۹ - ۲۱۲ - ۱۷۲
 کرمان - ۱۰۴
 کرمانشاه - ۱۴۴ - ۱۱۶
 کعبه - ۱۷۴
 کفترک (ده) - ۱۸
 کلاه فرنگی (عمارت) - ۱۲۰ - ۱۳۲
 ۲۸۱ - ۱۵۱ - ۱۴۸ - ۱۵۰
 کلیسای ارامنه - ۲۲۲
 کلیسای شمعون غیور - ۲۲۳
 کنعان - ۸۸
 کنیسه‌های کلیمیان - ۲۲۴
 کوار - ۱۲۱
 کوره اردشیر - ۱۶
 کوه باباکوهی - ۱۱۰ - ۱۰۵ - ۸۵ - ۴
 ۱۱۴
 کوه برفی - ۱۱۸ - ۱۱۷ - ۱۱۶
 کوه بمو - ۹۳ - ۸۵ - ۷ - ۶ - ۵ - ۴
 ۱۷۶ - ۹۴
- فبرشیخ مفید - ۲۴۰ - ۲۳۷
 قبر لطفعلیخان نقاش - ۲۴۰
 قبر محمد رحیم خان زند - ۱۵۵ - ۱۵۶
 قبر محمود دهدار - ۲۳۸
 قبر مشیر - ۲۳۹
 قبرستان ام‌کلثوم و شیرویه - ۲۳۶
 قبرستان باغ نو - ۲۳۶
 قبرستان باهلیه - ۲۳۶
 قبرستان جامع عتیق - ۲۳۶
 قبرستان دارالسلم - ۲۳۶
 قبرستان شیخ خفیف - ۲۳۶
 قبرستان شیخ کبیر - ۲۳۶ - ۲۳۵
 قبرستان مصلی - ۲۴۲ - ۲۳۶
 قبروصاف - ۲۴۲
 قربانگاه - ۸۱ - ۸۰ - ۵۸ - ۵۷
 ۱۳۲ - ۱۳۱
 قصر ابونصر - ۱۷ - ۱۳ - ۱۲ - ۸
 قصر الدشت - ۱۷ - ۱۱۴
 قلات - ۱۱۷ - ۴ - ۳
 قلعه بندر - ۳۴ - ۱۸ - ۱۷ - ۱۶
 قلعه فهندز (فهندز) ۱۶ - ۱۴
 قنات سعدی - ۳۷ - ۳۶ - ۳۵ - ۳۴ - ۳۰
 قنات فهندز (فهندز) به قنات سعدی
 رجوع شود
 قنات گازران - ۲۰
 قنبد بابا حاجی - ۱۲۱

گورستان شاهزاده منصور، ۲۴۲
گورستان گواره شکنان، ۲۴۲
گورستان مصلی، به مصلی رجوع شود
گویم، ۴، ۱۱۵
گهواره دیو، ۴۴، ۴۵، ۴۶، ۴۷، ۸۷

م

متروپولین (موزه)، ۱۳، ۱۵
 محله اسحاق بیگ، ۲۱۸، ۲۲۶
 محله بالاکند، ۱۶۵، ۱۷۵، ۱۸۵
 محله بی بی دختران، ۲۱۸، ۲۲۴، ۲۴۳
 محله درب شیخ، ۱۷۵، ۲۳۴
 محله درب شاهزاده، ۱۳۳، ۱۳۴
 محله سر باع - ۱۸۱ - ۱۸۴ - ۲۱۳
 محله سر باع - ۲۱۸ - ۲۲۲ - ۲۳۶ - ۲۸۴
 محله سر زک - ۱۸۵ - ۲۱۸
 محله سنگ سیاه - ۱۸۱ - ۲۰۵ - ۲۸۴
 محله گود عربان - ۲۱۰ - ۲۱۸
 محله لب آب - ۱۷۱ - ۱۸۰ - ۱۸۵
 مدرسه آقاباباخان - ۲۳۰ - ۲۳۱ - ۲۳۲
 مدرسه حکیم - ۲۳۴
 مدرسه خان - ۹۴ - ۲۲۶ - ۲۲۷

کوه چهل مقام، ۴، ۴۲، ۵۱، ۵۲
کوه ۲۴۲، ۲۳۶، ۸۷، ۵۷
کوه دراک، ۴، ۱۱۷
کوه رحمت، ۴۲
کوه صیوی، ۱۰۵
کوه فهندز (فهندز) به قلمه فهندز
رجوع شود
کوه قلات، ۱۱۷
کوه کوش بیجه، ۱۱۵
کوه مستسقی، ۱۱۷
کهن دز، ۱۶

گ

گازران، گازرون، به گازرگاه
رجوع شود
گازرگاه، ۳۵، ۳۷
گنبد سبز، ۸۵
گنبد عضد، ۴۵، ۴۶
گلستان (قصر) ۱۵۰
گورستانهای شیراز، ۲۳۵
گورستان بی بی دختران، ۲۴۲
گورستان جوان آباد، ۲۴۲
گورستان دارالسلم، به دارالسلم
رجوع شود
گورستان سید ابوالوفاء، ۲۴۲
گورستان سید ناج الدین غریب، ۲۴۲
گورستان سید حاج علی، ۲۴۲

مسجد حاج میرزا هادی - ۲۱۸	۲۷۶-۲۳۰ - ۲۲۹-۲۲۸
مسجد حاج میرزا کریم - ۲۱۸	۲۳۲-۲۳۱ - ۲۳۰
مسجد خیرات - ۲۱۹	مدرسہ عضدی - ۲۵۲
مسجد سپهسالار - ۲۱۸ - ۲۷۷	مدرسہ قوام - ۲۳۴
مسجد سهراب بیگ - ۲۱۸	مدرسہ مقیمیہ - ۲۳۴
مسجد سیاوشان - ۲۱۸	مدرسہ منصوریہ - ۳۴ - ۲۳۲
مسجد سلیمان - ۱۲	۲۸۳ - ۲۳۳
مسجد سعد اتابک - ۱۹۹	مدرسہ هاشمیہ - ۲۳۴
مسجد شکرالله خان - ۲۱۸	مستسقی (کوه) ۴
مسجد شیخ لطف الله - ۲۲۸	مسجد آدینہ - به جامع عتیق
مسجد صاحب الزمان - ۲۱۹	رجوع شود
مسجد طبالیان - ۲۱۸	مسجد آفاباخان - ۲۱۸
مسجد علمدار - ۲۱۸	مسجد آقا احمد - ۲۱۸
مسجد عظیمی - ۲۱۹	مسجد آتشی‌ها - ۲۱۸
مسجد قوام - ۲۱۸ - ۲۸۳	مسجد امتیاز - ۲۱۹
مسجد کشتکاران - ۲۱۹	مسجد امام حسین - ۲۱۹
مسجد گنج - ۲۱۸	مسجد ایرانی - ۲۱۹
مسجد مشیر - ۲۰۵ - ۲۰۶ - ۲۰۷	مسجد بردی - به قصر الدشت
۲۰۹ - ۲۰۸	رجوع شود
مسجد مولا - ۲۱۸	مسجد بغدادی - ۲۱۸
مسجدنو - ۱۹۹ - ۲۰۰ - ۲۰۱ - ۲۰۲	مسجد جامع عتیق - به جامع عتیق
۲۰۳ - ۲۰۴ - ۲۰۵ - ۲۰۶ - ۲۰۷	رجوع شود
مسجد نصیرالملک - ۲۱۰ - ۲۱۱ - ۲۱۱	مسجد جمعه - به جامع عتیق
مسجد وکیل - ۱۳۰ - ۱۳۲ - ۱۳۳ - ۱۳۴	رجوع شود
۱۳۵ - ۱۳۶ - ۱۳۷ - ۱۳۸	مسجد حاج غنی - ۱۳۴ - ۲۱۸
۱۳۹ - ۱۸۵ - ۲۰۷ - ۲۷۵	مسجد حاج علی - ۲۱۸

ن	مسجد ولی عصر - ۲۱۹
نارنجستان قوام - ۲۴۳-۲۴۶-۲۴۵	مشرقین - ۹۸-۹۹-۱۰۱-۱۰۲
۲۸۱-۲۸۰-۲۴۸-۲۴۷-۲۴۶	۲۸۰-۱۰۴-۱۰۳
نجف اشرف - ۴۶-۲۳۹	مصر - ۸۸
نقش رجب - ۱۱	مصلی - ۵۷-۶۳-۸۱-۸۲-۸۵
نقش رستم (درمودشت) - ۱۱۵	۲۴۲-۸۷
نقش رستم (درگویم) - ۱۱۵	معرفت (کتابپردازی) - ۱۰۹
نقش سراب بهرام - ۱۱۶	مقامات - ۴۲
نمک (دریاچه) - ۱	مقبره آبش خاتون - ۲۵۱-۲۵۲-۲۶۵
نیشاپور - ۱۰۷	مقبره وصف - ۵۷-۶۱-۶۲
نيويورك (شهر) - ۱۵	مقبره شاهداعی الى الله - ۱۳۱-۱۳۲
ه	مقبره شاه شجاع - به قبر شاه شجاع
هفت تنان - به تکیه هفت تنان	رجوع شود
رجوع شود	ملک سلیمان - ۳۸
هنرستان محمد رضا شاه - ۲۴۲	محسنی - ۱۲۴
هندوستان - ۱۹۹	منصورآباد - ۱۱۴
ه	موزه ایران باستان - ۷۱
بزد - ۶۵-۱۸۴	موزه شهرام - ۲۸۱-۲۴۸
	موزه پارس - ۹۰-۲۷-۱۴۳-۱۵۰
	۲۸۱-۱۹۶
	مؤسسه آسیانی - ۲۴۸
	مهارلو - (دریاچه) - ۱-۳-۸-۱۲

فهرست کتابها و مجله‌ها

بستان السیاحه، ۱۰۵

بوستان سعدی، ۳، ۲۶، ۲۷، ۴۰، ۴۲

ت

تاریخچه جامع عتبق شیراز، ۹۹، ۹۴

تاریخچه مسجد سلطانی و کبل، ۱۳۹

تاریخ گیتی گشا، به گیتی گشا رجوع
شود

تاریخ و صاف، ۶۱. ۳۸

تحت جمشید (سامی، مصطفوی) ۹۱

تفال حافظ، ۶۳

تفسیر عرایس، ۱۷۶

ح

حدائق السیاحه، ۱۰۵

د

دانشنمندان و سخن سرایان فارس، ۶۱-۶۲

۲

آثار باستانی جلگه مرودشت ۱۸

آثار عجم - ۹ - ۱۰ - ۳۵ - ۴۱ - ۴۶

- ۵۱ - ۷۱ - ۸۰ - ۱۰۷ - ۱۱۰ - ۱۱۸

- ۱۱۱ - ۱۶۵ - ۱۷۰ - ۱۷۹ - ۱۹۵

- ۲۳۸ - ۲۳۰

الف

ارمنان (مجله) ۶۸

از سعدی تاجامی - ۶۳

اشعار و شرح حال شیخ روزبهان، ۱۷۸

اقليم پارس، ۱۲۲

الكتاب، ۱۸۱، ۱۸۲

المناهج، ۱۷۶

ب

بدایع سعدی، ۲۶

دیوان سعدی - ۲۶

دیوان شمس - ۷۶

دیوان مظفر شیرازی - ۶۲

ع

عبدالعالشین - ۱۷۶

ف

فارسنامه ابن بلخی - ۸۹-۴۵

فارسنامه ناصری - ۴۶-۳۸-۳۴

- ۱۲۳-۱۱۳-۱۰۷-۵۸

۲۰۵-۱۹۹-۱۶۹-۱۵۴

گ

گلستان سعدی - ۳۲-۳۱-۲۶

گلشن راز - ۱۸۱-۱۸۰

- ۸۶-۴۰-۴- گیتی گشا (تاریخ)

۱۲۷

ل

لطایف البيان - ۱۷۶

م

ماثر و آثار - ۲۱

مشنوی مولوی - ۱۱۹

مجله دانشکده ادبیات شیراز - ۶

۱۱۰

و

رساله شطحيات - ۱۷۶

روزبهان نامه - ۱۷۸

ریاض السیاحه - ۱۰۵

س

سجنجل - ۲۳۸

سحر حلال - ۷۱

سرزمین های خلافت شرقی - ۳۸

سفرنامه ابن بطوطه - ۲۱

ش

شدالازار - ۱۰۹-۱۴۷-۱۶۹-۱۹۳

۲۳۶-۲۳۵

شهر شیراز یا خال رخ هفت کشور - ۸۴

شیراز (تألیف ساما) - ۱۱۵-۱۳-۱۱

شیراز نامه زرکوب - ۲۳۶

ط

طیبات - ۲۶

مجله یادگار - ۱۰

مسالك و ممالک - ۳۸

مفاتيح الاعجاز - ۱۸۰

۵

بغما (مجله) ۸۴

پکسال درمیان ایرانیان - ۸۳

فهرست تألیفات مؤلف

آنچه چاپ شده است

- | | | |
|-------------|----|--------------------------------------|
| در سال ۱۳۴۴ | ۱ | جشن‌نای ایزدی |
| ۱۳۴۳ | ۲ | سدۀ فا‌آنی |
| ۱۳۴۴ | ۳ | شهر‌شیراز یا خال رخ هفت‌کشور |
| ۱۳۴۴ | ۴ | دیوان رحمت‌کازرونی |
| ۱۳۴۷ | ۵ | دیوان مظفر‌شیرازی |
| ۱۳۴۰ | ۶ | قدیمترین مسجد فارس |
| ۱۳۴۲ | ۷ | لطایف و ظرایف ادبی جلد اول |
| ۱۳۴۳ | ۸ | فارسنامه ابن بلخی با حواشی |
| ۱۳۴۷ | ۹ | تاریخچه شیراز و اماکن تاریخی آن |
| ۱۳۴۸ | ۱۰ | واژه‌ها و مثلهای شیرازی و کازرونی |
| ۱۳۴۹ | ۱۱ | بناهای تاریخی و آثار هنری جلگه شیراز |
| ۱۳۴۹ | ۱۲ | تاریخچه مسجد جامع عتیق |
| ۱۳۵۰ | ۱۳ | تاریخچه مسجد جامع سلطانی و کبل شیراز |

- | | | |
|------|---|---|
| ۱۳۵۱ | ۱ | ۱۴- فهرست کتب خطی کتابخانه ملی فارس جلد اول |
| ۱۳۵۱ | ۱ | ۱۵- فهرست کتب خطی کتابخانه ملی فارس جلد دوم |
| ۱۳۵۳ | ۱ | ۱۶- نوادر تاریخی |
| ۱۳۵۵ | ۱ | ۱۷- بناهای تاریخی و آثارهنری جلگه شیراز - چاپ دوم |

آنچه آماده چاپ است

۱- شگفتی‌های تاریخ (جلد دوم نوادر تاریخی)

۲- خوابهای تاریخی

۳- گلزار ادبی (جلد دوم لطایف و ظرایف ادبی)

۴- تاریخچه کتابخانه‌های فارس

۵- راهنمای آرامگاه حافظ

۶- راهنمای آرامگاه سعدی

۷- اشعار نفر

۸- شیرنامه

۹- ایران جاویدان

۱۰- خاطرات نیم قرن

فهرست انتشارات

اداره کل فرهنگ و هنر فارس

- | در سال | ۱۳۴۷ | ۱۳۴۷ | ۱۳۴۷ | ۱۳۴۷ | ۱۳۴۸ | ۱۳۴۸ | ۱۳۴۸ | ۱۳۴۹ | ۱۳۴۹ | ۱۳۴۹ | ۱۳۵۰ | ۱۳۵۰ | ۱۳۵۱ | ۱۳۵۱ | ۱۳۵۲ | |
|--------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|------|----|
| ۱ | ۱ | ۱ | ۱ | ۱ | ۱ | ۱ | ۱ | ۱ | ۱ | ۱ | ۱ | ۱ | ۱ | ۱ | ۱ | ۱ |
| ۲ | ۲ | ۲ | ۲ | ۲ | ۲ | ۲ | ۲ | ۲ | ۲ | ۲ | ۲ | ۲ | ۲ | ۲ | ۲ | ۲ |
| ۳ | ۳ | ۳ | ۳ | ۳ | ۳ | ۳ | ۳ | ۳ | ۳ | ۳ | ۳ | ۳ | ۳ | ۳ | ۳ | ۳ |
| ۴ | ۴ | ۴ | ۴ | ۴ | ۴ | ۴ | ۴ | ۴ | ۴ | ۴ | ۴ | ۴ | ۴ | ۴ | ۴ | ۴ |
| ۵ | ۵ | ۵ | ۵ | ۵ | ۵ | ۵ | ۵ | ۵ | ۵ | ۵ | ۵ | ۵ | ۵ | ۵ | ۵ | ۵ |
| ۶ | ۶ | ۶ | ۶ | ۶ | ۶ | ۶ | ۶ | ۶ | ۶ | ۶ | ۶ | ۶ | ۶ | ۶ | ۶ | ۶ |
| ۷ | ۷ | ۷ | ۷ | ۷ | ۷ | ۷ | ۷ | ۷ | ۷ | ۷ | ۷ | ۷ | ۷ | ۷ | ۷ | ۷ |
| ۸ | ۸ | ۸ | ۸ | ۸ | ۸ | ۸ | ۸ | ۸ | ۸ | ۸ | ۸ | ۸ | ۸ | ۸ | ۸ | ۸ |
| ۹ | ۹ | ۹ | ۹ | ۹ | ۹ | ۹ | ۹ | ۹ | ۹ | ۹ | ۹ | ۹ | ۹ | ۹ | ۹ | ۹ |
| ۱۰ | ۱۰ | ۱۰ | ۱۰ | ۱۰ | ۱۰ | ۱۰ | ۱۰ | ۱۰ | ۱۰ | ۱۰ | ۱۰ | ۱۰ | ۱۰ | ۱۰ | ۱۰ | ۱۰ |
| ۱۱ | ۱۱ | ۱۱ | ۱۱ | ۱۱ | ۱۱ | ۱۱ | ۱۱ | ۱۱ | ۱۱ | ۱۱ | ۱۱ | ۱۱ | ۱۱ | ۱۱ | ۱۱ | ۱۱ |
| ۱۲ | ۱۲ | ۱۲ | ۱۲ | ۱۲ | ۱۲ | ۱۲ | ۱۲ | ۱۲ | ۱۲ | ۱۲ | ۱۲ | ۱۲ | ۱۲ | ۱۲ | ۱۲ | ۱۲ |
| ۱۳ | ۱۳ | ۱۳ | ۱۳ | ۱۳ | ۱۳ | ۱۳ | ۱۳ | ۱۳ | ۱۳ | ۱۳ | ۱۳ | ۱۳ | ۱۳ | ۱۳ | ۱۳ | ۱۳ |
| ۱۴ | ۱۴ | ۱۴ | ۱۴ | ۱۴ | ۱۴ | ۱۴ | ۱۴ | ۱۴ | ۱۴ | ۱۴ | ۱۴ | ۱۴ | ۱۴ | ۱۴ | ۱۴ | ۱۴ |

- ۱۳۵۳ ۰ ۱۵- نوید دیدار
- ۱۳۵۳ ۰ ۱۶- حافظ دراوج جلد ۱
- ۱۳۵۳ ۰ ۱۷- بازیهای محلی فارس
- ۱۳۵۳ ۰ ۱۸- گوشه‌هایی از فرهنگ عامه مردم شیراز
- ۱۳۵۴ ۰ ۱۹- نمایشنامه رستم و سهراب
- ۱۳۵۴ ۰ ۲۰- چهار بازار قدیمی در فارس
- ۱۳۵۵ ۰ ۲۱- بناهای تاریخی و آثارهنری جلگه شیراز چاپ دوم

غلطنامه

درست	غلط	سطر	صفحه
نمای داخلی	نمای خارجی	زیر عکس	۱۷۷
نمای خارجی	نمای داخلی	۹	۱۷۹
فاز لبها	فاز لبها	۳	۲۲۹
دارالسلم	دارالسلام	۱۰	۲۳۹
محمد باقر	محمد تقی	۱۸- ستون اول	۳۰۳
سالیه	سالیه	۱- ستون دوم	۳۰۳
رابع	راجع	۱۸- ستون دوم	۳۰۳

کتابخانه ملی ایران